

AID

IRODALMI
MŰÉSZETI
TÁRSADALMI
FOLYÓIRAT

5

1956

Május

XX. évfolyam

TARTALOMMUTATÓ

<i>Majtényi Mihály</i> : Doktor Heinrich Heine ledöfi a romantikát — — — — —	357
<i>Joszip Cazi</i> : A forradalomra várva (regényrészlet) — — — — —	363
<i>Dési Ábel</i> : Szerelmi krónika (vers) — — — — —	377
<i>Mirko Tepavac</i> : A városok kulturális élete — — — — —	382
<i>Dóró Sándor</i> : Versek — — — — —	391
<i>Sinkó Ervin</i> : A véres mítosz (tanulmány) — — — — —	392
<i>Vasko Popa</i> : Crni Djordje (vers) — — — — —	393
<i>Vaszko Popa</i> : Fekete Györgye (vers) — — — — —	399
<i>Vasko Popa</i> : Ruža nad Čegrom (vers) — — — — —	400
<i>Vaszko Popa</i> : Rózsa a Csegár fölött (vers) — — — — —	401
<i>Sárosi Károly</i> : Két cigaretta (novella) — — — — —	402
<i>Bori Imre</i> : A költő, aki nem találta meg Éden boldogságát (tanulmány) — — — — —	411
<i>Lévay Endre</i> : Koporsók (novella) — — — — —	413
<i>Galamb János</i> : Magamról mesélek (vers) — — — — —	425
<i>Henceg János</i> : Sztérija mai hatása — — — — —	427
<i>Ray Bradbury</i> : 451 Fahrenheit (utópikus regény) — — — — —	432

ÉLET ÉS DOKUMENTUM

<i>Kucsera Ferenc</i> : Emlékezés Hegedüs elvtársra — — — — —	442
<i>Sörös Mihály</i> : Egy epizód — — — — —	445
<i>Laták István</i> : Búcsú és emlékezés — — — — —	447
<i>Saffer Pál</i> : A bácskai árvíz — — — — —	452

SZÍNHÁZ

<i>Lévay Endre</i> : Garcia Véres mennyegzője — — — — —	455

ÍRÓK — KÖNYVEK

<i>Laták István</i> : Szemben a viharral — — — — —	459

„Doktor Heinrich Heine ledöfi a romantikát...”

A tanár rámmutatott csontos ujjával és követelte, hogy Heinéről beszéljek. Nagyon kevés lehetett, amit róla tudtam, nagyon döcögő, néhány adat életéről: egészen biztos, hogy dadogtam is, erre ő vette át a szót, a professzor és lángoló szóval félórán át vezette az osztályt Heine életének szakadécai fölött. Lobogott, szavalt... zsonglőn hullottak ránk az idézetek — sántító, aszkétaarcú, beteges ember volt a profeszor — s még most is él bennem néhány mondata. Az egyik, teljes páthosszal kinyilatkoztatva örökké a fülemben marad (még a kézmozdulatra is emlékszem, amellyel hisérte) hogy... doktor Heinrich Heine ledöfte a romantikát.

Barokkos, különös kép s most, hogy annysok év után Heinéről beszélek ismét — s nyilvánvaló, hogy sokkal többet kell mondanom róla, mint akkor az iskolában — bevallom, hogy ez a különös mondat indította meg bennem az asszociáció egész folyamatát. A gúnyosarcú poétát látom — fiatalemberként előbb még, „sárga, szűk nadrágban, magas kürtőkalappal, nyakában színes gyapjusállal, kezében elefántcsontfogantyús bottal” — éppen játékosan emelgeti a botot, mintha különös vívómozdulatot tenne... (Ezt a mozdulatot nem tudja semmi a képzeletemből kigombolni). Pedig Heine akkor még messze van attól, hogy rohamrainduljon a romanticizmus ellen, ellenkezőleg, abban merül el egészen, a romantikában. Fiatal poéta, telve Novalis Kék virágjának eszmevilágával; verseinek színtere egy képzeletbeli örök táj, amelyben olyan egyszerűek a dolgok, olyan nagyon egyszerűek hiszen két elemük van csak a szerelem és a szörnyűség. A költő ebben a tájban apró szerelmi epekedések idilljén át örökké életről és halálról cseveg; mesebeli és tündérdolgok hatják át az édeskés nyelvet, szóval „pontosan a realista iskola receptje szerint”.

Ha csak a Dalok könyve maradt volna a világra, ott sorolnánk fel Heinét Novalis-al vagyis Fridrich Hardenberggel és a romantikus fellángolás néhány szereplőjével egy Tieck, Arnin, Brentano vagy Chamisso-veleitásu alkotóval egyvonalban — s az történt mégis, hogy Goethe mellett ő lett a legnagyobb német poéta. Az önmagára erőszakolt első szerepét egyszerűen szétépte és visszadobta —

de még ebben a legelső szereposztásban is milyen ígéretei szunynyadnak egy új poézisnek!

A heinei vers — ez azóta világirodalmi fogalom lett — csodálatos összeolvasztása két ellentétes elemnek, az érzelgősnek és a kritikusnak... s mindez a népdalok legtisztább nyelvén; későbbi fejlődésében ez a költészet felvette az élet realitásának sok-sok képét. de nem vált soha szónokivá s ha igen, akkor gúnyolt. Ügyszólván egész korszakok költészete nyugszik ezen a heinei életművön. Nincs nép, amelynek költői kivonták magukat a heinei vers, a heinei nyelvezet, szó és gondolatfűzés hatása alól. A Dalok könyvében még csak helyenként — ahogy ömlik, egyre ömlik benne a romantika — jelenik meg a heinei versek utolsó strófáiban itt-ott az a jellegzetes szembeállítás, amely egyszerűen visszahúz, visszaránt a téren és időntűli érzelmvilágból a valóságba. S ez olyan friss, olyan csipős ez a visszatérés, fordulatában olyan frappáns, hogy az egész érzelmi folyamatban egészen új beállítást, új akcenciát kölcsönöz. Vagy kezdettől ilyen csattanóra beállított az egész vers:

*A hajad olyan fekete
a ruhád oly fehér
az ifjúság ígérete
az étellel felér.*

*Ó, csal az ember élete
ki tudja, mi nem ér?
Ruhád is lesz még fekete
hajad is lesz fehér.*

(Memento)

Mikor vált fegyverré Heine kezében ez a művészet? — merül most fel a legközelebbi kérdés. Mikor távolodott el a revevilágból, mikor tűzött maga elé újabb és újabb művészi erőpróbákat s ezek megvalósításának sodrában hogyan lett Heine ugyanakkor harcos publicista, zászló a feudalizmus ellen, a harcos polgárok lelkében s később a rövidlátó német polgárvilág halálos ellensége? Alkotási sorrendjében elé éles cezurát találunk — mintegy válaszként erre a kérdésre s érdekes lenne kianalizálni, hogy lelkileg és társadalmilag mi volt a háttere. Heine ilyen fokozódó radikalizálódásának. A fajmítosz megszállottjai — német földön ez évszázados átok — kézséggel és azonnal ráfognak az „okot” s az irodalomtörténetírók jórésze (má-sutt is) ebben a kegyetlen bűvkörben rezonál, fejteget, analizál... S kidobták, újból és megint kidobták a német irodalomból Heinét, nyugalmasabb évtizedekben aztán elsőprő erővel jelentkező zsenije megint csak elfoglalja helyét a lelkekben az elsők között, őreá épült

az egész haladó német irodalom nyelve, sőt a schwarz-rot-gold nagy-német poétapalánták is ezen az utánzott heinei nyelven hadakoztak ellene... (Loreleyt és néhány dalát még a hitleri Németország sem tudta kiirtani: lenyomtatták a dalfüzetekben, antológiákban népdalnak tüntetve fel azokat, ismeretlen eredetűnek).

Művészetében amely természetesen nem szemlélhető empirikusan és emberi magatartásának következménye, Heine úgy szakított addigi énjével hogy... saját maga ellen fordult. Hogy kitessékelje önmagából a túlzottan romantikus elemeket — ahogy az Atta Troll előszavában írja — egyszerűen elpáholja mesterét, a romantikát és önmagát. (Ich schrieb dasselbe zu meiner eigenen Lust und Freude in der grillenhaften Traumweise jener romantischer Schule, wo ich meine angenehmste Jugendjahre verlebt und zulezt den Schulmeister geprügelt habe).

Az új Heine krištálytisztza, fölényes nyelvével most már nemcsak „point”-ra tartogatja az irodalmi kontrapunktokat, főelemévé teszi. Az érzelem és értelem állandó keverése — látszólag egységbontó fogalmak ezek — nála sohasem bontják meg a hangulatot; Heine művészete éppen abban van, hogy ez nem okoz zavart, nem hat triviálisan. Lássuk csak a „Téli rege” előhangját, a „Németország” című híres költeményéből. Visszatérve száműzetésből, rövid látogatásra indul hazájába, a porosz-rajnai tartományba s így búcsúzik Páristól:

*Ég veded Páris, városom
Ma elválunk mi ketten,
búcsúznak, ámde kéj s öröm
csurranója túl a kedvem*

*Német e szív, mely hirtelen
beteg lett és e honban
lelem csak annak orvosát,
csak ott csak északon van.*

*Az meggyógyítja csakhamar.
Híres a kúra, ámbar
barbár kenőcsétől ha félsz
— megvallom — máris átjár*

Aztán átlépi a határt, sok-sok évi távollét után:

*Egy hárfás lányka énekelt
igaz érzéssel, bárha
hamis hangon. De mondhatom
szívemhez fért a hárfá*

Nótáját, versét ismerem,
 szerzőit nemkülönben,
 fennen mind vizet prédikál
 de bort vedelve csöndben

Egy új dalt, különb éneket
 fiúk ma hadd daloljak
 a mennyországot idelent
 csináljuk meg maholnap

Itt lenn legyünk mi boldogok
 s ne éhen elveszendők
 többé mit gondos kéz teremt
 ne tépjen renyhe bendőt

Terem kenyér itt épp elég
 minden embernek enni —
 s kedv, szépség, rózsza, mirtusz és
 cukorborsó — de mennyi!

Aztán találkozik a „Pickelhaube”-val, a kihegyezett porosz sisakkal:

Amig a lányka énekét,
 a mennyről dalolászta
 a sok szorgos porosz finánc
 a táskám kotorászta.

Szaglászta benne, túrva szét
 kendőm, gatyám s az ingem
 közéje dugva csipke, smukk
 vagy tiltott könyv ha nincsen.

Dugáru? Azt ti jó hülyék
 bőröndben mért cipelném?
 A csempészáru, mit hozok
 fejembe rejti elmém!

Talán a legjellemzőbb alkotása a Téli rege Heine művészetének. Anélkül, hogy kristálytisza nyelvét feláldozná, anélkül, hogy a heinei formát megsértené, erőteljes, életes, emberi ez a hang — a gúnyolódáson, csipkelődésen, a bírálaton és a fellobbantott gyűlöleten túl is érezzük a szeretet elemeit s mindezt utolérhetetlen amalgám-mal tárja elénk...

A mondanivaló persze, a tartalom a heinei műben egyre erőteljesebben társadalmi és politikai tett, színvallás: támadás a fejedelmek ellen (csak Napoleon csodálatában tesz kivételt) a szűklátókörű bürokrácia ellen, a nemesség ellen, a porosz bugrisvilág ellen. A „német mizéria” a heinei mű állandó visszhangja, célpontja. Aztán... az ő költészetében vonul be először a munkás a poézisba. A sziléziai takácsok sztrájkját babonásan szép, szimbólumokkal átszótt versben üdvözli:

*Könnyük se csordul, csak ülnek zordul,
Előttük rokka, foguk csikordul.
Ez a gyolcs Germánia szemfödele,
Három nagy átkot szövünk bele.
Szójjuk csak, szójjuk.*

*Átkos a bálvány, melyhez könyörögtünk,
Fagyban ha vacogtunk, éhen ha hörögtünk,
Vártunk, reméltünk több mint eleget,
Megcsalt, kicsúfolt, kinevetett.
Szójjuk csak, szójjuk.*

*Átkos a király is, urak királya
Ki nem hederít a nyomor jajára,
Kinyúz belőlünk minden garast
S mint a kutyákra, golyót szalaszt.
Szójjuk csak, szójjuk.*

*Átkos hazánk is, hazug hazátok
Hol csak a gyalázat tenyész meg átok
Bimbóra gázol a durva láb
S dögön a pondró hizik tovább
Szójjuk csak, szójjuk.*

*Perdül az orsó, a rokka kattan,
Szövünk napot s éjt fáradhatatlan
Ez a gyolcs Germánia szemfödele,
Három nagy átkot szövünk bele.
Szójjuk csak, szójjuk.*

A heinei mű most már hatalmas szirtfok, bázisa az elkövetkező évtizedeknek, sőt évszázadoknak. Kevés költő van a világirodalomban aki önmagában — fáradó beteg lelkében, de elnyúhetetlenül örökké friss szellemében — ennyire korszakok mérőköve tudott lenni. A romantika zárókövétől — a német romantikát az irodalom-

ban ő temette el — a haladó polgárságért vívott harcig aztán azt túllépve (kétségtelenül Marx és Engelsz barátságának hatása alatt) az ő lelkéből pattant ki az első szociálforradalmár költő is: Heine. És százéves távlatból innen ámulattal és növekvő csodálattal figyeljük azt a poétát, aki halála után is nőni tudott — mint az indiai csodafa, amely nem szárad ki még ha el is vágják gyökereit százszor. Gyökereit neki is hiába vágják el, sokszor évtizedekre, utunkra mindig friss leveleit hullatja művészetének.

*) Heine 1797 december 13-ikán Düsseldorfban született. Apja, a napoleoni háborúk katonája, kereskedő volt, anyja egy orvos lánya, nagyműveltségű asszony. 1819-ben Heine a bonni egyetem hallgatója, apja közben tönkrement s őt nagybátyja neveltette. Göttingában a fiatal Heine jogi doktorátust szerzett — tréfásan önmagát idézve későbbi éveiben néha így is írja magát alá — a jogtudományból azonban soha sem faragott „mesterséget” magának, publicista lett; verseket már fiatalkorától írogat. 1827-ben jelenik meg a *Liederbuch* (Dalok könyve) ez a kötete és korábbi útirajzai ismertté teszik csakhamar a nevét. Fokozódó radikalizálódása miatt ellentétbe kerül a német reakció leggőgösebb fajtájával, a porosz szellemmel; testi és lelki terror fenyegeti, Párisba emigrál. Tehetsége száműzetésében bontakozik ki teljes nagyságában. Legerősebb irodalmi támasza a haladó gondolat akcióiban Marxnak és Engelsznek. Huszonöt évig él Párisban, csak átmenetileg utazik egyszer Németországba, de „szűk ott a világ” számára s hamar visszatér. Élete utolsó éveit ágyban tölti, de betegsége sem akadályozza meg hatalmas irodalmi munkásságában. Száz év előtt, 1856 februárjában halt meg; az idén az egész haladó világ ünnepli Heinét.

Hidegen, erőtlenül süt a téli nap, olyan mint egy sárga rózsa selymes, fehér felhőbe takarva. A felhő elmozdul s a napsugarak ferdén hullanak a házra és az udvarra. Ablakunkat előnti a sárga fény. A felhő is aranysárga lett. Nézem, és az az érzésem, hogy ez már nem is felhő. Az égbolt úgy feszül a város fölött, mint valami arannyal átszótt kék legyező. A felhő lassan eloszlik. A vattás gomolyagból úgy tűnik elő a nap, mint kályhából a parázs. Inasszobánkban, jól lehet január eleje van, már nem fűtenek.

— Ne tüzeljeteK fölöslegesen, — mondta a mester, — mert drága a fa. Takarékoskodni kell és a mostoha napokra gondolni...

Mi különben se fáztunk. Valami sajátságos szenvedéllyel és lelkesedéssel vitatkozunk a forradalomról. Egyszer álmodoztunk róla, másszor úgy tárgyaltunk róla, mint komoly és érett emberek.

A munkásgyűléseken sokat beszéltek a forradalomról. Sok minden nem értettünk, amit róla mondtak. De szerettük hallgatni az erről szóló beszédeket, mivel a szónok, ha a forradalomról szólt, mindig felemelte a hangját, az emberek pedig örvendezve tapsoltak néki.

Különben az embernek nem kell mindig mindent megértenie, olykor elég csak felfogni, megérezni azt, amiről szó van. S mi a forradalmat úgy yettük, mint valami szép, derűs napot, mint a tavasz ünnepét. Ezért élt bennünk csodálatos vágyként a forradalom és a reá irányuló gondolat az örömhöz és boldogsághoz volt kötve. Egész inaskodásunk ideje alatt napról-napra, hónapról-hónapra vártunk rá, teljes két éven át. Talán ma kitör majd. Talán ma megérjük a forradalmat. Mert mi már érezzük. Úgy melenget bennünket, úgy melegíti arcunkat és fagyos kezünket, akár a napfény. Mi tudjuk, hogy a forradalom ma bezörget minden ház ajtaján és ablakán, nagy erővel dobban, mint fiatal mellkasunkban a szívünk.

Ennek a mi meggyőződésünknek különben megvolt a maga alapja. A vukovári kommunista ifjúsági szövetség helyi, egyesülésének vezetősége felszólított bennünket, hogy délután vonuljunk ki az utcákra. Fegyvert is vigyünk magunkkal. A külvárosi utcákon sétálunk

* Részlet a szerző magyarul most megjelent könyvéből

majd a központ felé. Az egész város népe kitódul majd az utcákra. A Párt, a SzKOJ, a szakszervezet seregszemlét tart. Lankadatlan hévvel gyűlöljük a csendőröket, a fegyérgárdistákat, a rendőröket és a polgárokat. Ha találkozunk velük, ki kell kerülnünk a felesleges összeütközést. Ezek a rothadt alakok még azt sem érdemlik meg, hogy szembeköpje őket az ember. Büszkének kell lennünk, önérzeteseknek és felgyelmezetteknek, mert mától fogva mindannyian a proletárforradalom katonái vagyunk. Mindenki az utcára. Ma az utcákon proletárszívek dobognak majd. Az urak a leeresztett függönyök mögé bújva rémülten következtetnek majd az úttesten, a járdán, az ablakaik alatt visszhangzó kemény lépteinkből a mi erőnkre. Reszketve mondják majd egymásnak: „Ez a forradalom menetelése...”

Úgy menetelünk majd az utcákon a letört rendőrök, csendőrök, fegyérgárdisták, a papok és urak mellett a lemenő nap piros fényében, mint a győztesek.

Péror beszélt, s közben kezét a szívére tette, mintha meg akarná nyugtatni:

— A proletárforradalom ugrást jelent előre, a jobb életbe.

— Nem úgy van, — nézett Iván dacosan a szemébe, — ez ugrást jelent a rosszból a jó életbe...

Én is emlékeztem a forradalomról elhangzott sok szóra, de megismételni nem tudtam őket. Nekem úgy tűnt, hogy a gyűléseken arról is beszéltek, hogy a forradalom a munkások ugrása a rabságból és szegénységből a szabadságba, a gazdag és boldog életbe. Mert azokon a gyűléseken azt is mondták, hogy a forradalom haladás, fejlődés a mélységből a magasság felé, az egyszerűségből a tökéletesség felé. Elhangzott ott még sok más súlyos és ismeretlen szó.

— Azt, hogy ugrás, csak úgy mondják, — tiltakoztam én, miközben az ablakon át kinéztem a felhőkre és a napkorongra — Nem emlékeztek a forradalom képére, amely ott van a Munkásotthon ifjúsági termének falán? Azon a munkások nem ugornak, hanem vörös zászlók alatt rohamozzák a polgárokat...

A kép, amelyről beszéltem egy egész falat betöltött az Otthonban.

Pifát Vjekoszlav, vukovári festőmester, teljes két hónapon át dolgozott rajta. Számtalan tubus és kána festéket, egész halom ecsetet felhasznált, amíg festette. A tereméből olykor kikergette ségégeit, bezárkózott, lekaparta a festéket és előlről kezdte a munkát. Ez volt a legszebb kép, gyermeki képzelettemmel még álmodni sem tudtam szebbet. Minden részletében gyönyörködtem.

A forradalmat egy büszke, ragyogó és élénk fiatal nő jelképezte. Gyönyörű arca volt, melyet a szemei egész különös melegséggel teltettek. Tetőtől talpig fehérben volt, s ez a fehér szín lassan belefolyt az ég kékségébe. Hosszú, lángvörös haja volt, fejét a dicsőség babér-

koszorúja ékesítette, kezében egy nagy égővörös zászlót tartott, mely úgy lengedezett, mintha a vihar lengette volna a zöld mezők s a szelíd kék folyó felett. Lábánál, a lejtőkön szétszórva, szép fehér házak voltak, piros gyárkémények, kék kupolák, termékeny búzaföldek és virágzó gyümölcsösök. A távolban a reggeli nap, mely aranyos színből vörösbe ment át, úgy öntötte el a hegyek csúcsait, mint egy nagy kibomlott tűzrózsa. A zászló alatt és mögött kezükben fegyverrel, vasvillával és kaszával, kovácskalapáccsal és bányászcsákánnyal, munkások és parasztok gázoltak rohanva katonasisakokon és ágyúkon, széttépett vastag láncokon, ledöntött börtönökön, felszakadt zsákokon, melykből arany tallérok gurultak széjjel és halott polgárokon át. Ezeknek a munkásoknak és parasztoknak az arca nem volt megev és hideg, mint például az apostolok kőarca a ferencrendiek templomában. Vukovári fémmunkásokat, hordárokat, halászokat, pékeket és kendergyári munkásokat ismertem fel a képen. Úgy hatottak, mintha éltek volna, mintha valóban rohamra indulnának a vörös zászló alatt a győzedelmes csatában.

Amikor Pifátnak szemrehányást tettek, hogy miért festett élő alakokat a forradalom képére, azt állította, hogy a nagy festők mind élő embereket és nem holtakat vittek vászonra. Ennek bizonyítására elmondotta, hogy a képeken szereplő szűzanyák és őrangyalok kivétel nélkül olyan szép asszonyok voltak, akiket kurtizánoknak neveztek.

Utóbbi állítása miatt kevésen múltott, hogy a vukovári festőt nem közösítették ki a katolikus egyházból. Az öreg emberekkel és asszonyokkal megtelt templomban maga a rendház főnöke támadta igen heves hangon. Ez nem egy egyszerű beszéd volt, hanem valóságos leszámolás. A rendfőnök addig csapkodta imakönyvét a szószék köfalához, amíg az imakönyvből egymás után ki nem repültek az aranszélű lapok s ő berekedve az istentelen kommunisták szidalmazásába kijelentette, hogy Pifát festő ajkáról az ördögök ördöge, maga Benzebúb szólt. Végül a rendfőnök mérgében sírvafakadt. Bevezetés volt ez az általános sírásba. A templom egész népe sírt. Ebben az ünnepi pillanatban sosem látott „csoda” történt. Szűzmária márványszobrának szeméből véres könnyecseppek potyogtak. Ez aztán szenzáció volt. Egyesek hittek, mások nem hittek a csodában. A város két tábora szakadt. A templomba több ember tódult, mint a Kludzski-cirkuszba, amely tucatnyi elefántjával és oroszlánjával, rengeteg idomított majmával, franciául, olaszul, angolul és németül beszélő papagájjaival, óriáskigyóival és halfarkú leányaival valóságos csodát jelentett. Vukovár egész környékéről százával jöttek kocsikon a bűnbánó zarándokok. A kolostor előtti rétek és a kocsmaudvarok tele voltak kocsikkal és lovakkal. A kocsmárosok néhány nap leforgása alatt több

bort és pálinkát mértek ki, mint máskor egy egész éven át. A kolostornak hatalmas jövedelme volt. Csak amikor a városi képviselőtestület tagjai erélyesen követelték egy hivatalos bizottság megalakítását, hogy ellenőrizze a „csoda” hitelességét, akkor apadtak el az oltáron álló szentasszony márványszobrának könnyei.

Pifát nem volt kommunista, hanem istenfélő ember, s a Munkásotthon képeinek elkészítése előtt néhány templomot is kifestett, amiért dicsérték a szószékekről elhangzó prédikációkban. S én éppen ezért hittem, hogy igazat mondott. Később ugyan, felesége hatása alatt meggyónt és megbánva tettét, nyilvános kijelentésben megtagadta állításait, nekem a forradalomról festett képe mégis tetszett és lelkesedéssel töltött el.

A forradalom nem úgy jön mint az álom, önmagától.

— Az „ugrásra” a munkásoknak jól fel kell készülniök. — hirdették a gyűléseken.

Mi hárman a magunk részéről alaposan felkészültünk a forradalomra. Állig felfegyverkeztünk. Még a nyáron volt, néhány hónap előtt. A padláson játszva, a gerendákon és a falakon mászkálva, akár csak Harry Piel a filmen, a padlás egyik zugában a falba vájva egy üregre akadtunk, amelyben két vadonatúj pisztoly, egy karabély és rengeteg töltény volt. Ez volt aztán a felfedezés.

— Ez a mesteré! — kiáltott fel Péro gondolkodás nélkül.

S csakugyan kié is lett volna ha nem a mesteré? Hiszen ő a háborúban csendőrőrmester volt. A háború végén több karabély és pisztoly maradt nála. A Nemzeti Tanács idején még valami parancsnok is volt a nemzetőrségben. Ezzel nagyon szeretett dicsekedni. Többször mondogatta nekünk:

— Tudom jól, hogy a „vörösök” az Otthonban egész fegyvertárra való puskát és bombát őriznek, de bizisten, én is felkészültem, majd meglátjuk mire megyünk! . . .

Hosszas tanácskozás és vita után felesküdtünk, hogy senkinek se szólunk a talált fegyverekről. Aztán megegyeztünk abban, hogyha majd meglesznek a barrikádok, a puskát átadjuk az idősebb elvtársaknak, a pisztolyokat pedig megtartjuk magunknak. Péro, volt közöttünk a legidősebb, így aztán a parabellumot ő foglalta le. Iván a félig önműködő katonai pisztolyt tartotta meg. Tiltakoztam az ilyen osztzkodás ellen, s így elhatározták, hogy nekem is szereznek egy pisztolyt.

— A te részedre majd kézalatt veszünk egyet, — vigasztaltak társaim.

Az inasok segítségével hamarosan találtunk is egy pisztolyt valami puskaművesnél. Hatalmas jószág volt, tizenkét miliméteres forgópisztoly. Kerek száz koronát fizettünk érte. Mivel nem volt pén-

zünk, elhatároztuk, hogy eladunk két kiló lófarkot, ami ott hevert időtlen idők óta a műhelyben. Ezt a műveletet sikeresen elvégeztük, mesterünk kefekötő bátyjától hatvan koronát kaptunk a farkért. Harminc koronát Péro adott három hónapi megtakarított pénzéből, melyet éjszakai munkájáért kapott a mestertől. Hosszas könyörgés után én is kicsikartam tíz koronát bérmaapámtól, Tuna bácsitól, aki vízfordó volt, s egy vén gebével szállította a Duna vizét a vukovári „naccságáknak”.

Aztán elég jól megtanultunk a fegyverrel bánni. Valahányszor a mester és a mesterné elmentek hazulról, mi lesiettünk a pincébe és itt lövöldöztünk. Hatalmas pince volt, mivel a gazdánk házában egykor borraktár volt. A mester gyerekeit rábeszeltük, hogy játszanak katonásdit, mivel így biztosak lehettünk benne, hogy nem hallják majd a lövéseket. Fazekakat és serpenyőket akasztottunk a nyakukba s biztattuk őket, hogy főzőkanalakkal doboljanak azokon. Olyan dobolást csaptak a szobában, hogy a lármától még az ágyúlövést se lehetett volna meghallani.

A forradalom lehetőségére való tekintettel a biztonság kedvéért lehoztuk a pisztolyokat a padlásról és ágyunkban, a párnák alá rejtettük őket. A mester és a mesterné nem voltak odahaza. A mester nagynénje elment a gyerekekkel vecsernyére. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy megegyeszer kipróbáljuk a fegyvereket. Képtelenek voltunk legyőzni a kísértést, leszaladtunk a pincébe, hogy párszor elüssük a pisztolyokat. A kapukulcsot bennhagytuk a zárban, hogy a mester meg ne lephessen bennünket. Kénytelen lesz csöngetni, ha jön. Amennyiben megharagudna azért, Péro majd azt mondja, nem tudtuk, hogy nincs otthon, s ezért hagytuk a kulcsot a zárban. Ez hát rendben lett volt. Most már csak attól féltünk, hogy a szomszédok meghallják a lövöldözést. De a városban időnként amúgyis lehetett lövöldözést hallani. A részek fehérgárdisták lövöldöztek, hogy a lakosságot ijessék. A pincében egy fél főttsonkát találtunk, egy darab sültkolbászt, vérešhukrát és egy ötvenliteres kis hordó bort. Mivel már öt órára járt az idő, megéheztünk. A sonkából is ettünk egy keveset meg a kolbászból is. Hurka csak egy darabka volt, így aztán nem nyúltunk hozzá. Hanem sonkára és kolbászra megszomjazik az ember. Gumicsóvel mindegyikünk húzott egy kevés bort a hordóból, csak annyit, hogy megmedvesítsük a nyelvünket.

Célpontul egy darab fehér kartont tűztünk ki. Tizenkét méter távolságból lőttünk. Péro volt közöttünk a legjobb céllövő. Az én pisztolyom akkorát szól, mint az ágyú és mintha csak tréfált volna velem, mindig félrerántotta vagy a magasba húzta a kezemet. A céllövészet után kinyitottuk az ajtót, hogy kiszellőztessük a pincét. Mert bűzlött a puskaportól. Én aztán Iván kérésére elszavaltam Abrasevicznak egy versét, melyet az ifjúsági mulatságon mondtam.

el. Péro és Iván is kijelentették, hogy borsószik a hátuk, ha ezt a verset hallgatják.

Felálltam a lisztesládára és elkezdtem szavalni:

*Vörös a vér, mely ereinkben lüktet
Vörös a villám, mely a felhőt tépi,
Vörös az ég, ha felragyog a hajnal,
Vörös a zászló, mely büszkén lengedez,
Vörös a gyűlölet is a mi szivünkben,
S vörös a harag, mely eltölt bennünket.
Elnyomók halljátok — nem titok már —
Bosszúnk is vörös lesz majd!*

Én éppen a hatalmas pisztolyommal hadonásztam a levegőben, amikor egyszer csak megpillantottam a mestert, hogy rohan le a lépcsőkön a pincébe. Le akartam ugorni a ládáról, de szerencsétlenségemre eltört alattam a deszka s bal lábom beszakadt a lisztbe.

— Csak nem merészelt valaki lövöldözni itten?! Csirkefogók! — dörgött a mester mély hangján nagyot.

Hatalmas mancsával elvette Pérótól a pisztolyt, az meg a félelemtől reszketve állt előtte. Iván minden ellenállás nélkül adta át pisztolyát. Az enyémet úgy kapta ki a kezemből, hogy szinte észre sem vettem. Pillanatok alatt lefegyverezve álltunk. Én alig bírtam kimászni a ládából. Cipőm és bal nadrágszáram fehér volt a liszttől.

— Hát így állunk?! — dühöngött a mester. — Lakmároztok, sonkát esztek, bort isztok, belegázoltok a lisztbe!

Most a feleségéhez fordult, aki addigra szintén bekukkantott a pincébe

— Nézd csak, Jelica, ezek máris osztozkodnak. Felosztják a szegénységemet, melyet oly keservesen szereztem. Istenem, istenem! És ez minek nektek? — azzal a pisztolyokra mutatott. — Útonálló banda! Meg akartatok gyilkolni! Mi? Feleljetek: meg akartatok ölni?

Iván dadogva válaszolta:

— Nem.

— Hazudsz! — üvöltötte a mester. — Az igazat akarom tudni...

— Nem akartuk... csak a fehérgárdistákra és az ellenforradalmárookra lőttünk volna, — felelte Iván halkán és nyugodtan.

Egyszerűen bámultam Ivánt. Az én nyelvem valósággal megkövesedett, ő meg lám, milyen hősieen viselkedik!

— Mit mondtál? Az ellenforradalmárokra! Még csak kimondani se tudod! Lőttetek volna, mi? — rökönyödött meg a mester. — Nesztek most, nesztek!

Haragjában mindegyikünket pofonvágott. Aztán egyenként elkapta a fülünket s ide-oda kezdett ráncigálni, majd nem túlságos erővel fenéken billentett bennünket és elkergetett aludni.

— **Ki ne mozduljatok sehova! Reggel még majd számolunk, —** kiáltott utánunk.

De aztán miután eldugta a pisztolyokat, bejött a szobába beszélgetni.

— Mindent bedobtam a kútba, — hazudta s közben még csak el se pirult. — Be is szolgáltathattam volna rendőrségnek, de meg-sajnálalak benneteket. Olyan verést kaptatok volna ott, hogy még. Gyerekek vagytok. Mit tudjátok ti, hogy mi az élet és mi a létért folyó harc. Olyan ez a ti kommunizmustok, mint a szappanbuborék. Valamikor én is szocialista voltam. És még hozzá tüzes szocialista. Az 1903-as tüntetésben úgy püföltem a magyarónokat, hogy csak úgy porzott, 1910-ben pedig én vezettem le egy általános sztrájkot. Volt akkor mindenféle. Bevert fej is, börtön is, botozás is. Májna, látjátok mester vagyok. És városatya a horvát közösség listáján. Ki tudja, mi lehet még belőlem. Még talán képviselő is. Senki se tudja, mit hoz a jövő. Hát csak fejlődjétek jó egészséggel, engem meg éltesen az isten, s aztán ha felnőtök, ha rendes emberek, becsületes mesterek és polgárok lesztek, majd összeülünk és egy pohár bor mellett jót nevetünk ezen a ti butaságotokon.

Így beszélt nekünk a mester és egy szóval se említette többé sem a pisztolyokat, sem a sonkát, sem a kolbászt. Látszott rajta, hogy ő se szívesen beszél erről, hiszen a puska és a pisztolyok az én forgópisztolyomat kivéve az ő tulajdonát képezték. Sokáig hallgattam a mestert. Kiblinger Péro még helyeselt is néki. Én hallgattam, figyeltem és arra gondoltam, hogy a mester cserben hagyta a szocialista mozgalmat, aztán meg Péróra haragudtam, ámiért helyesel néki és közben ostobán vigyorog, szóval így ültém mindaddig, amíg a fáradságtól el nem aludtam.

Amikor a mester azt hitte, hogy már elaludtunk, — mesélte később Iván, — keresztet vetett, mélyet sóhajtott, aztán bemártotta ujjait a szenteltvízartóba, mely ott lógott szent Ambrus képe alatt, meghintett bennünket szenteltvízzel, majd eloltotta a lámpát és kiment, hogy eldugja a fegyvereket egy jobb, biztonságosabb helyre.

Reggel, amint felébredtünk, átkutattuk az egész padlást, de a fegyvereket sehol se találtuk. Ettől aztán alaposan elkedvetlenedtünk. Olyan szerencsétleneknek éreztük magunkat a pisztolyok nélkül, hogy legszívesebben mind a hárman sírvafakadtunk volna. Ha ma ki kellene menni a barrikádokra, ha kitorne a forradalom, mit adnánk mi a szebb életért? Egyetlen üdvölvést sem adhatunk le a forradalom tiszteletére, amely pedig már itt van előttünk...

Éppen azon kezdtünk veszekedni, melyikünk indítványozta legelőször, hogy lemenjünk a pincébe lövöldözni, amikor lármára letünk figyelmesek. A mester irodájába, mely közvetlenül a mi hálószobánk mellett volt, belépett a mesterrel együtt néhány politikai fegyvertársa, a „horvát közösség” tagjai.

Mi természetesen nyomban elcsendesedtünk és feszült figyelemmel hallgattuk, miről beszélnek. Pálinkát iszogattak és ugyanúgy a forradalomról vitatkoztak, akárcsak mi is. Őket éppenúgy elfogta a forradalmi láz, mint bennünket. Vukováron különben se volt olyan ember, aki nem hitt volna a forradalomban. Mivel a társaságnak nagyon melege lett, hiszen a mesternél fűtöttek, annak ellenére, hogy nekünk a takarékoságról szónokolt, kitárták a mi hálószobánkba nyíló ajtót és ügyet se vetve ránk, tovább folytatták a vitatkozást. Bizalmasan közölték egymással a városban szállingózó legújabb híreket. Fantasztikus és izgalmas mesék voltak ezek, melyek hihetetlen gyorsasággal terjedtek szomszédtól szomszédig, szájról szájra a város minden részében. Amikor kinyitották az ajtót, mi még figyelmesebben hallgattuk vitájukat.

— Hát látjátok, — szólalt meg a mester baloldali szomszédja, egy közismerten részeg és bádogos, miközben szakálla úgy reszketett, mint a kecskebaké, — megértük, hogy a katonaságnak kell védelmezni bennünket saját munkásainkkal szemben.

— Ami engem illet, én megkönnyebbültem. A sok álmatlan éjszakától már tönkrementek az idegeim. Most legalább tudom, hogy ránk is vigyáz valaki, — jelentette ki a vaskereskedő, akinek üzlete a mester házával szemben volt, s aki olyan száraz ember volt, mint a paszulykaró.

— Én még mindig félek ettől az átkozott forradalomtól. Bizalmasan elmondhatom maguknak, amit egyes vendégeimtől hallottam, hogy a kommunisták egy egész ezred felfegyverzett munkással rendelkeznek, — panasolta a kövér kocsmárosné, mesterünk jobboldali szomszédja.

— Én szeretem a békét és a rendet, — dörgött mesterünk basszus hangja, mint az orgona legmélyebb sípja. — Én azt mondom, hölgyeim és uraim, hogy alapos mérlegelés tárgyává kell tenni a helyzetet. Nem jó a tüzzel játszani. A radikálisok és demokraták diktatúrája holnap bennünket, a horvát közösség híveit ugyanúgy felszámolhat, mint ahogyan felszámolja a kommunistákat. Ami a forradalmat illeti, jól tudják, hogy én ellene vagyok. A forradalom erőszak, lázadás és felfordulás. Szakítást jelent a régi szokásokkal és azzal az élettel, melyben apáink éltek, s amelyben mi most élünk. A forradalom kétfelé vágja az életet: multa és jövőre, régi és új

időre... Viszont ami új, az nagyon ritkán jó is... Olyan ritkán, mint amilyen ritka a drágakő.

— Én se vagyok az erőszak híve akár balról, akár jobbról jön is. De ahogyan hallom, kéremszépen, a katonaság házkutatást tartott a Munkásotthonban és egy egész szekérre való puskát s néhány gépfegyvert is talált. Ráakadtak, s ez úgy látszik egészen biztos már; azon személyek névsorára is, akiket el akartak tenni láb alól. Ehhez mit szólnak? — kérdezte győzedelmesen a bádogos.

— A maga becses neve is rajta volt azon a névsoron? — kérdezte gúnyosan mesterünk öccse, amin aztán a többiek jóízűen nevettek.

A bádogos kissé zavarba jött, de csakhamar hozzátette:

— Nem, az én csekélységemet kihagyták, de a maga tisztelt fivérének a neve, mint hallottam, rajta volt a listán...

A mester talán tudta, hogy a talált puskákról és gépfegyverekről szóló mese éppen olyan hazugság, mint az az állítás, hogy megtalálták a listát, melyen a halálraítélt tekintélyes vukovári polgárok neve volt felsorolva, s ezért jegyezte meg csendesen:

— Tudom, hogy a vörösök sohse szerettek...

Amíg ők így beszélgettek, egyszercsak megláttam a mester irodája felé sietni Gresl urat, akinek egy kis bútorgyára volt. Gresl a demokrata párt híve volt, s így a mester nem nagyon szerette.

— Ez a Gresl az én szememben egy közönséges politikai kalandor, — mondogatta a mester a vele egykötet fúvó emberek előtt. — Hogy állami megrendeléseket kapjon eladta lelkiismeretét és meggyőződését...

Amikor Gresl megláttam, megdermedtem, kővé váltam. Jobban féltem az ő szemétől, mint a mester mészáros mancsaitól. Gresl mindig feketébe öltözve rendszerint ott állt koporsóüzletének ajtajában. A járókelőket nézte és barátságosan hajlongott. Állandó mosolya ráfagyott az arcára, tekintete pedig vizslatva nézett mindenkire, mintha csak azt kérdezné: „No kérem, hogy állunk az egészséggel? Nem számít hamarosan meghalni? Csak tessék! Gyönyörű koporsókkal szolgálhatok. Paráncsoljon meggyőződni róla...”

Semmi kedvem sem volt meghalni, s így menekültem Gresltől, irtóztam kutató tekintetétől, mely olyan volt, mint a kés, ha az ember mellébe döfik, iszonyodtam merev mosolyától és túlzott szívélyességétől.

Gresl kopogtatott az ajtón, aztán nagy hajlongások között engedélyt kért, hogy beléphessen. S miután benyitott a meleg szobába, kérte engedjék meg neki, hogy kigombolja kabátját, majd felakasztotta kalapját a fogasra és így szólt a jelenlévőkhöz:

— Azért jöttem, urak és testvérek, hogy tudomásukra hozzak egy érdekes és igen fontos hírt. Félórával ezelőtt értesített a városi

rendőrkapitány, hogy a Munkásotthon irattárában okmányokat találtak a gazdag emberek vagyonának elkobzására, az üzletek kisajátítására és a tehetős polgárok bútorának lefoglalására vonatkozóan. A kommunista vezérek maguknak akartak kisajátítani mindent, amit mi éveken át, minden garast megnézve, nagy kínnal szereztünk. Házainkat szétosztották volna a szegények, a koldusok és bitangok között. — Itt szünetet tartott és szeme sarkából nézett hallgatóira, hogy meglássa rajtuk, milyen hatást váltottak ki a szavai. S mivel mindannyian tátott szájjal várták, mit fog még mondani, így folytatta: — Én ezt természetesen nem mindjárt hittem el. Személyesen mentem el a radikális párt helyi bizottságába, ahova a talált okmányokat szállították és megdöbbenve győződtem meg róla, hogy amit hallottam, szóról-szóra igaz. Bingulac Nikola úr, a radikális párt köztisztviselője maga mutatta meg nekem a névsort...

— Ugyan ne mondja? Lehetetlen! — rémüldözött egyszerre a bádogos, a kereskedő és a kocsmárosné.

— Becsületszavamra... S én úgy gondoltam, ha nem is vagyunk egy párt hívei, mint becsületes horvátnak kötelességem önökkel közölni mindazt, amit tudok. Mert a bolsevik forradalom rettenetes veszélye egyformán fenyeget mindannyiunkat. Csak a tekintélyes polgárok pártállásától és meggyőződésétől függetlenül, az egyetértés menthet meg bennünket a kommunizmus kísértetétől...

— Engedjen meg egy kérdést, uram, — vágott a szavába mesterünk öccse, — vajjon a kommunisták felosztották volna maguk között az ön koporsóit is?

Ez a kérdés bombaként hatott. A bádogos elröhögte magát, de mindjárt utána komoly lett. A mester szeméből csak úgy szikrázott a düh. A bútorgyáros és koporsókészítő sértődötten felállt, meghajtotta magát és a fogai közül mormogta:

— Bocsánat, uraim, sietnem kell. Meghívtam magamhoz pártunk híveit, hogy velük is megismertessem a kommunisták pokoli összeesküvését...

Barátságosan elbúcsúzott mindenkitől, külön a kezét nyújtva még a mester öccsének is, mindenki előtt mélyen meghajtotta magát és közben egyre hajtogatta:

— Sietnem kell. Egy másodpercig se maradhatok... Tudom, hogy barátaim türelmetlenül várnak...

Távozása után a szobában néhány pillanatig csend volt. De akkor újra megszólalt a mester öccse:

— A radikális párt helyi bizottsága valóságos központja a kommunistaellenes hazugságoknak és rágalmaknak. Jól tudjuk mind-

annyian, hogy az egészből egy szó sem igaz, hogy mindaz, amit a városban beszélnek holmi fegyverekről, a házigazdák névsoráról és erről a legújabb listáról, a házak és bútorok felosztásáról — közönséges hazugság. Ki terjeszti ezeket a híreket? A rendőrség a maga politikai emberei útján. Elsősorban Bingulac Nikolán keresztül. Ismerjük mindannyian, tudjuk, hogy hadigazdag, hogy a jobblétre szenderült császári és királyi fekete-sárga Osztrák-Magyar monarchia hadseregszállítója volt. Szerb létére kötelet érdemelt volna, mert a kis Szerbia ellen irányuló háborún gazdagodott meg, mint az osztrák-magyar katonaság szállítója. Most ő a legnagyobb hazafi, nagy szerb, milliomas és képviselő. Na és Gresl? Ugyanaz többen. A szegény kis koporsós a háború alatt úgy megszede magát, hogy most gyáros úr lett belőle. Minden zsák megtalálja a maga foltját...

— Elég! — vágott a szavába éles hangon a mester. — Elég volt a te egészségtelen és rothadt bölcselkedésedből. Te nem vagy sem a horvát közösség tagja, se Radics-párti, se kommunista... S ha éppen tudni akarod, én többre becülöm a radikális és demokrata horvátokat, mint a kommunista horvátokat... Te csak kritizálsz... Semmi kedvem sincs valami kellemetlenséget szerezni magamnak a te fecsegésed miatt... Nihilista*... Igen nihilista vagy!

„Nézd csak”, gondoltam magamban megrémülve. Volt nekem odahaza egy feketefödélű könyvem, amelyen arany betűkkel volt rányomtatva: „A nihilisták”. A könyvet egyszerre elolvastam. A nihilisták gyilkolták meg a cárokat és királyokat. S ezek a nihilisták mind hercegek, nagybirtokosok fiai és magasrangú állami tisztviselők voltak. Az volt a céljuk, hogy a cári Oroszországban megsemmisítsenek mindent, ami valami kapcsolatot tartott fenn a cárral és a cári kormánnyal. A könyvből megtudtam, hogy ezek az emberek mindent el akarnak pusztítani, még az iskolákat is. Ez nem tetszett nekem. Még álmomban se jutott volna eszembe, hogy a mester öccsét nihilistának nézzem. Kij tudott volna ilyesmit még csak elképzelni is!

A mester, hogy véget vessen a további veszekedésnek, felállt és így szólt:

— Uraim, itt az ebéd ideje...

Mindannyian elmentek, csak a mester öccse maradt a szobában. Odaléptem hozzá. Éppen újból pálinkát töltött magának. Miután az itolsó csöppet is kiöntötte az üvegből, az üres palackot a sarokba löbta és vigyorgó arccal fordult felém:

— No...?

* nihilista = egy forradalmi mozgalom tagja, amely mozgalom ellenez minden államformát. A nihilista mozgalom főleg Olaszországban és Oroszországban volt elterjedve.

Bátran álltam előtte:

— A mester azt mondja, hogy maga nihilista? Én olvastam egy könyvet...

Dühösen rámszólt:

— Szamárr vagy akár a gazdád...

Megsértődtem és kissé zavarba jöttem, de azért mégse hagytam magamat:

— Csak azt szeretném még megkérdezni magától, vajjon a nihilisták a forradalom mellett vannak vagy pedig ellene...

A mester öccse elgörbítette sovány nyakát, megvetéssel rám nézett, mint az oroszlán az egérre, rágyújtott egy cigarettára és aztán vastag orrának széles lyukain át kibocsátva a füstöt, így szólt:

— A forradalom vesztett ügy. Nem érdemes és semmi értelme már harcolni érte...

Kezének gyors mozdulatával leöntötte torkán a pálinkát. Kabátja ujjával megtörölte száját, hosszú fehér ujjaival végigsimított szőke lógó bajuszán s aztán kedvetlenül és kishitűen inkább önmagának, mint nekem, megjegyezte még:

— Nem is lehet már érte semmit tenni.

Ebéd közben, amíg a pulykapecsenye utolsó falatjait tömte magába, a mester öccse így szólt a gazdámhoz:

— Te a homokba dugod a fejedet mint a strucc, hogy ne lásd a valóságot. Nézd meg, mit ír a horvát közösség lapja a „Szerénység” az „Obznanáról”. Hízelegnek, testvér, nyíltan hízelegnek a diktatúrának. Szomorú dolog ez, testvér. Élclapotok pedig ostoba viccekben fejezi ki örömét afellett, hogy ennek az államnak egyes polgárait puskatussal és bikacsökkel ütlegetik...

— Hallgass, — szólt rá a mester összehúzva szemöldökét.

— Mintha háborús táborban lennék, — jegyezte meg félénken a mesterné. — Az utcák tele vannak katonasággal, csendőrökkel, és rendőrökkel. Ha az ember elmegy a városháza előtt, jajgatást és segélykiáltásokat hall. Rettenetes. Ott kínozzák és gyilkolják az embereket.

— Elég! — dörgött a mester mély hangja. — Elég volt. Hagyjatok legalább nyugodtan ebédelni...

Mi inasok igyekeztünk mielőbb elkotródni az asztaltól. Ebéd után bementünk a városba.

Az inasok valamennyien kinn voltak az utcákon, csoportosan sétáltak az Alsó-utcában és az Újsoron. A bizottságoknak kötelességük volt ellenőrizni a feladatok végrehajtását. Az én osztályom az inasiskolából teljes számban kinn volt az utcán. Csendesesen, de elszántan mentünk el a katonai járőrök mellett. Az idősebb elvtársak is az utcákon sétáltak és az eseményeket tárgyalták. „Békés tünte-

tés" — ez volt a mi sétánk neve s ezt a tüntetést a Párt városi és járási vezetősége titkáranak, Szupanc elvtársnak rendeletére hajtottuk végre, hogy a munkások nagy izgalma és elkeseredése ne csapjon át szervezetlen kirohanásokba, hogy az emberek hite meg ne rendüljön a pártban, s hogy a kommunisták, a szervezett munkások és az ifjúság erkölcsé és fegyelmé megmaradjon.

Szupanc elvtárs végigjárta a tüntető csoportokat. A város minden részén látható volt. A korzótól kezdve a külvárosig minden utcában, az úri lakásokban éppúgy, mint a füstös proletárszobákban mindenütt Szupanc nevét emlegették. Egyesek megrémültek, amikor hallották, hogy a városban jár-keel, mások nagy örömmel és lelkesedéssel fogadták, s az ő felszólítására, a Párt felhívására készek voltak meghalni is. De Szupanc sietett, csak a kezével intve válaszolt az üdvözlésekre, mosolygott és anélkül, hogy megállt volna, ment tovább. Előtte, mögötte és vele egyvonalban az utca másik oldalán pisztolyokkal felfegyverzett vállas munkások meneteltek ötös csoportokban. A mindenfelé cirkáló erős csendőrzárőrök azt állították: hazugság, hogy Szupanc a városban jár. A munkások viszont azt mondták, hogy a csendőrök, ha Szupancot és kíséretét látják, rémületükben lehúnyják a szemüket.

Én többször hallottam a megjegyzéseket magam körül:

— Erre ment Szupanc!

— Hallottad, Szupanc ment erre!

— Hol van?? — kérdeztem.

— Hát nem láttad? — kiáltottak rám csodálkozva társaim.

— Nem én, — feleltem és éreztem, hogyan sötétedik el a tekintetem és szökik arcomba a vér a csalódás miatt.

— Hiszen mindenki látta.

— S ti saját szemetekkel láttátok?

— Mi nem, de látták mások.

Szégyeltem magam, hogy nem láttam Szupancot és fegyveres gárdáját, s ezért inkább magam is azt kezdtem mondani, hogy láttam. Először réstelkedtem önmagam előtt is emiatt, de csakhamar meggyőződésemmé vált, hogy valóban láttam, s társaimnak arról is meséltem, hogy nézett ki és hogyan mosolygott rám és integetett felém a kezével.

Mindnyájan hittek nekem, féltékenyek voltak és irigykedtek rám, hogy őket nem vette észre.

A „békés tüntetés” pontosan egy óra hosszat tartott. S amikor elhangzott a jelszó az oszólásra, az én csoportom éppen az Újsoron volt, ott ahol a vukovári szőlők kezdődnek, s akkor egyszerre megláttuk Szupanc elvtársat néhány más idősebb elvtárral.

— Hurrá! Hurrá! Ott van Szupanc elvtárs! Ott van Szupanc elvtárs! — kiáltottuk harsogó gyerekhangon.

Odaszaladtunk hozzá. Körülfogtuk és szótlánul, elragadtatva bámultunk rá.

Magas, sovány ember volt. Szürke szeme volt és szőke haja. Kezében fekete kalapot tartott, azzal integetett valakinek és átnézett a fejünk fölött.

— Köszöntlek ifjú gárda! — mondta aztán komolyan és szelíd tekintetével ránknézett.

— Köszöntünk! — feleltünk vissza kórusban.

— Az összes ifjak kivonultak a tüntetésre?

— Igen, — kiáltottuk fiatalos lelkesedéssel.

— Hát most csak menjetez haza, — kezdett el beszélni hozzánk Szupanc.

Hogy mit beszélt? Én bizony semmit sem értettem. Csak érces szavainak visszhangját hallottam és büszke alakját láttam magam előtt. S amíg ő beszélt, engem váltig az a kérdés kínozott: kitör-e ma a forradalom? Amikor befejezte beszédét, magamnak is furcsán hangzott a siri csendben saját ismeretlen és idegen hangom:

— Szupanc elvtárs, kitör ma a forradalom?

Lehajtott fejjel álltam előtte és nem tudnám megmondani, hogy milyen hatást váltott ki a kérdésem. De ő megfogta az államát, szemembe nézett és így szólt:

— A forradalomra, kicsi elvtársam, még várnod kell... De megéred, mert el fog jönni. El kell jönnie...

Olyan a nyelvem most, mintha ólomból volna és képtelen vagyok elmondani, hogy akkor mit éreztem. Úgy tűnt nekem akkor, mintha Szupanc egyébként határozott szavai tele lettek volna szánakozással, s mintha szürke szemében apró arany csillagokat láttam volna reszketni, ahogy elfutották a könnyek.

Este az ágyban, miután részletesen megtárgyaltuk a tüntetést, egyetlen szóval sem említettük a forradalmat. Én elhallgattam beszélgetésemet Szupanccal. Mikor Péro és Iván elaludt, lehúnytam szememet és ébren álmodoztam tovább. Tekintetem előtt a sötétben megjelent a forradalom képe a Munkásotthon faláról. Először csak egy lángoló pontot láttam, amely a messzeségből jött, aztán egy égővörös fáklyát, amely egyre nőtt, mind nagyobb és nagyobb lett. De most már nem fáklya volt többé, hanem lángoló vörös lobogó. Ezt a lobogót a büszke és bátor Szupanc tartotta. Lábainál az éjszaka sötétségéből felbukkant a csendőrök és burzsujok megrémült feje. Elállt a lélekzetem. Éreztem, hogy Szupanc rámemeli szánakozó tekintetét és így szól hozzám: .

— Várnod kell még a forradalomra. De megéred, mert eljön majd...

Szerelmi krónika

1.

Szemedből és lágy szavadból
degen világ szól felém.
Ölve is be messze vagy
— egy más világ tulsó felén.

Karjaid és térded között
szerelmetlen szerelemmel
csüggedt kérdést csókolok rád:
Van-e vágy mi hozzád emel?

Férfiszóval, gyermekszívvel
hívom benned a szerelmet
Ki messze vagy, hajolj hozzám,
két csók között, amíg lehet.

A hallgatást csókra váltva
miért nem adsz hát örömet.
Boldog leszek-e majd akkor,
ha befogad térded, öled?

Férfivágy és gyermekpanasz
hevít és fáj kívül, belül
Meddig kell hát így maradni
melletted is, idegenül.

2.

Tudnál-e kishúgom hitvesként szeretni
s szeretőként a húgom is lenni?
Tudsz-e úgy fájni, hogy öröm is legyél,
Tudnál-e magadba zárni,
hogy kívüled is csak veled legyek?

Ha elhagyod e kicsi szobát
gondolatom karjaival
a távolban úgy fonlak át
mint a találkozó tekintetek,
ha két test közt egymást ölelik.

Tudnál-e testemben élni
hogyan én is csak benned élhessek?
Tudnál-e szerelmet adni és kérni,
hogyan csókolva is éhesebb legyek
s érezem benned az örök kezdetet.

Csókokban az álmok szerelmét
szemedben gyermeki szépséget,
benned, csak benned élem a szépet
belőled születő versekbe fonódó
szavakban élem a meséket.

Tudnál-e szépséget álmodni,
hogyan csodák közt veled legyek?
Tudnál-e gyermekként szólni,
ha karjaimba temetlek?
hogyan érezd: fájva is szeretlek.

3.

Ha magányom arcod idézi
csak akkor látom meg hirtelen,
amit a gyermek és a férfi
már sejt, de nem láthat idebenn.

Úgy tűnik, hogy régóta nézlek,
míg bennem felébred arcod
Lényedből fiatal szépséget
rakhatnak össze a hajnalok.

Ezer hürként rezdülő lényem
befogad s átölel teljesen
Csókod nyomán bánatot vérzem,
ha hozzád tapadok szervesen.

Napok lázát, éjek csendjét
úgy ébreszted s altatod bennem,
hogyan minden szép szebbik felét
csodaként örömmé szenvedjem.

*Ki voltam néma és társtalan
 általad leoldtam magányom,
 hogy remegő és első szavam
 száz ízétől széppé váljon.*

*Ha magányom arcod idézi,
 csak akkor látom meg hirtelen,
 amit a gyermek és a férfi
 már sejt, de nem láthat idebenn.*

4.

*Amit érzünk s nem láthatunk,
 ami lapul vagy elszalad
 közös örömiink-bánatunk
 összeköti egy pillanat*

*Összeköti a kapott csók
 ez az örök szerelmi híd
 a mi nyugtalan álmodók
 mégsem élünk szívünk szerint.*

*Mig bennünket messze sodor
 s váltakozva ejt vagy emel
 ez a belső hullám-fodor;
 ki nyugtat meg felelettel?*

*Éhes vágyra nyugtalanság
 zilált éjre lázas napok
 ki érzi meg bensőnk szavát,
 s azt amit én elhallgatok.*

*Ajkaid és térded között
 sem lelhetek vigasztalást.
 Az a gyermek akit őrzök
 mosolyodba öli szavát.*

5.

*Mogányra boldog remegést,
 csendre vibráló hangokat
 sugárzik lényed szerteszét,
 s karod ölelve befogad.*

Némulva érzek örömet
 míg ajkam lezárja szád.
 Tekinteted lágyan követ
 mint a hű eb ura szavát.

Tisztá arcod úgy él bennem,
 mint egy csodás varázserő
 Általad lesz minden tervem
 és ábrándom szépet termő.

Te vagy bennem a napsugár
 friss levegő, hegyi patak
 Nélküled én csak szókufár
 lennék, vagy bután hallgatag.

Pillantásod fénye alatt
 a némaság verssé válik,
 míg az öröm mélyen hallgat,
 a lemondás tanít várni.

A boldogság úgy tűnik, hogy
 bármennyi van mindig kevés
 A szó, a terv néha kifogy
 csak te maradsz nekem egész.

6.

Álmokon, tájakon, kerteken
 míg vezet ezernyi sejtelem
 nyugtalan ösztönök dúlják
 férfikorom szép mélabúját
 s csak percnyi gyönyör a szerelem.

Másoknak szépséget úgy adok,
 hogy mélyen s befele hallgatok
 Arcodon ha játszik a derű
 nekem a számíze keserű
 s a vágyak mulásra intenek.

Úgy hullok karodból öledbe
a múltó szépséget öelve
A szépnek ha magam átadom
a mulás örööm, bánatom
s szomorú vigasz a szerelem.

Amíg neked tán örömet adok
befelegajdulva hallgatok,
amíg érzem a múltást is fájni
nem tudom a gyönyört kivárni
— lemondás rejti el szerelmem.

Álmokon, tájakon, kerteken
míg vezet ezernyi sejtelem,
nyugtalan ösztönök dúlják
férfikorom szép mélabúját
s csak percnyi gyönyör a szerelem.

Valaki felteheti a kérdést: miért kell külön szemügyre venni a városok kulturális életét, hiszen a városok is beletartoznak kulturális életünk általános kereteinek egészébe. Csakugyan így van. Ami mégis indokoltá teszi a kérdés külön taglalását, az, hogy városainkban sok olyan kulturális jelenség merült fel, ami faluhelyen vagy nem mutatkozik olyan méretekben vagy pedig a feltételek hiányában nem győzhető le olyan gyorsan és eredményesen, mint a városokban. S mint ahogy helytelen dolog lenne gépiesen elválasztani a városok kulturális életét általános kulturális életünk fejlődésétől, ugyanúgy hiba lenne, ha nem vennénk észre azokat az igen jelentős lehetőségeket és feltételeket, melyeket ezen a téren a faluval szemben a város felmutathat.

Erről a pontról kiindulva tehát, mindjárt az elején meg kell állapítani, hogy városaink kulturális fejlődésének feltételei alig tíz év alatt a háború után nagyban megváltoztak.

Emellett szól néhány általános értékelés.

1.

Mindenekelőtt jelentősen emelkedett a kulturális és közművelési intézmények száma. Olyan intézmények alakultak, amelyek vagy egyáltalán nem léteztek a háború előtt vagy pedig nem bírtak különösebb fontossággal. Ma már csaknem minden városban néhány nyolcosztályos iskola működik, gimnázium, valamilyen szakiskola, színház, múzeum, nép- és munkásegylet, könyvtár és olvasóterem, zenekar és énekkar, kultúrotthon, Hadseregotthon, Ifjúsági otthon, helyi lap, (gyakran folyóirat), különböző klubok stb. Mindehhez hozzá kell még adni a különféle kultúregyesületek és szervezetek munkáját, a számtalan rendezményt, kiállítást, irodalmi estet, élőűjságot stb., stb.

Aztán érezhetően megváltozott a városi lakosság társadalmi összetétele is. Most már a munkásság képezi a lakosság túlnyomó többségét, egyre jobban elnyomva a paraszti és kisbirtokosi rétegeket. A kulturális és közművelődési ügyi szervezeteknek ennél fogva merőben más a közönsége, ennek a közönségnek többé-kevésbé más az ízlése és mások a kulturális igényei. De más az érdeklődési köre is, főleg akkor, ha meszebb, ha a jövőbe nézünk. S mindez természetesen erős kihatással van a kulturális ténykedés formáira, módszereire és tartalmára.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy hirtelen megnövekedett az értelmiségi emberek száma, főként a műszaki és közoktatásügyi értelmiségieké; ez a réteg mind szembetűnőbben mutatkozik a közelet és kulturális élet aktív és passzív tényezőjeként, bár azok a lehetőségek, amelyek ebből a tényből származnak, még távolról sem valósultak meg. Kragujevácon 1200 értelmiségi ember él, közülük 340 egyetemi végzettséggel rendelkezik, 400 tanügyi munkás, 100 jogász, 60 mérnök stb. Valjevón 900 értelmiségi ember tevékenykedik, s közülük 185 tanügyi munkás. Ezek a számok összehasonlíthatatlanul nagyobbak a háborúelőtti számoknál.

Közművelődési célokra is jóval több pénzt költünk, ha az anyagi eszközök még nem is fedezik mindig a legszükségesebb kiadásokat.

2.

Már ez a néhány tény is amellett szól, hogy kulturális életünk további fejlődésének szükségletei és lehetőségei városainkban jelentősen, sőt gyökeresen megváltoztak. *Előszőr:* bebizonyosodott, hogy kulturális életünkben lejárt a rögtönzés időszaka, s hogy most már a társadalmi szervezetekben és intézményekben állandó formát kell keresnünk és fenntartanunk a kulturális ténykedés helyes kifejtéséhez. Az ilyen intézmények mind nagyobb fejlődésnek indultak és munkájukban különféle kérdések merülnek fel. De éppen ezeknek az új intézményeknek és szervezeteknek a megszaporodása bizonyítja, hogy az ilyenirányú fejlődési lehetőségek csaknem kimeríthetetlenek. (Nem véletlenül és időnként megtartott előadások, de a nép- és munkásegyetemen állandó munkamódszer: nemcsak tanfolyamok az írástudatlanoknak, de felnöttek iskolája is; nem véletlen vendégszereplés a kulturális együtteseknek a nagyobb városokból, de kulturális és művészi előadások rendezését irányító szervezet is, stb.)

Ilyenirányú fejlődés nem teszi feleslegessé a műkedvelői rendszert, hanem ellenkezőleg, — ott ahol szükség van rá, — a szakavatottság állandó alapját is megadja neki. Semmi se lenne olyan értelmetlen, mint elvetni a tényleges és tömeges kultúr munkának éppen a műkedvelésben megnyilvánuló tényezőjét. Így például városi könyvtárak működése nem zárja ki könyvbarátok körének létesítését; egy városi énekkar csak akkor lehet érdekes és vonzó mind az énekesekre, mind a közönségre nézve, ha komoly és szakszerű vezetés alatt áll, stb. stb.

Másodsor: Helytelen a kulturális munkát csupán a kulturális szervezetek feladatának tekinteni. A kulturális munkában számításba kell venni mindazokat a szervezeteket és intézményeket, amelyek hatást gyakorolnak a társadalmi életre és polgáraink színvonalának emelésére. A kulturális, a társadalmi és a közelet fejlődésére nagy hatással vannak a különböző társadalmi szervezetek és intézmények, a kötelező iskoláktól kezdve egészen a Partizán és Vörös kereszt szervezetéig; ennél fogva fel kell ölelni mindazon szervezete-

ket és intézményeket, melyeknek ténykedése bármilyen formában kihat az emberi művelődésre, az emberek felfogásának kialakulására. Egyébként a kulturális színvonal emelését sohasem szolgálták csupán a kulturális szervezetek, bármily tevékenyek és számosak voltak is.

Harmadszor: meg kell szabadulni azoktól a sablónoktól, melyekbe egyes kultúregyesületek a maguk állandó szakosztályaikkal estek. Ott ahol megvan rá a mód, olyan egyesületeket kell létrehozni, amelyek meghatározott tevékenységet fejtenek ki, olyan feladatok ápolására is, amelyeket pillanatnyilag nem művelnek. Az olyan összetett kultúregyesület, mely a közművelődés minden ágát felöleli, talán még megfelelne faluhelyen és általában elmaradottabb környezetben, ahol nincsenek káderek, sem lehetőség több egyesület önálló létezéséhez és komolyabb munkájához. Nagyobb helyeken régen külön egyesületbe tömörült az énekkar, külön a műkedvelő színjátszás, a zenekar, a könyvbarátok és az irodalompartolók köre. Külön egyesületet képezett a vallási előítéletek ellen küzdő mozgalom, külön egyesülete volt a zenének, a falunak nyújtandó kulturális megsegítésnek stb. S ezek az egyesületek száz és száz embert lelkesítettek és öleltek fel a kulturális élet különböző ágazataiból. S hogy a kultúregyesületek fejlődésének ez a természetes útja a városokban, azt bizonyítja egyébként az a tény is, hogy minden kultúregyesületben rendszerint csak néhány szakosztály működik ténylegesen, míg a többiben alig van tevékeny résztvevő.

3.

A kulturális élet a maga társadalmi jelentőségénél és nevelési eredményeinél fogva szervesen kapcsolódik országunkban a szocialista fejlődés világnézeti és politikai érdekeihez. Természetes, hogy nem lehetünk hívei akármilyen kulturális tevékenységnek. Viszont igen gyakran csak méretei és intenzitása szerint értékelik fel a kulturális tevékenységet, nem pedig eszmei lényege és politikai értelme szerint.

Ha ilyen szempontból vizsgáljuk városaink kulturális életét, nem hagyhatjuk figyelmen kívül minden határozott eredménye mellett sem azokat a negatív vonásokat, melyek miatt gyakran olyan eredményeket kapunk, amelyeket egyáltalán nem vártunk.

Beszéljünk először talán a folklór-mániáról.

Ha csak felületest látunk kultúrális életünkre, máris szembetűnik, milyen messze mentünk el ezen a téren. Nem nehéz megfigyelni a különböző népművészeti megnyilatkozásokkal szembeni kritikátlan magatartást, mintha csak mindaz, ami ezekből a „népi” szellemi termékekből árad, valóban makulátlan lenne és a „miénk”. A népi táncokat sokszor a munkásság körében is kultiválják, olyan helyeken is, ahol pedig a háborúelőtti időkben sem fordítottak ennyi figyelmet a népi táncokra; fenntartás nélkül veszik át és terjesztik a „népi” zenét, tömegesen tűzik műsorra a „népéletből” való színdarabokat, kiadják és terjesztik a „népköltészeti” gyűjteményeket, „népdalo-

kat" a mai és a közelmúlt eseményeiről; a folklór terén, a népdalokban, a táncokban, a néprajzi gyűjteményekben és más hasonló megnyilatkozásokban olykor külön „helyi” változatokat igyekeznek felismerni és ápolni. S ugyanakkor mindaz, amit ma a „népművészet” nevében „alkotnak”, a legtöbb esetben dekadens jelleggel bír azokhoz az eredeti népi alkotásokhoz viszonyítva, amelyek a maguk idejében születtek.

Mindez arra készíttet bennünket, hogy meghatározzuk viszonyunkat a folklórhoz, hogy kijelöljük a helyét kulturális életünkben általában, s külön a legfejlettebb kulturális környezetben, a városokban. Persze ezt is csupán olyan mértékben, amennyit a kérdés általános szemlélete egy ilyen keretben megenged. A népművészet fejlődése olyan időszakba esik, amikor a népi alkotás uralkodó formája volt a művészi alkotásnak. S a népi alkotás egyik formájáról, az eposzról beszélve, s annak történelmi és művészi determináltságát fejtetve, Marx Károly 1857-ben a következőké írta:

„A művészet egyes formái tekintetében, pl. a az eposz esetében, bebizonyosodott, hogy azok történelmi korszakot alakító klaszszikus értelemben nem termelhetnek újabb eredményeket, míhelyt a művészi termelés, mint olyan létrejön; vagyis egyes jelentősebb megnyilatkozásai a művészet terén csupán a művészi fejlődés fejletlen állapotában jöhetnek létre”.

Nálunk például a népi eposz-költészet ténylegesen az első szerb felkeléssel egyidőben ér véget, míg a népi alkotás minden más ágazatában a művészet-történet az új és korszerű művészi alkotás kezdetével húz határvonalat.

Az a tény viszont, hogy a népi alkotások ideje a művészetben lejárt semmi esetre sem jelentheti azt, hogy ezeknek az alkotásoknak kulturális és esztétikai értéke is idejétmúlt. Különböben ilyen lehetetlen állítást nem is kockáztathatott meg soha senki. A folklór az a gazdag és értékes kulturális alap, amely a kapitalizmus létrejöttének időszakában a nemzetek alakulásához, a nyelv, a szokások, a lélektan és más nemzeti sajátosságoknak adott kifejezést, erkölcsi és kulturális alapot.

Viszont a nemzeti kulturális alaphoz nem tartozhat *minden*, ami a néplélek terméke.

Először azért, nem mert a népi alkotás tárházában sok olyan termés is akad, ami kulturális és esztétikai szempontból nem jelent semmiféle értéket, mivel nem eredeti, mivel kompiláció, művészileg jelentéktelen és a valóságban dekadens.

Másodsor, a népi alkotás régi formái között, egészen napjainkig rengeteg „időszzerű” téma és esemény kap helyet, ami aztán a legtöbbször primitív és vulgáris formában jut kifejezésre (pl. a két háború közötti hajdúkokról szóló szerbiai történetek, az újraköltött „népi” zene stb.)

Ezért fordítottunk és fordítunk annyi figyelmet a népi alkotások rendszerezésére, hogy elválasszuk az értékest az értéktelentől s a valóban kulturális

megnyilvánulást a vulgáristól. E munka elvégzésének nagyobb része a kritikusokra és a művészekre vár. Főleg a rádióállomások és hasonló intézmények feladata, hogy műsorukról töröljék mindazt, ami a népművészet terén nem képvisel komoly értéket. S ezek az intézmények, sajnos, ilyen szempontból eddig nagyon keveset tettek. Ha azonban még nem is végeztük el ezt a munkát, a „népi” alkotások számtalan terméke indokoltan megfakult már és feledésbe merült, ami által bizonyára nem éri érzékeny veszteség kulturális életünket. Vuk Karadzsis példálul jóval kevesebb népdalt jegyzett fel, mint amennyit összegyűjthetett volna, s a feljegyzettek közül is sokat nyilvánított értéktelennek, soknak vonta kétségbe eredetiségét.

Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a folklort kulturális örökségünk kincsesbányájaként kell tisztelnünk, mert annak szellemében alakult és fejlődött nemzeti kultúránk. Tanulmányoznunk kell, értékelnünk és megőriznünk. Mindebből azonban azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy kulturális örökségünk alapjához nem tartozhat hozzá teljes egészében a folklor, nem tartozhat hozzá mindaz, amit a nép alkotott.

Csakhogy az, ami bennünket kulturális életünkben aggaszt, nem is maga a folklór, hanem a folklór-mánia, a folklór, mint *uralkodó* megnyilvánulás kulturális életünkben. A folklór így időben és tartalomban is visszatérést jelent, elszigetelve él hazánk és a nagyvilág művészi alkotásaitól, s egyáltalán a mai élettől, eszmeileg pedig a nacionalizmusnak és a helyi elszigetelődésnek ad tápot, mi pedig egy soknemzetiségű országot alkotunk).

Hogyan hat a mi kulturális életünk, ha ilyen szempontból nézzük?

Színházaink műsorán általában túlságosan sok a népi eredetű és a nemzeti romantikát ápoló színdarab, (több mint 20 százalék pl. a Haszanaganica, Falurossza, Miloje káplár, János Vitéz, Pecsálbárok stb.) Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy az ilyen színdarabokat játszzák legtöbbször, mert a „közönség ezt szereti”, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy színházaink műsora csaknem felerészben néprajzi eredetű és a nemzeti romantikát ápoló színdarabokat ölel fel.

Hogy a folklór és a nemzeti romantika a természetesnél nagyobb méreteket öltött, azt a különböző vidékekről gyűjtött számszerű adatokkal bizonyítják. Így például egy vegyes nemzetiségi környezetben működő kultúregyesület, mivel kizárólag a folklór ápolásával (népi táncok bemutatásával) foglalkozott, többé nem gyűjti tagjait a különböző nemzetiségek sorából, mint ahogy az korábban szokásos volt. S hogy a helyzet még furcsább legyen, ugyanennek a városnak az ifjúsági kultúregyesülete szintén kizárólag a népi dalok és táncok ápolásával foglalkozik, s így aztán egész tagságára ráerőltette egynemzetiségi jellegét. Ezek a példák is arról tanúskodnak, hogy a folklór ilyen erőltetett ápolása a nemzeti elszigetelődést szolgálja. Amikor azonban elítéljük ezt a folklór-mániát, semmiképpen sem szabad meggondoltan ténykedésekre ragadtatnunk magunkat a folklór ellen, semmiképpen sem szabad holmi folklór-ellenes mozgalmat teremtenünk. Mert az ilyen eljárás nem lenne kevésbé veszélyesebb, mint maga a folklór-mánia. Már a folklór-mánia elleni

üres szavak puffogatásával is könnyen fenyegethet bennünket az a veszély, hogy kiváltjuk a népi alkotások lebecsülését. Ezért aztán adott helyzetben és a kulturális élet minden egyes ágazatában csupán a figyelmes és komoly elemzés mutathat rá arra, hogy hol és milyen mértékben érhető és elfogadható a folklór, s hol kapott ez a kultusz egészségtelen méreteket, amelyek már visszaesést jelentenek és gátolják a kulturális fejlődést. Így például a városokban megmutatkozó folklór-mánia a falu kulturális viszonyaiban már nem olyan kirívó, nem annyira természetellenes jelenség, hiszen ott inkább vannak gyökerei. Ilyen érzékeny megkülönböztetésekre pedig országunk különböző vidékeinek különféle feltételeink és lehetőségeink rendkívül széles skálája kényszerít bennünket.

4.

De a folklór-mániánál nem kevésbé veszélyes és nem kevésbé gyakoribb a kispolgári szellem megnyilvánulása sem. Különbözik ezek a jelenségek sok tekintetben szoros kapcsolatban állnak egymással, ha látszatra mindjárt ellentéteseknek tűnnek is. Kulturális életünk alaposabb elemzése nélkül is az olcsó és üres szórakozások iránti hajlandóságot tapasztalhatjuk a városokban, érdeklődést a bohózatok iránt, a kultúra „divatjai”, a külföldről jövő kulturális hatások fenntartás nélküli elfogadásában (azok a filmek, melyeket filmvállalataink behoznak igen jó szolgálatot tesznek az ilyen érdeklődésnek) visszaírása ez annak az időnek, amikor a magángazdálkodás szabadabb teret kapott, a „kisember” kultusza, a „teljes” demokrácia kultusza, a csendes és békés élet után való vágy, a kevés munkával szerzett „könnyű” siker vágya, a „mai” ifjúság viselkedésén való megbotránkozás, stb. Kulturális szervezeteink azonkívül, hogy gyakran nem küzdenek az ilyen szellem ellen, mert olykor vonakodnak szembefordulni vele, sokszor még alkalmazkodnak is hozzá, s ez kétségtelenül azzal a hatással magyarázható, melyet a kispolgárság kulturális egyesületeinkben és intézményeinkben szerzett.

A kispolgárság nyomása kulturális életünkben nem új jelenség. Inkább talán azt mondhatnánk, hogy ezt a szellemet gazdagon áradó kulturális életünk ma még láthatóbbá teszi, s világosabban felszínre hozza mai megnyilvánulásának különböző formáit. Hazánk társadalmának középrétege számarányánál és kiterjedésénél fogva objektív alapot jelent a kispolgári hatásokhoz. Ezt a hatást, reálisan szemlélve a dolgot, lehetetlen gyorsan felszámolni, viszont kétségtelen, hogy a kispolgári szellem befolyása lehet igen nagy és jelentéktelenül kicsi, már aszerint, hogy milyen hatást tudunk mi elérni. Nemcsak az a tény jelent veszélyt, hogy kispolgári szellem létezik, hanem az is, ha nem küzdünk ellene, ha nem vesszük észre, s ha lebecsüljük azokat a veszélyeket, melyeket ez a kispolgári szellem magában hordoz. A kispolgári szellem hatá-

sát felválthatja a mi befolyásunk, amelyet érvényesíteni kell kulturális téren éppen úgy, mint ahogyan gazdasági téren érvényesítjük.

A kispolgári szellemnek nincsen ideológiája. Ezért aztán a kispolgári befolyás ideológiai megoszlása tulajdonképpen a burzsoá hatásokkal egyenlő s a burzsoázia világnézeti, kulturális, politika! és erkölcsi álláspontjának tétovább kifejezője, kissé megszépített és liberalizált formában, s az ingadozó kispolgári izlés szerint. Röviden: a kispolgárság ezen a téren is elkerülhetetlenül a burzsoázia védelmét szolgálja. A mi sokoldalú, eszmeileg meggyőző tevékenységünk már magában véve is csökkenti e hatás lehetőségeit. Ezért aztán a kispolgári szellem megnyilvánulása polgári életünkben inkább a mi eszmei és kulturális tevékenységünk gyengeségeire mutat rá, s nem annyira az idegen befolyások kifejezésére.

Viszont a kispolgári hatást keresve hiba lenne csupán a kispolgárság felé fordulnunk. Ez a hatás fellelhető ott is, ahol a burzsoázia fizikailag nincsen jelen, sőt még ott is, ahol a legjobb szándékkal szocialista szellemben dolgoznak az emberek. A kispolgárságnak nincsenek kulturális szervezetei és intézményei, állásai azonban gyakran megtalálhatók a mi sorainkban. Ezeket a hatásokat a kispolgári felfogás és hangoltság néha tudatos, rendszerint azonban tudatalatt cselekvő képviselői végzik.

Különben mivel is lehetne magyarázatát adni annak, hogy városi színházainkban az énekes bohózat és a melodráma uralkodik s csaknem teljesen eltűnt a társadalmi dráma, viszont még mindig színpadra kerül az olyan „irodalom”, mint pl. a Háromszoros apa, Miért házasodjak, Nászút férj nélkül és ezekhez hasonló férctűvek. S nem furcsa, hogy a „mi” kisebb és nagyobb könyvkiadóvállalataink irodalmi szemetet jelentetnek meg s propogandát csinálnak néki azzal a végleg elfogadhatatlan kifogással, hogy így akarnak jó könyvek kiadásához pénzt szerezni. (Így a jó könyv néhány ezer példányban fogy el, míg a „kommerciális” könyv több tízezer példányszámban.) S beleenyughatunk-e továbbá, hogy számos értéktelen filmet pergessenek, csak azért, mert vállalataink olcsón szerzik meg s drágán adják el azokat, filmeket amelyekben kíváncsi közönségünk tömegei (néha igen szuggesztív formában) megkapnak minden illuziót, szenvedélyt és előítéletet, melyeket a külföldi producens saját kispolgárainak szánt?

Említést tettünk a pusztá szórakozás iránti hajlandóságról, mint a kispolgári szellem tünetéről. Helytelen volna ebből azt a következtetést levonni, hogy kulturális életünkben a szigorú utilitarizmusra törekszünk. Semmiképpen sem ez a célunk. Annak a gazdag társadalmi életnek, amelyet szeretnénk megvalósítani, minden helységben különféle szórakozási lehetőségeket kell tartalmaznia s nem okvetlenül szükséges, hogy azok mindig nagy oktató szándékkal birjanak. Mert az ilyen szórakozás csak akkor kispolgári ha nem humá-

nus, ha vulgáris, s ha nem kulturális intézmény termékeként jelentkeznek, s olyan intézmény termékeként, amelynek nem is szóalkotás, hanem a meghatározott kulturális nevelés a célja. Ilyen szempontból nézve különben megállapíthatjuk, hogy társadalmi egyesületi életünk igen fejletlen, s hogy itt a kispolgári szellem befolyása inkább a begubódzásra törekszik, mint a szóalkotási vágy kielégítésére.

S végül a primitívizmusról. Városainkra nyomasztólag hat, hogy a lakosság nagyrésze paraszti származású, aránylag (a városi viszonyokhoz mérten) alacsony műveltségű és elmaradott. Gyakran láthatunk a városokban torz „művészi” arcképeket államférfiaiinkról és pártvezetőinkről (rendszerint kávéházakban és poros kirakatokban), az utcákon szüntelenül recseg a mikrofon, a középületek piszkosak, rosszul megvilágítottak, a házfalakon elrongyolódott plakátokon „jelszavak” láthatók, a kocsmákban nagy lármával szól a cigányzene, ugyanakkor a kulturális intézmények ((színházak, mozik, klubok, olvasótermek) helységei többnyire fűtetlenek stb. stb. Ehhez tartozik még az a körülmény is, hogy nélkülözhetetlen kulturális célokra nem jut elég anyagi eszköz, ugyanakkor pedig milliókat költenek sportpályákra azzal a jelszóval, hogy „szébb legyen, mint Beográdban”, továbbá függetlenül a meglévő feltételektől, és tekintet nélkül a nagy anyagi áldozatokra, rádióállomást akarnak kapni vagy fenntartani önálló műsorral, operát, irodalmi folyóiratot stb. Hasonló a helyzet néhány hivatásos színházzal is, amelyek indokolatlanul hivatásosak. (mert nem jobbak, mint sok műkedvelő együttes), s így az ilyen színházakat nem tekinthetjük kulturális intézményeknek, mivel sem az előadásra kerülő darabok, sem az a művészi színvonal, amelyet elérni képesek, nem teszi őket méltóvá a „színház” elnevezésre, és ezt nem segíti elő a viszonylag nagy anyagi támogatás sem, melyben az egyes népbizottságok segítségükre sietnek. Nem volna jobb ezért a pénzért szerződést kötni valamelyik komolyabb közeli vagy beográdi színházzal és zenekarral, hogy aztán időnként valóban színvonalas előadásokra kerülne a sor, amelyek ugyan kisebb körben, de sokkal nagyobb kulturális hatással járnának. Különbözik a primitívizmus megnyilvánulásaira eddig elég sokszor rámutattunk, s ez az elemi adottság, ha nehezen győzhető is le, kádereink és intézményeink állandó figyelme alatt áll.

Mindez azt bizonyítja, hogy az eszmei természetű kérdéseknek ma az érdeklődés középpontjába kell jutniuk, s hogy eszmei harc nélkül a kifejtett erőfeszítések célja is kérdésessé válik. A fent elmondottak nem jelentik azt, hogy eszmei harc ezen a téren nincsen. Azok az eredmények, melyeket kulturális életünk sokoldalúságában és kiterjedtségében városainkban elértünk, nem jöhettek volna létre, ha nem küzdöttünk volna a különféle maradi befolyások ellen. Arról van szó csupán, hogy a mai viszonyaink között a kispolgári szellem, a folklór-mánia, a primitívizmus, — ha a fent elmondott érté-

kelés tárgyilagos és pontos, — pillanatnyilag legnagyobb eszmei problémáinkat jelenti. S mindjárt le kell szögezni, hogy éppen ezek a jelenségek, — mivel természetüknél fogva olyanok, — fogják legtovább megterhelni kulturális életünket, feltűnnek majd az új és ma még ismeretlen formákban is kulturális életünk fejlődésével párhuzamosan s így aztán e jelenségek ellen folytatott harcnak rendszeresnek és átfogónak kell lennie.

Az itt felvetett eszmei problémák egyébként nem kimondottan városi sajátosságúak, sőt legkevésbé városi jelenségek. Amiért mégis a városok kulturális életével kapcsolatban vetettük fel őket, azzal a ténnyel magyarázható, hogy a városok sokkal alkalmasabbak az ilyen hatások gyors és teljes leküzdésére, hiszen úgy kulturális, mint minden más téren előtte járnak a falunak. Ami a falu kulturális életének még nagyon sokáig negatív kísérőjelensége marad, ma már felesleges terhe a városi kultúréletnek. A város az a művelődési központ, amely döntő hatást gyakorol a falu kulturális életére. S ennek a hatásnak valóban pozitívnak és haladónak, és szocialistának kell lennie.

NAGYON CSENDES ÉJ...

Nézem, hogy tűnnek el a csillagok
a csiklandós vajdasági
égről.
Hús szellő botladozik az
ösvénytelen cserjék között,
ahogy hazafelé tart?!...

Tágranyitom a szemem,
markomból kieresztem
a csendet az éjszakának...
És a hullám a parthoz
álmodja magát;
csendesesen, csobogósan...

Maroknyi a csend és mégis milyen
megértő — csak hallgat, s
a fák rügyén szunnyad és
a tavasz felébreszti!...

VÁGYAK

Egyedül megyek a tavaszt-sejtő
fák között, s úgy érzem;
mellettem haladsz és a
lépteink kirügyeznek...

S amikor néha együtt vagyunk,
önmagamat érzem benned:
És szemedben fényt kap az éj,
s nem lesz oly sötét
körülöttem minden...

Tanulmány

A mítosz, minden mítosz keletkezési helye és tanyája a szakadék, amely az emberi tudat és a valóság között tátong. A mítosz úgy tesz, mintha ezt a szakadékot hidalná át s mert mítosz, ezt a szakadékot állandósítja.

A mítosz véres. Embervértől véres. Mint az Odysseia alvilági árnyai, a birkák átmetszett nyakából kicsurgó vére, a mítosz embervérre szomjas, ember vérére növekedik, ember véréből él.

A mítosz emberevő — azaz, nehogy a mítoszokról szólván, a szó is mítikus legyen: az ember mindaddig megmarad — ilyen vagy olyan formában — emberevőnek, amíg nem sikerül neki, hogy felszabadítsa magát, a maga gondolat- és érzésvilágát a mítosz uralma alól. Égi és alvilági mítoszok alól épúgy, mint az evilági, a földi, a társadalmi élet tényeit, feladatait és lehetőségeit elhomályosító mítoszok, tehát mindenmemű vallási és politikai mítosz, értelem és érzelem felett gyakorolt uralma alól.

„A középkor a teológiához csatolta az ideológia valamennyi formáját, a filozófiát, a politikát, a jogtudományt mint a teológia alfajait. Ezzel minden társadalmi és politikai mozgalmat arra kényszerített, hogy teológiai alakot öltjön.”

Engelsnek ez a megállapítása a történelmi tények egybehangzó tanúságtétele szerint annyiban helytálló, hogy a középkor életének minden megnyilvánulása a mítosz uralkodó hatalmának, az uralkodó egyháznak áttörhetetlen bűvkörében maradt.

Ami azonban Engels fogalmazásában nem a legszerencsésebb, mert a gondolat precizitását ejt csorbát, az a kifejezés: „...arra kényszerített...”

A kényszerítés fogalma ellenállást tételez fel, melyet kívülről kell legyűrni. Ép Engels megállapítása szerint azonban a középkorra jellemző, hogy a mítosz mindenben és mindonütt jelen van, magától értetődőnek tűnik, s hogy nincs társadalmi vagy politikai gondolat, mely kívül helyezkedjék a mítikus vallási fogalomkörön, az egyetlen létező univerzumon; a mítosz nem volna mítosz, nem volna más, mint csak képzeletgazdag hipotézis, ha nem tenné hatalommá a lenyűgözött gondolattal együtt az ember emocionális hozzákötöttsége is.

A mítosz (minden mítosz) hatalma ép azért gyilkos hatalom, mert az embert intellektuálisan védtelenné teszi és emocionálisan annyira rabságban tartja, hogy ép ez az ő önkéntes, irracionális kiszolgáltatottsága, — a hit, — lesz az ember számára magának az emberinek és minden értéknek normája és legfőbb mértéke. Semmi se bizonyítja meggyőzőbb erővel az uralkodó egyház mítoszának szellemi és emocionális hatalmát, mint ép a neki ellenszegülő különböző eretnek szekták mindig megújuló hosszú sora. Nem kétséges, hogy ezekben a teológiai ideológiával fellépő mozgalmakban meghatározott társadalmi rétegek, osztályok, sőt a reformáció idején egész nemzetek gazdasági és politikai küzdelmei öltének testet. Nem álrühát, hanem testet öltének, mert szervesen magukénak érzik azt a teológiai ideológiát, melynek nevében harcba indulnak. Szembenállnak az egyházzal, tehát objektíve úgy kellene hogy legyen, hogy a szekta győzelme az uralkodó mítosz hatalma felett való győzelmet jelentse. Szubjektíve azonban kivétel nélkül a századok hosszú során át minden lázadó szekta, minden eretnek ideológia továbbra is, lázadva is az uralkodó mítosz foglya, mert abból indul ki, hogy van igazhitű és van eretnek, abból indul ki, hogy ő az igazhitű s hogy csak ő az egyedül üdvözítő igaz hit letéteményese és bajnoka. Azzal, hogy ebből indul ki, bármennyire is harcol az uralkodó egyház ellen, magával a kiindulásával átveszi az ellenséges egyháznak nemcsak a terminológiáját, hanem eleve aláveti magát ép az uralkodó egyházi mítosz szellemi hatalmának. Az eretnek nem a mítosz ellen lázad, mely egy egyedül üdvözítő igaz hit feltevésén alapszik, hanem az egyház ellen, melyet eretneknek tart, míg magát, akit az egyház kiátkoz, vallja az igazhitűnek.

Mint az antik tragédiában a kórus a hőst, úgy kíséri az uralkodó egyházat századokon át szinte szakadatlanul az eretnek szekták sokasága. A pogány, aki nem hisz Krisztusban, egyaránt pogány az egyház és az eretnek szemében. Kezdve a mítikus Krisztuson, magán az első eretneken — a zsidó közösséggel szemben eretnek „zsidóknak botránkozás és görögöknek bolondság” — s folytatva mindazokkal, akik századok hosszú során át az ő nevében eretnekként küldettek — és az ő nevével mentek — halálba, minden eretnekségnek jellemző sajátysága, hogy époly exkluzív mint az egyház, mely ellen küzd és épúgy mint ahogy az egyház, önmagáról állítja, hogy a mítikus hit egyetlen nem-eretnek, egyetlen igazhitű tolmácsának és hívőjének.

A mítoszhoz való pozitív viszonyt illetően az egyház és az eretnek között teljes az egyetértés. Ép ebben a lényeges pontban való teljes egyetértésükből következik, hogy nem férhetnek egymás mellett egyazon térben és időben s hogy egymást kölcsönösen, ugyanazzal az emocionális hévvel az egyetlen igazság tehát isten és ember elvetemült ellenségének kell tekinteniük.

Az uralkodó egyházzal harcban álló, üldözött és a végén szinte szabályszerűen tűzzel-vassal kiirtott eretnek szekta a mítosz zsarnoki önkénye ellen lázadó, szabadabb és emberibb szellem előharcosaként jelenik meg; ha azonban kivételesen, mint a reformáció esetében győz a lázadó eretnek, ak-

kor hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy a szekta nem a szabadabb és emberibb szellem, hanem csak a leendő egyház bajnoka volt s hogy vele megint egyházi szellem az, ami diadalmaskodott, megint, megújult formában, a régi véres mítosz.*

A szekta nem ismeri a saját fellépésének, cselekedeteinek és eszméinek történelmi, társadalmi és gazdasági hajtóerőit, mert ha ismerné, nem lehetne vallási szekta, de míg tart a küzdelme az uralkodó egyház ellen, magának is illúziói vannak a maga célkitűzéseivel. A mítosz, melynek az egyház és a szekta egyaránt foglyai, hatásában misztifikálja a valóságot, misztifikátorként áll ember és ember, ember és valóság közé.

„Az isten rászedett engem mint egy gebét, melynek elvették a szemérvilágát... ha tudtam volna azt, amit most tudok, akkor tíz lóval se tudtak volna erre az útra vonni” — eként hangzik egy emberileg világos pillanatában, az elvesztett illúziókra emlékező s már győztes öreg Luther vallomása, voltaképp vádja a gyilkos misztifikátor, a mítikus isten ellen, aki nem odavezette, ahová ő képzelte, hogy érni fog.

A mítosz logikája nem emberi logika. Mikor Luther az uralkodó egyházat támadva Husz Jánosról szól, akkor ezeket az egyszerű, értelmes és emberi szavakat írja le: „...ha eretnek volt is, még ha gonosz is lett volna, jogtalanul és isten ellen való, hogy elégették... Az eretnekeket írásokkal, nem pedig tűzzel kell legyűrni... Ha abban állna a tudomány, hogy az eretnekeket tűzzel győzzük le, akkor a föld legtudósabb doktorai a hóhérok volnának; akkor nem is kellene tudományokban fáradoznunk, hanem az, aki a másikat erőszakkal letéperte, máglyára vinné.”

Ez emberi logika.

A mítosz logikája azonban, vagyis az emberé, aki a mítosz rabja, minden emberivel szemben süket és vak logika. A mítosz logikája a minden emberségéből, egész normális szellemi és érzelmi életéből kivetkőztetett emberé. Az emberé, akinék egy fantomatikus absztrakció egész érzelmi életét minden más iránt érzéktelenné, absztrakttá tette. A mítosz logikájának klasszikus, számtalan varációban mind e mai napig vissza-visszatérő megszólalása a citeaux-i Arnaud apát, aki az albigenszi eretnekek ellen vezetve irtó háborút, a kérdésre, hogy lehet majd megkülönböztetni Beziers városában az eretneket a hívőtől, azzal felelt: „Mészároljatok le mindenkit, isten meg majd csak ráismer az övéire.”

S amikor a citeaux-i Arnaud apát ujjongva számol be a Szentatyához írott levelében arról, hogy Beziers városában „a mieink korra és nemre való tekintet nélkül húszezer eretneket hánytak kardéltre” s ezért valóságos má-

* Az egyháznak és a vallási szektának ezt a viszonyát senki se látta és formulázta meg oly világosan, mint Nietzsche: „Luther, ez a végzetes szerzetes, az egyházat és mi ezerszer rosszabb, a kereszténységet újból megerősítette és pedig akkor, amikor az *feloszlóban* volt.” (N. a renaissance-ra gondol).

morban dicsőíti istenét: „Isten büntető igazsága csodálatos módon dühöngött” — magának a mítosz emberének — minden változatban egy és ugyanaz a mítikus, dühöngő szörnnyeteggé váló embernek ismerős hangja üti meg a fülünket.

Amíg Luther a citeaux-i Arnaud apát egyházával, a Husz Jánosok hóhéraival, a hóhérral vívja eretnekként a harcát, addig az emberi logika az, ami az ő eretnekségének bátorító szövetségese. Amint azonban Luther nem mint eretnek szólal meg, hanem mint az igazhitű, aki azokkal került szembe, akik vele szemben eretnekek, nála is a mítosznak pontosan, szinte szósz szerint ugyanaz a logikája kerekedik felül, mely a citeaux-i Arnaud apát „dühöngő istenének” az ihletétől részegedett meg.

„Aprítsátok, szúrjátok, öldököljétek őket, nyíltan és rejtve, ki hol tudja, üssétek agyon őket mint a veszett kutyákat. Rajta hát, kedves uraim, szúrjátok, vágjátok, öljetek, ha meghaltok ebben a küzdelemben, üdvösebb halált nem is kívánhattok magatoknak... Ámbár az öldöklés és rablás nem látszik a szeretet művének úgy hogy valaki együgyű azt gondolhatná, hogy az nem keresztényi cselekedet, nem méltó keresztényhez, mégis az igazság az, hogy a szeretet cselekedete... mert a kéz, amely kardot tart és öldököl, már nem ember keze, hanem isteni kéz és nem az ember, hanem isten az, aki akaszt, kerékbetör, lefejez, öldököl és hadakozik; ez mind az ő műve és az ő ítélete.”*

Így válik a szekta győzelme is a mítosz szellemének győzelmévé; a szekta eredeti viszonylagos nonkonformizmusa époly emberileg megközelíthetetlen zsarnoki abszolút konformizmus követelésévé változik mint volt az egyházé, mely a szektát szektává, eretnekké és lázadóvá tette. Ami túléli a küzdelem delíriumát és a pusztulót, az magának a mítosznak elpusztíthatatlan szelleme. Bárki vérzik el, a halandók felett mindig újra a harctéren mint megölhetetlen apokaliptikus sakál a mítosz szellemtelen szelleme triumfál.

A mítosz hatalmának titka, természetesen, nem a mítoszban keresendő, hanem a realitásban, az emberekben, nem az emberi természetben, hanem azokban az életfeltételekben, melyek az ember számára nélkülözhetetlenné teszik a mítoszt, azokban az életfeltételekben, melyek alkalmassá teszik az embert, hogy áldozatul essék a mítosz ígézetének.

Ez az aránylag újkeletű megismerés, egy azok közül a marxi megismerések közül, melyek forradalmi konzekvenciákkal még mindig túlságosan terhesek ahhoz, hogy a gyakorlatban bárhol is következetesen érvényesülnének; a hagyományos „szent fogalmaknak”, állítólagos és valóságos kultúrértékek-

* Az idézetek Luther írásainak „Deutsche Bibliothek in Berlin” kiadásában megjelent gyűjteményéből valók. Bizonyos Prof. Dr. Paul Merker előszavában, melyet az első világháború utolsó évében, 1918-ban írt, külön kímeli Luthernek azt az értekezését, melyből idézek — „Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein könnten” — s hazafias szellemben és teljes joggal azt állítja róla, hogy „épp napjainkban időszerű”.

nek az a nagyszabású, átfogó újraértékelése, melynek a marxi megismerésből következni kellene, ép csak hogy elkezdődött és inkább általánosságban, inkább deklaratíve, mint rendszeresen és konkrétan.

Hogy a mítosz uralma az ember felett nem a változatlan „emberi természetből” következik, hanem történelmi-társadalmi előfeltételekből, melyek évezresek változásai során az emberek egymáshoz való viszonyát mindig embertelenné s maga az ember számára mindinkább misztériummá, áttekinthetlenné, megfoghatatlanná és felfoghatatlanná tették: ez a marxi megismerés önmagában époly kevéssé szünteti meg a mítosz és a mítoszok ősi, régi és új tömkelegének szellemi és emocionális hatalmát, mint ahogy a háborúk és külön nemzeti igazságról és hivatottságról, nemzeti dicsőségről, nemzeti nagyságról, különleges nemzeti jogokról és erényekről szóló mítoszok sem szűnnek meg attól, hogy tudjuk, hogy a háborúk nem istenítételek, isteni büntetés és jutalmazás eszközei, hanem „a politika folytatása”, törvényes édes gyermekei földi hatalmak ama „dinamikus” békéjének, mely béke maga is — a sorrendben utolsó és az elkövetkező új háborús összeütközés között — többé-kevésbé mérsékelt eszközökkel szintén csak a kölcsönös hadviselés ideiglenes alakja. A nemzeti mítoszok, tudjuk, túléltek a megismerést, hogy „nincs betegség és eszeveszettség, mely inkább kultúrelles, mint a nacionalizmus”. (Nietzsche)

Igaz tehát, hogy a mítosz és a mítoszok tömkelege hatalmát nem szüntetheti meg hatalmuk előfeltételeinek a megismerése, hanem egyesgyedül a reális emberi életfeltételeknek átfogón és mélyrehatóan emberivé történő átalakulása, de ugyanakkor nem kevésbé igaz az is, hogy az örökölt és mindig újra támadó újabb mítoszok hatalma ellen való rendkívül komplikált viadal elválaszthatatlanul hozzátartozik a történelmi küzdelemhez, mely a reális emberi életfeltételeknek emberibbé tevését, az emberi élet s az egész ember véres hatalmak alól való emancipációját kell hogy eredményezze.

Az erőfeszítés a valóság megváltoztatásáért elkerülhetetlenül erőfeszítés a szubjektív emberi tudat, a valóság ama lényeges részének és tényezőjének átalakításáért is. Az erőfeszítés, hogy a valóság megváltozzék, nem utolsó sorban irányul tehát azoknak az örökölt, történelemelőtti, középs- és újkori és mindennemű mítikus és mágikus szellemi és emocionális hatalmaknak a kiküszöbölésére és megsemmisítésére, melyek útját állva annak, hogy az ember a maga lehetőségeit és feladatait felismerje, elhomályosítva a tudat világosságát, akadályozzák az embert abban, hogy tudata áttörjön a valóság megismeréséig s hogy félelemtől épúgy mint szellemi restségtől menten magának a valóságról objektíve igaz szubjektív képet alkosson.

Lehet-e a művészetnek aktív és konstruktív szerepe az emberiségnek ebben a történelmi erőfeszítésében, mely végre likvidálva a történelemelőtti korszakunkat, „nem interpretálni, hanem megváltoztatni” akarja ezt a mi történelemelőtti erkölcsi állapotot folytató valóságunkat?

A művészet, illetve a művész ugyanis tudvalevően évezredek óta ép a mindenkori mítoszok egyik leghatásosabb propagátora. Formák, színek, hangok, mozdulatok s a szó ritmusának mágikus erejével világot teremt a világban. Világot teremt a világban, de a világból, melynek alá van vetve, mert benne él, mert élményei anyagát az szolgáltatja és érzékeit és idegeit az hozza rezgésbe. A művész nem szükségképpen szolgálja, de semmikép se ura, mindenkép azonban részese és része a világnak, melyben él. Ami a művész megkülönböztető sajátága, az egyrészt a szükséglete, hogy ne csak részese és része, hanem szemléelője is legyen az életnek s másrészt a képessége, mellyel szuggesztíve s ugyanolyan intenzitással mint nézi és éli, megjeleníti és kifejezi, megörökíti azt, amit látott és átélt s ahogy azt látta s ahogy azt átélte.

A mítosz, mely egykor az emberi megismerés legmagasabb formáját jelentette, mely nemcsak a szenvedő, hanem a már szemlélő, kérdő és feleleteket kereső, emberré váló embernek első manifesztációja, a mítosz, melyet évezredekken keresztül formálva, önmagát formálta állatból emberré az ember, a mítosz akadályá vált, leküzdendő átokká, melytől az ember megint majd csak évszázados erőfeszítés árán lesz képes szabadulni; a művészi alkotások azonban időtlen őrzői minden idők minden uralkodó mítoszának. Kezdve a még állatian szűkülő emberen, akinek ellenében „a természet mint teljesen idegen, mindenható és kifürkészhetetlen hatalom jelenik meg” (Marx), az emberig, aki az ősi demonológiától a többé-kevésbé civilizált, véráldozatokkal és imákkal hozzáférhető istenekig vagy istenig jut el, hála a művészi forma mágikus életerejének, mind e fantomatikus hatalmak végtelen sora éli túl halálát, él tovább abban a komplexumban, mely mint kulturális örökség szállt ránk és él bennünk, hat ránk mind e mai napig. Ez által a kulturális örökség által vagyunk amik vagyunk, esztétikai és erkölcsi szenzibilitásunk nem utolsó sorban ezen a kulturális örökségen nevelkedett.

Ez utóbbi megállapítás nem jelenti szükségképpen az elismerés kifejezését, sőt jelenthet vádat, de minden esetre a kérdést is: mit ér a művészet egész, a reális világban évezredekken át épült és épülő illuzórikus világa, ha ez a művészet megmaradt külön, a reális világot meg nem mozgató, át nem alakító, magából kilépni nem tudó illuzórikus világnak?

Hol a helye s van-e egyáltalán helye a művészi produkciónak a társadalmi értékek ranglistáján?

(Folytatása következik)

Vasko Popa

Crni Djordje

*Glava me već s kolca gleda
Ionako me nema i nema vas
Pojmite li?*

*Po rogamom mesecu na čelu
Po šarci u oku
Po duši ih po žiži slatkoj
Ne bi li vas bilo!*

*Za cvetnim ključem postojanja
Na dno mora pasje krvi
Bez osvrtanja bezbudućni za mnom
Možete li?*

*Na nož zemaljsko im i nebesko
Smrt je nas odavno sita
Na nož kurjaci moji mezimci neprebola!*

*Glave vam se već sa kolca cere
Ionako vas nema i nema mene
Hoćete li?*

Vaszko Popa

Fekete Györgye*

Már karóról néz rám fejem
Úgysem vagyok már és nem vagytok ti
sem
Értitek-e?

Homlokunkon a szarvas holdat
Szemünkben a tarka kígyót
A lelküket gyertyájukat
Csak valanogy megmaradnánk!

A lét virágzó kulcsáért
Kutyavérük tengerébe
Hőkölés nélkül jövőtlenek
Követtek-e?

Késre hát a megváltóját
A Halál úgyis már torkig velünk
Késre farkasaim fájdalomszülöttek!

Fejetek már a karóról röhög
Úgysem vagytok és én sem vagyok már
Követtek-e?

(Ford. Pap József és Sáfrány Imre)

* Karagyörgye az első szerb felkelés vezére (1804)

Vasko Popa

Ruža nad Čegrom

Je li ovo naš svet ili nije

*Kraguj nam plameni s lica pada
Vepar divni srce napušta
Noktima se hvatamo za poslednji dah
Za što da se uhvatimo*

*Ní oblak da nam pruži ruku
Ni kamen da podmetne rame
Ni vreme u pomoć da pritekne
Ko još smrti zube broji*

*Níko crna preostala krvi
Ujedi travu za srce
Ujedi i oblak i kamen i vreme
I otvori crnu ružu u vazduhu*

Je li ovo naš svet ili nije

Vaszko Popa

Rózsa a Csegár* fölött

A mi világunk ez vagy nem

*Tüzes karvaly hullik le arcunkról
Pompás vadkan távozik szívünkéből
Az utolsó lehelletbe kapaszkodik körmünk
Mibe kapaszkodjunk*

*Felhő sem nyújtja felénk kezét
Kő sem tartja aláink vállát
Segíteni az idő sem siet
Ki menne még öltre a halállal*

*Senki megmaradt fekete vérünk
Harapd szívem a félelmet
Harapd a felhőt a követ az időt
Nyílassd a légben a fekete rózsát*

A mi világunk ez vagy nem

(Ford. Pap József és Sáfrány Imre)

* Csegár az első szerb fölkelés utolsó ütközetének színhelye.

Novella

Közeledett az elválás pillanata.

Lábuk alatt egykedvűn fecsegte a folyó a maga évezredes meséjét, nem akart tudni a pillanatok öröméről és fájdalmáról.

A két testvér némán állott, nem mintha nem lett volna egymáshoz mondanivalójuk, de nem találtak szavakat azok kimondására.

Nézték a hullámokon fel-felcsillanó napfény játékát.

Ki tudja, merre járt gondolatuk...

A tulsó parttól elvált a komp.

Odaátról már hoz valakit, aki majd átveszi Bálinttól a századot. Holnapután Zomborban jelentést tesz a hadosztályparancsnokságnak, hogy a századot hiány nélkül átadta a tizennyolcadik brigád összekötő tisztjének.

Nehéz sóhaj szállt fel szívéből és átölelte öccse vállát.

Valamit adnia kellene néki emlékebe. De mit? Mi lenne az, amit, ha elővesz később, eszébe juttatja őt, a bátyját? Nincs nála semmi, amit odaadhatna.

Kotorászni kezdett zsebeiben. Hirtelen mosoly villant át az arcán és gyerekörömmel vett ki valamit az egyikből.

Két cigarettát. Utolsó cigarettáit...

Meghatottan nyújtotta oda öccsének.

— Tedd el... Igérd meg, öcsém, hogy csak akkor szívod el ezt a két cigarettát, ha már sehogy sem tudsz dohányhoz jutni.

Jani átvette. Őt is meghatotta bátyja ajándéka. Vagy talán az a mód, ahogy Bálint átadta. Az egyiket gondosan belecsuszította a pénztárcájába és a belső zsebébe tette. A másikat azonban ujjai közé fogta.

— Bátyó, ki tudja, találkozunk-e még valaha az életben. Szívjuk el ezt most mindjárt közösen. A másikat pedig megőrzöm egészen addig — egy kis szünetet tartott és így fejezte be mondatát —

egészen a vízszintlátásig. Ha életben maradunk, akkor a másikat is közösen szívjuk el... Jó lesz Bálint?

Bálint csak biccentett, hogy jól van. Rágyujtottak és olyan ünnepélyes arccal szívták végig, mintha őseik vérszerződésének emléke buggyant volna fel emlékezetükbe évezredes homályból.

A komp lassan, méltóságteljesen úszott a tulsó part felé. Bálint egész addig ott maradt a töltésen, míg átellenben ki nem kötött a komp. Akkor gyorsan megfordult és úgy indult el vissza Zombor felé, hogy többé hátra sem tekintett.

Elmult egy hét Jani életéből.

Egy hete, hogy átjöttek a Dráván s bár azóta nagyon sok minden történt vele, mégis folyton Zsuzsi, a menyasszonya, képe lebegett a szeme előtt. Őt látta a Dráva vizében, a rügyező fák koronáiban. Mindenütt. Egy érzés vált teljesen urrá rajta: soha többet nem jut haza. Hiába várja vissza menyasszonya. Sehogyan sem tudott ettől az érzéstől megszabadulni, levertté és visszahúzódottá vált.

Csupán esténként, ha tábortűz mellé ültek melegedni s a partizándalokat tanulgatta, tért vissza néhány percre régi életkedve.

— Gyúró — szólt ilyenkor oda a golyószórósnak, — azt, hogy: Konyuh planino... — Ez volt a legkedvesebb dala. A bányászok sorsa mélyen meghatotta és az ének dallama is nagyon tetszett néki.

... Zászló leng

Vörösen,

Proletárok vére rajta...

De Gyúró mesélni is nagyon szépen tudott. Ezen a téren még Rádóval, a brigád politikai biztosával, is vetekedett. Ha ők ketten ott voltak a tábortűznél, éjjelig is volt mit hallgatni. Az egyik alig hagyta abba, a másik máris folytatta.

Furcsa, hátborzongató mesék voltak ezek. De egytől-egyig igaz történetek. A század, a brigád, az egész jugoszláv nép volt a főhőse. Az elmúlt évek hősi harcait idézgették.

— Ti a huszonnegyedik órában jöttetek közénk, — fordult egyik este Rádó Janiék felé, — de mi nem teszünk különbséget köztetek, s a régi harcosok között. Nem órára és percre mérik az érdemet. Aki népét akarja szolgálni, arra a háború huszonnegyedik órájában is szükség van.

Másnap folyton ezek a szavak csengtek Jani fülében, amikor Nasicétól délre a vasúti töltés oldalában maradt Gyúró mellett, pedig a német repülőgépek alacsonyra ereszkedtek és úgy tüzeltek

rájuk. A többiek az erdőben rejtőztek el a gyilkos tűz elől. Csak ők nem tágitottak a töltésről. Ő a sarac hevederjét fogta, Gyúró pedig a golyószórót tartotta lövésre készen. Várta, kereste a kedvező pillanatot, hogy sortűzet zúdítson valamelyik keringő német gépre.

Jani keményen összeszorította ajkát és kimerdt szemmel nézett a fölöttük alacsonyan elsuhanó gépek után. Teljesen ki tudta venni a kihajló pilóták védőszemüveggel ellátott arcát.

Újabb gép zúgott el fölöttük. Messze előttük porolt a föld, ismét célt tévesztettek a németek. Most már csak ez az egy gép körözött fölöttük s ennek is újabb fordulatot kellett megtennie, hogy lövőhelyzetbe jusson.

— Fuss az erdőbe! — kiáltott rá Gyúró.

Jani azonban nem mozdult. Ott maradt a helyén. Lesz, ami lesz, de nem megy. Tudta, hogy a gép ismét visszatér, akkor már pontosabban céloz majd, mégis ott maradt. Behunya szemét. Menyasszonya nézett vissza rá könyörgő tekintettel, mintha csak ő is azt akarta volna mondani, hogy fusson, meneküljön a biztos halál elől.

Ott maradt.

Mert a huszonegyedik órában is születhetnek hősök...

Most fordult a gép. Teljes a célpont. Fűlsiketítő zaj... Jani kezében megindult a szalag, futnak a töltények bele a sárácba. Igazi párbaj. Hősi korszak következett be ismét.

A német gép megbillent, füst csapott ki belőle. Nehézkesen északnak fordult és az erdők fölött eltűnt a szemük elől.

Ez ma délelőtt történt. Délután megérkezett a hír, hogy a dél-előtti órákban lezuhant Baranyában, egy német repülőgép.

Leírhatatlan öröm vett erőt az egész brigádon.

Gyúró és Jani voltak a nap hősei.

Valahonnan bor került elő és nemsokára harmonikaszó mellett ünnepelték ezt a nevezetes eseményt. A bortól és a dicsőségtől mámorosan ölelgették egymást a katonák.

Jancsinak hamar fejébe szállt az alkohol és amikor már vagy ötödször ivott hőstettük tiszteletére, hirtelen felugrott uló helyzetéből és elcsukló hangon kiáltotta el magát.

— A menyasszonyom... a menyasszonyom, — de nem fejezhette be, mert valaki közbevágott:

— Zsivió! Éljen!...

Harsogó nevetés követte a közbeszólást.

— Hozd ide, — kiáltott Gyúró Janinak. Erre még nagyobb hangzavar keletkezett.

— Úgy van! Helyes... — kiáltozták kipirult arccal a többiek.

És most mégis itt ül félrevonultan, egyedül egy fatönkön és pálcájával szomorúan különböző alakokat rajzol a porba. Mi lelte? Mi bántja? Haza vágyik? Igen... talán... csak legalább egy percre találkozhatna Zsuzsival, utána nem bánna, akármilyen is történe vele.

— Miért is nem esküdtek meg... Most Zsuzsi se nem aszszony, se nem lány. Ha ő meghal, mi lesz vele... Mit csináljon? Mit tegyen? Hogy nyugtassa meg önmagát?

Valamit tennie kell, de rögtön, mert úgy érzi, megőrjítik a gondolatok.

Leszállt az est, a brigád nyugovóra tért. Az erdő fái alatt száraz levélből vetettek maguknak ágyat a partizánok és pokróccal takaróztak be. Kettő-hároman összebújtak, melegítették egymást.

A két magyar fiú, Szabó Pali és Kiss Péter egymás mellett aludtak, de még egy harmadik hely is volt mellettük. Ez a hely gazdátlan maradt.

Csend őrködött az erdő fölött és a partizán őrség a tábornövek mellett. Csak nagyritkán hallatszott egy kis zaj... ha száraz ág recscent valahol. Mintha valaki a fák között lopakodna...

Elbóbiskolt az őr is, aztán ismét felriadt. Körülnézett, néhány darab fát dobott a tűzre. Figyelni kezdett. Hangot hallott. Valamilyik bajtársa álmában kedvesével beszélgetett. Megjött a váltás. Ez a jelenet újra és újra megismétlődött.

Hajnalig tartott.

— Dizs'sze! — riadt végig a táboron a kiáltás és mire az alvástól kábult katonák magukhoz tértek, máris sorakozóra biztatták őket az altisztek.

— Mi történt?

Nem tudott senki semmit. Csak abban voltak biztosak, hogy nem menetelés következik, mert egyedül fegyverüket kellett magukkal vinniük a sorba.

Pali és Péter rosszat sejtve egymásra nézett.

Az esti kis ünnepség óta nem látták Janit sehol. Nem aludt velük az éjjel. Hátha, hátha mással... — igyekeztek egymást megnyugtatni. Azonban lassan már mindenki ott volt a sorban, és Jani még mindig nem került elő.

Az erdő szélén fűrésztelep állott. Most nem működött és csak itt-ott heverték széjjelszórtan deszkadarabok. A fűrésztelep melletti kis őrházból kilépett Nikola, a brigádparancsnok. Mellette Rádó lépkedett, nyomában az őrök.

— Brigád, vigyázz! — hangzott a vezényszó, amikor a brigád elé értek. Az őrök előrelépett és olvasni kezdte a napiparancsot. A megszokott bevezető részt hadarva olvasta, de azután meglasult az olvasás. A harcosok megdöbbenve itták minden szavát. Hát lehetséges ez?!

„... Lőrinc János, az első század harcosa szökést kísérelt meg, de a brigád őrzárata elfogta és visszatoloncolta.”

A harcosokon a megrökönyödés moraja futott végig. Tegnap még ünnepelt hős, ma már... Az irnok tovább folytatta:

„A brigád parancsnoksága Lőrinc Jánost népeink árulójának tekinti és golyóaltali halálra itéli. Az ítéletet a brigád színe előtt Szabó Pál és Kiss Péter bajtársak hajtják végre”.

— Pihenj — vezényelte a brigádaparancsnok. — Kiss és Szabó!

A két fiú gépiesen lépett ki a sorból. Mindkettő sápadt volt, mintha valaki bemeszelte volna arcukat.

Az őrház felől géppisztolyos futár vezette Janit a brigád elé. Veszthelyére. Födetlen fővel jött. Szőke haját játékosan libbentette meg a szél. Egy hajtincse előre hullott egészen a szemébe. Nem törődött vele. Látszott rajta, hogy neki már minden mindegy. Leszámolt önmagával. Lépései fáradtak voltak. Szeme kivörösödött az álmatlanságtól. Homlokára sűrű redőket vont ez az egyetlen éjszaka.

Törődött, fáradt, megviselt volt, de nem látszott félelem a szemében.

Ahogy tekintete ráesett a politikai biztosra, szája kissé meg-rándult, talán azt szeretete volna mondani: Én a huszonnegyedik órában jöttem, egy kicsit későn ahhoz, hogy ne kövessék el botlást, de egy napig éppen olyan hős voltam, mint ti valamennyien. Most meghalok. Ne haragudjatok rám...

Csak akkor döbönt meg egy pillanatra és hasított keresztül szívén éles fájdalom, amikor észrevette Pétert és Palit a sor előtt, kezükben fegyverrel.

Hát éppen legjobb barátai, gyermekkori játszótársai végzik ki?

Ám legyen. Felemelte fejét és várt. Várta a sortüzet.

Nem engedte, hogy bekössék szemét.

— Van valami kívánságod? — kérdezte Nikola, a parancsnok.

Jani néhány pillanatig maga elé meredt. Lassan akadozva szólt meg:

— Ha valaki... a falubeliek közül... egyszer hazakerül, mondják meg Zsuzsinak, hogy nagyon szerettem... ha valaki megkéri... menjen... menjen férjhez... legyenek boldogok... Ez az utolsó kívánságom... A bátyámnak ne árulják el, hogy gyáva voltam, hogy megszóktém... Mondják azt, hogy ellenséges golyó terített le. Egy halottal szemben ennyit megtehetnek. És... — zubonya jobb felső zsebébe nyult, de meggondolta és kihuzta kezét — ne mondjanak többet semmit, nincs több kívánságom... Minél előbb meg akarok halni!...

— Tölts! Vigyázz! — vezényelte a brigádparancsnok. Hangja megremegett. Vagy talán csak a harcosoknak tűnt úgy...

Vállhoz emelkedtek a fegyverek, Jani szemé barátain függött és maga elé suttogta nevüket: Pali... Péter...

Valamikor régen, amikor még elemibe jártak — Székely tanító tanította őket — ... kis papírhajócskákat indítottak együtt útnak a bara vizén... együtt eregettek sárkányokat a Koplalón... és hogy megugráltatták a békákat zöld levéllel...

Még egy vezényszó kell: Tűz! s akkor eldördülnek a mellének szegezett fegyverek s azzal az ő fiatal életének is vége.

Ez a vezényszó azonban egyre késett.

A parancsnok tétovázott. Majd hirtelen megfordult és elsietett az őrház irányába. Rádó, a politikai biztos tekintetével kísérte alakját egész addig, míg el nem tűnt az ajtó mögött. Ekkor elővette pipáját, nyugodt mozdulatokkal megtömte, rágyujtott és csak azután indult utána. Jó az embert néhány pillanatra egyedül hagyni, ha ilyen érzések dulnak lelkében.

Az őrnök az ajtóig követte.

A brigád tanácsatalanul várt egy ideig. Nem tudták mi következik. Végül is letelepedtek a földre. Pali és Péter megkönnyebbülten engedték le fegyverüket.

— Lőrinc Péter, hivat a brigádparancsnok! — hallatszott a parancsnoki irodává alakított őrház felől az őrnök hangja.

Talán mégsem lesz kivégzés! — Pali és Péter reménykedő tekintettel nézett Janira.

Elmult egy kínos félóra.

Vajjon mi történhetett ezalatt odabenn?

A parancsnok az asztal mellett ült és elgondolkozva nézte az asztal kopott lapját, mintha onnan akart volna valamit leolvasni...

Rádó az ablaknál állt és amikor Jani belépett, ráemelte jószágos tekintetét. A szoba levegőjében pipafüst terjengett. Marta, kegyetlenül marta Jani szemét. Félig lehunyta és úgy várt.

— Ül le, — szólt rá tompán Nikola.

Jani leült, vele szemben.

— Két évvel ezelőtt én is így ültem le Rádó elé... Már-már megfeledkeztem erről... A te szökésed juttatta ismét eszembe... Sokáig viaskodtam magammal... Sohasem hittem abban, hogy

egyes dolgok megismétlődhetnek, de most az az érzésem, hogy valami ilyesféle történt...

Egy kis szünetet tartott, majd tovább folytatta:

— Elmondom neked az én esetem. El kell mondanom. Ez lesz a magyarázata annak, hogy akkor a brigád előtt, miért nem tudtam kimondani az utolsó vezényszót...

Ismét hallgatott egy darabig. Rendszerezte magában gondolatait, emlékeit.

— 1943 tavasza volt. Gyönyörű tavasz. Már eltűnt a boszniai hegyekről a hótakaró és mindenfelé rügyeztek a szilfák. Kora reggel, hétfői nap volt, nagyon jól emlékszem erre a napra, a szomszéd faluba mentem és csak késő este tértem vissza. Mikor falum közelébe értem, riadt kutyaugatás csapta meg a fülem. Házunk irányából láng csapott fel vörösen a házak felé. Balsejtelem szállott meg. Ekkor már párttag voltam, s figyeltek az usztasák. Balsejtelmem beigazolódt. A mi házunk égett. Borzalmas látvány tárult szemem elé, amikor megfordultam a sarkon. Három usztasa-autó állott a szomszédos házak előtt. Szikra és zarátnok hullott az útra. Legyilkolt szüleim holtteste ott hevert a kapuban. Engem kerestek, s mivel nem találtak otthon, apámon és anyámon töltötték ki bosszújukat. Az usztasák házunk előtt álldogáltak és gyönyörködtek a tűz játékában. Nekik ez élvezet volt... Nem tudtam mitévő legyek. Hogyan boszuljam meg szüleim kiontott vérért?! Először oda akartam rohanni, hogy pusztá kézzel fojtsam meg valamelyiket közülük. Fegyver volt mindegyik kezében. Lelőttek volna, mint a kutyát. Egy választás maradt csupán számomra... Ki a hegyekbe! A partizánok közé. Rádó osztagánál jelentkeztem. Így lettem partizán... Csodálkozol úgy-e, hogy hol itt az összefüggés kettőnk esete között? Rátérek arra is... Az osztag parancsnoksága összeült tanácskozásra. Elmult tíz perc, félóra egy óra is talán, és még mindig tárgyaltak, vitatkoztak. Nem tudtam, mit határoznak. Féltem, hogy nem merik felvenni a harcot az usztasákkal, hiszen alig voltunk húszan az osztagban, és más vidékre indulunk. Ki tudja, mikor térünk ismét vissza, vagy visszatérünk-e valaha... Nekem pedig még egyszer okvetlenül be kellett mennem a faluba. Egyetlen kedves lény volt még ott számomra, akitől el szerettem volna búcsúzni...

Rádó elfordult és az ablakon át kinézett a messzeségbe. Jani egyre nagyobb érdeklődéssel hallgatta a parancsnok szavait.

— Egy lány. A neve nem fontos. Megígérte, hogy feleségül jön hozzám, ha vége lesz a háborúnak. Gazdag, szép lány volt és én hittem neki. Őt szerettem volna még egyszer látni. Megsímogatni fekete, szikrázó hajfonatát... Leszöktem a faluba. Gondoltam, mire

a tanácskozás véget ér, addigra visszatérek. Csak egy percre mentem. Házuk elé osontam. Égett náluk a lámpa. Még fent voltak. A függöny egy kissé félrehúzódt. A résen át betekintettem. Megláttam a lányt... usztasa tisztékkel mulatott és éppen akkor hajtotta kacagva egyiknek vállára a fejét. Úgy éreztem, be kell rohannom és őt is megfojtanom az usztasákkal együtt. Többé már nem voltam ura magamnak. Kitéptem egy kerítéskarót és az ajtó felé indultam... Ekkor valaki elébem lépett a homályból és vállamra tette kezét: „Kitől kértél engedélyt?” — kérdezte. Rádó volt. Még három bajtárs állott mögötte. Derékszíjukon kézigránát-kötegek függtek. Azt hittem, hogy értem jöttek be a faluba, és majd felelnem kell szökésemért az osztag előtt.

Ismét elhallgatott néhány pillanatra. Végül így fejeztete be élete legdöntőbb eseményének elmondását:

— Azon az éjjelen levegőbe röpült mind a három usztasa teherautó. Nekem, mivel még ujonc voltam, megbocsátottak. Ez volt az egyedüli kihágásom a mai napig. Ma parancsnoka vagyok a brigádnak, amely abból az osztagból nőtt ki.

Hirtelen felállt, odalépett az ajtóhoz és kitárta:

— Szávó! — kiáltott a futárnak az ajtóból. — Hirdesd ki a brigádnak, hogy Lőrinc János kegyelmet kapott... ez az utolsó figyelmeztetés számára.

A futár elrohant a brigád felé.

— Te is elmehetsz! — intett Janinak és visszatért a szoba közepére, de az ajtót nyitva hagyta.

Az erdőn túlról pukkanás hallatszott. Rövid idő múlva ellenséges akna süvített el a ház fölött. Nem messze tőlünk fűrődött a földbe. A robbanás ereje megrázta az ablakot.

Akna akna után csapódott be. A németek észrevették a pihenő brigádot. A katonák felugrottak és a fák alatt kerestek menedéket. Nemsokára működésbe léptek a partizánok aknavetői is.

Jani kilépett a nyitott ajtón és elindult az erdő felé. Merre lehet Gyúró? — állt meg tétován.

— Zzzz!... — süvöltött egy akna a ház fölött és nagyot csattanva vágódott bele a földbe az épülettől vagy negyven méternyire. Fűcsomók, füst- és porfelhő szállt fel a magasba. Közvetlen Jani mellett vágott le az akna. Jani teljes hosszában elterült a földön.

Lassan elült a por meg a füst, de Jani még mindig ott feküdt mozdulatlanul. Arcáról és melléből, tépett ruháján át szivárgott a vér.

Nikola, a brigádparancsnok ért oda elsőnek. Felemelte Jani kezét, majd elengedte. A kéz erőtlenül hullott vissza a földre.

— Vége van — mondta fásultan az odaérkező politikai biztosnak. Lekanyarította válláról köpenyét és azzal takarta le gyöngéden a holttestet.

Az erdőből rajvonalba, egymástól tíz-tizenöt méternyi távolságban katonák közeledtek feléjük.

A vajdasági brigádból valók voltak.

Vezetőjük letisztelgett. Karójára tekintett.

— Tíz perc mulva általános támadás a német állások ellen.

Csak ezután szorítottak kezet, s mutatkoztak be egymásnak.

— Krgics Nikola.

— Létics Rádó.

— Lőrinc Bálint.

Rádó és Nikola megdöbbenve tekintett egymásra.

— Mi? ..Hogy hívnak? — fordult a brigádparancsnok ismét Bálint felé.

— Lőrinc Bálint.

Nikola lehajolt és levette köpenyét a holttestről.

Bálint megtántorodott.

Az öccse nézett rá megüvegesedett szemével. Arca és mellén a széttépett ruha csupa vér. Csak a jobb felsőzsebe helyén fehérlett valami. Apró vérpettyek tarkították azt is. Olyannak tűnt az első pillanatra, mint a vitézségi érem szalagja. Egy cigaretta volt. Az a másik... a viszontlátásra megőrzött cigaretta.

A költő, aki nem találta meg Éden boldogságát

Tanulmány

Talán ehhez az arcképhez kell használni a legtöbb fekete és barna színt, a bánat borongós, szomorú színeit; ezekkel kell lepelként bevonni a képet, hogy az itt-ott felcsillanó derűt is a költő világának megvilágosítottágához mérve szemlélhessük. Minden fényt egy árnyalattal halványabbra kell festenünk itten, miként a költő tette, aki bánata köpönyegébe burkolva, annak anyagával borítja be a tájat is, hogy minden egyé válva, költőegyéniség, költősors és a föld, melyen él, a bánat savában ázzék a költői érzés bánatos fekete hangulatává.

Ismét, akárcsak Fehér Ferenc esetében, fel kell idéznünk az egyéniségnek ezt a viszonyát, amely önmaga sorsán túl embertársaihoz kapcsolja, a költő viszonyát önmagához és környezetéhez. Sokkal inkább meg kell tennünk ezt, mert enélkül Zákány költői arcának gyötrött, barázdás, bútól barázdált vonalaiban a talányt sokkal kevésbé tudjuk megérteni, mint Fehér Ferenc verseiben a melankólikus pesszimizmust, a félve fájó borongást. Mert Zákánynál a keserűség másként görbíti sírásra az ajkat és más a keserűség is, mi fröccsenve ömlik verssé benne. Régen tudott dolog, hogy a költő elsősorban önmagából táplálkozik. De ez a költői önmaga igen sokrétű és változatos értékű hűmusz. A vers rajta keresztül érintkezik a társadalom életével, a mélyvel, amelyben áramok zúgnak, ezek szállítják az éltető nedveket ahol a jövőndő televénye készül. Nos, a költőtől függ, hogy meddig jutnak el a gyökerei. A mélybejutásnak motorja vagy fékje a múlt, amelyre a költő minden pillanatban millió atomjával emlékezik, legyen az tegnap vagy ezer év, és a költői önmaga egyik döntő formulája éppen ez a múlt, amely emberi egyéniségben jelenné vált. Zákányban a múlt akkora teher, hogy mozdulni sem tud tőle. Ő is emlékszik, önmaga multjára elsősorban, sőt, ami költészetének külön sajátosságát kölcsönöz, egyelőre még a jelenébe visszalopódzott multjára eszmél vissza. A jelenben élő múlt,

ez csillan fel az ő költészetében. Jelene, amely még mindig a múlt, mert nem tudott jelenné válni. Szükölő fájdalom tör még fel belőle, hogy ősei után, ő se tudott még kortyolni abból az új életből, amelyre osztálya kollektív tudata annyira vágyott a mesék birodalmában csapongva. Hogy neki is, miként őseinek szükölnie kellett a telet várva, mert nincs pénze tűzrevalót venni és meleget, a hiányzó szeretetet csiholni ki a néma hasábokból:

*Félek a téltől igaz félelemmel,
Mágusi hideg szemében
millió kis szörnyeteg fér el,
mely engem kínoz mind, mind.
S érzem, sokszor, nem bírom tovább.
Ilyenkor várok sok sereg csodát,
s hogy szigorúan visszaintik . . .
De nem így van ez. Marad az állat,
s csúnya karmai, mint a túske,
mindig a szívembe ütve,
amely alatt gyűlik a szomorúság —
és sose szűnnyad, legföljebb csak ásít,
s egészen az első rügyfakadásig
zabálja nyugalommal puha húsát . . .
Így vagyok én a gonosz féllel.
De mindezt nem azért mondom
Neked, hogy osztozz velem a gondon,
csak, hogy tudjad, mi bánt. (Válasz.)*

Hogy neki sem változott meg sorsa, a szegénység őt éppen úgy kísérti, mint azokat valamikor. Egyéni egzisztenciájának tragédiájára tud emlékezni csupán, az „öt gyerekkel háta mögött”, költői érzékenységében vad, bolond trilógiák viharának villámaival.

*Immár szorgosan két telet
húztunk ki, jó türelemmel —
szívünkben hét fehér-évnek
a mérge békül —
hét nagy, apadt vicsoritás, jobb ételek
és csendesítő álom nélkül.
Ennek a hét rugdaló szörnynek
nehéz dobbanását
itt őrzik még belül,
az emlékek — idézik szavak —*

bár a távol, lám, hogy összetöppedt,
 talán már nem is látnánk,
 de a hét pányva hurka ittmaradt,
 mint az akasztott ember
 árnya a szélben —
 elmutat messze, az útra,
 villan a nappal, borul az éjjel... (Morgó)

Igen, nem tudja feledni a szegénységet, az emlékei őrzik, kegyetlen konoksággal.

„Jobb híján, im, nézz még belém...
 Látod-e ott ama helyet?
 Ugye pusztá? Még mint gyerek —
 a szegénység egyszer mellbevágott.
 Kert lett az, mely kívül ered,
 (de ebből tán még senki sem szedett) —
 itt nyílnak a legcsúnyább virágok.”

(Fönt és alant, I. rész)

Ha szomorúságának, bánatának fel-felhördülő jajjainak gyökerét keressük, ide kell találnunk. Ez az a „kert”, amelyben költészetének „csunya virágai”, a romlás virágai nyílnak. Ez költői egyéniségének a kulcsproblémája, ahogy a versekből felénk áramlanak gondjai, emberi életének, testi valójának apró és nagy összeütközései munkahelyén a könyvtárban („a szellem kávéháza”), ahol ő „pincéri” minőségben szolgál ki, pedig költői alkata, poétai lelke és tüze szebb, nemesebb dolgokra képesítik. Élet és álom nála soha össze nem egyeztethető ellentétben áll egymással szemben. Poéta, álmodni szeretne, de álmaiban az élete morog fel mindig újra, a vers, amely menekülés lenne, hisz „távol” és „összetöppedt” már a mult, nem válhat dacos egyéniségében mássá, mint sorsa hirdetőjévé, életének felpanaszolójává. Költői kertje rossz virágait tépheti csak, ha a költészet ünnepnapján díszet keres asztalára és ekkor már az ünnep sem ünnep, hanem hétköznapi, újabb szenvedés forrása csupán. Az élet és az élet e nagy összeütközéséből mi születhetett más, mint a dac, amellyel keresztjét hordja? A dac keserősége csorran a versből, és igen gyakran fájdalmas rezignáció, hogy csak ezt tudja mondani, és nem tud beszélni szépről, az emberibb, igazibb világról. Nagy-nagy elhagyatottság sír fel a sorokból és a Magány, aminek szinte vitriol csipősségű önvallomásait mondja el, nem poétai beképzeltetés, nem díszítő fikció, hanem konkrétum: igaz szív, amihez Zákány mindig bizalommal fordulhat. Úgy érzi, hogy nincs

barátja, embertársaiban sem bízhat és a gyanakvó tekintetet, talán a segítő kezét is, a keserű rezignáció mozdulatával háraitja el. Magányossága nagy-nagy egyedüllétéből szavalja panaszait és ez a gyanakvás néha olyan erős benne, hogy nem bízik a papírban sem, amelyre sorai gondját veti. „A zord összegből” a „parányi egyed” szólal meg a versében, olyan egyedé, aki zordonságában és dacos szegénységében még nem tud bízni és főleg nem tud hinni sorsa jövőjében. „Jobb lenne talán nem is élnünk...” sóhajt fel egyik versében, mert a „reménység megboldogult, a derék”. Hisz tudja ő, hogy nem erre rendeltetett, hogy fáj, amit naponta néz, más szemmel nézve szebb is, derűsebb is, mint ahogy ő látja. Az ő szeme azonban a tájban is saját sorsának képeit fedezi fel: rossz seprű támolyog az ereszhöz, a föld, a buta föld megrágtá az inát... nem lejtí által már az udvart, alája beteg hazátlan férgek bújnak este, meg a bűzölgő nyirok... errébb, egy zsák kerül el, üres, rajta pár cipő, egy foszló táská... s mintha földbe volna ásva a szék, úgy áll, amelyen ülök — a kutyát nézem, oldalán hájjal, rengeteg szárnyú feketeség szárnyal — fölöttem részeg almafa dülöng... ha megnézem a létem, látszik: olyan mint a törött agyagcserép... és mindez azért ilyen, mert a költő a magára dőbbenésben úgy érzi:

*már a sötétség tulajdonából ír át
egy szikra engem, amely marad... (Látkép)*

és ezt variálja a következő gondolatában is:

*Költöm egyre a szerencsém-hírét...
De. ügylátszik, szigorú gazda az inség,
mert elvetette már a büntetést bennem,
és jó talajba tette!: járhat az ökre
immár, míg a vaksággal összekötve
üresen, haszontalan kiserken
az utolsó csíra is belőlem... (H. P.-nak)*

mert őt az élet csak megillette, de többet nem adott (Nekem az élet egy szilánkot adott csak, amelynek sötétes vére csurran — halott e szilánk) neki, ha szenvedést és a kint nem ajándékként tartjuk számon.

A költő tudja, hogy nem jól van ez így, az ember másra rendeltetett és nem véletlenül merül fel benne a gondolat: nem lesz baj tán, hogy ál-lombra röptem? Azt mondják, a harag, a dac, a kétségbeesés nem jó mester, de Zákányt megtanította önmaga megismérésére. Az őszinteség, amelyre olyan nagyon sokszor hivatkozott

már verseiben, itt is őszinte vallomásra készíti: Az életem, nem történelem. Az Idő itt az eszmélésre szorítkozik, vessző vagyok mely letörhet porig, anélkül, hogy fájatná a földet. — Tudja, hogy nem a körülötte forró történelem szavait mondja, csak önmaga eszmélésének vallomásait, mert élete négy falát nem tudta áttörni még és embertársaiban megszeretni a világot, ahonnan nemcsak rossz jöhet, hanem az áldott jó is. Ezért hangzik, olyan meghatóan és annyi emberséggel vágyó szava, amikor megszabadulva a gondtól, derűsebb pillanataiban életének így szól: jó volna jónak is lenni: nagyak

*vagy: Tégy némi szelídítőt Élet,
ne nézd, hogy ki lát —
annyi vad elem az itálban,
alig látszik tőle a hajnal —
segíts, hogy ha földézelek,
mint tanárját a diák.* (Tégy némi szelídítőt)

de mindig, és mindig újra a csüggedés rezignációja lemondásra, visszavonulásra készíti:

*ha nincs erőm, te végtelen parlag,
hogy tiszta, szűz öled kinyitnám...*

majd megint bizakodás:

*Vissza köll tépnem, amivel károsultam
hitét, melegségét a szívnek*

és újból a kétely: Holmi peszimetnek tűn' így a világ.

*Szólongat tisztátlan nyelvvel.
A gonosz is kísért, az ósdi mester:
kínálja hitvány „ars poeticáját”,
de im kitűzöm jelét a végső harcnak,
mielőtt agyam, e forró gyarmat
szorongatóin átvág...* (Fönt és alatt, I. rész)

Amaz atheni Timonként él és költ, élt és költött a költő, de újabb verseiben mindig több már a derűsebb szín, nagyobb adag a bizakodás. Az élet vastagabb börtönök, lélek cellák falát is megrágtá már Zákány verseiből is, bár suttogón még, de hallható a hang, hogy az ő élete is a történelem, mert ő is a történelmi időkből él. A költő sajjó húsáig hatolva, erét felmetszve a vérét, idegrostjai titkait kutatva testközelből az arcéle ilyen bánatok menedékét tükrözi.

Sötét, pesszimista a kép, amely feldereng a versből és a zenéje tele van diszsonanciával. Nem hiába beszél a „látott dolgok furcsa körhomályairól”, visszhangok ércéről, amely verseiben peng a szív ütéseire. A modern zene diszsonáns ütemei, fals félhangjai ütnek itt bele a szavába, amikor a fanyar gondolatot napvilágra hozzák és az emberek közösségi érintkezései formáiba öltöztetik. Mászt kell nekik mondaniok és másként kell viselkedniök, mint ahogy szokták. Mert itt csak, Zákány termése legnagyobb részében, az élet olyan

*... mint nő, ha kibontja leomló haját
és csak sejlík teste, a márvány —
nem látszik neme, csak a sávok
fehér, széles szája lázong
a súlyos redő falát átkiáltván...*

A kétségbeesett rezignációból kell ívelnie felfelé, föl a rossz való-
ságból, amelyben eddig „böngészett”, föl az emberek közé, mert ed-
dig ott élt alant. A költő, hiszem, rádöbbsent már arra, hogy a köl-
tészlet fontosságát, amelybe eddig menekült, élete mélységeiből (de
vajjon menekülés volt-e ez?) felcserélheti az élet szabadabb, em-
beribb, közösségibb, tehát társadalmibb formáival, amelyből, ha ezt
a harmóniát megteremtette, ismét csak magasrendű költészet pat-
tanhat ki: emberibb, átfogóbb, egyetemesebb.

Azok az ellentmondások, amelyekben él, költészetének minden
vonásán megmutatkoznak: a gondolatok, érzések milyenségétől egé-
szen a rímekig. Még a versek külső alkata is ezt bizonyítja: a gon-
dolat megtörik a sorok végén, a rím fájdalmasan sikolt bele itt-ott
a szövegbe, egy-egy kalapácsütésként sorsa nagy árverésén. Az
egyéni bánat fekete színet csöppentve a költészet kristályvizébe,
nem tudta áttörni csak szándékával belső ellenállásának falát, mert
versképző jellegével, szavainak veretével, csengésével, az asszociá-
ciók, metaforák olyan bőségével az emberi problémák egyetemes-
sége felé tör és szárnyalni szeretne, de lépten-nyomon megakasztják
röptét egyéni kis és nagy problémái, szerencsétlenségei, bár, az ő
találó szavaival élve „minden szárnyasnak első röpte kín”.

Az elszigeteltségben sem öncélú ez a szenvedés-, fájdalom-, két-
ségbeesés-áradás. A költő állandóan keres érintkezési pontot érzé-
seinek lehelletfinom csápjaival, a külvilággal, amelytől dacos sze-
génysege elidegenítette, magányba kergette, fájásokkal égettette.
Művészi ereje mindig emberi magasságban és érthető, felmérhető
közelségben tartotta és nem egy villanásában tragikus, csak a mi
korunk emberének érzését szólaltatta meg. Nem a közösség szívdob-

banása a szava és nem fog át érzésben és lélekben olyan területet, mint a költőktől általában várni szoktak, de elég sok résen áramlott már be az élet egyéniségébe, hogy megmaradhatott volna az élet puszta tagadásánál. Aki valamikor csak a tyúkról tudott meleg hangon szólni és aki fájó irigységgel látta meg a hájat a kutya oldala mellett, már így szól: érzem, köze volna hozzám az örültnek, ha nem tudnék az éltre gondolni.

A legkülönösebb területet hasította ki és vette birtokába a Ma érzéstérképén. Sokan talán bizarnak tartják a választást, Zákány azonban értékes költészetet tudott teremteni belőle (sok vér és veríték szenvedése az adója) és művészi, emberi becsületességét mi sem példázza jobban, mint az, hogy csak a saját élete énekesének tartotta magát. Sok félreértés és megnemértés forrásává vált ez a magatartása, mert megszoktuk, hogy a költővel emberek millióinak szívét barangolják be. Így is, magánosságában is emberileg érthetővé válik énje őszinte feltárása, mert kibeszélve a panaszt, a fájdalmat, az emberekhez szól, a társadalomhoz fordul halló fülekért és segítségért, hogy valóban „megkövethesse a fényes naplementét”, minden költő nagy emberi vágyát. Nem társadalmi költő, de a társadalom nélkül egy pillanatig sem tudna megélni. Önbajában fuldoklik és vallást teremt ebből, de félszemmel és fájó szívvel lesi amannak haladását és a zajló életet, amely elveszett paradicsomként csábítóan hívja. Nagy emberi dolgok énekesé szeretne lenni, és csak önszíve sehonnan vissza nem vert hullámaint kutathatja a végtelenben. Tragikus helyzet ez? De a költőn múlik, hogy változtasson helyzetén és társadalmunkon, hogy megértően nyúljon érte és akkor majd a megtalált Éden boldogsága is hangot kap e nagyműveltségű, asszociáló, nagy-nagy szeretetre érdemes költő-virtouz verstehnikájában. E pillanatban még csak az első lépések izgalmát üdvözölhetjük.

Novella

Tíz éves lehettem, Bordáimon hárfázott a szél, mert ahány csak volt, mind kikandikált a bőröm alól. Nem értettem, hogy anyám miért nézi mind gyakrabban, ilyenkor télen, amikor a lyukacsos dobkályha mellett ültünk és úgy szerettük volna benne megőrizni a meleget. Mondtam is anyámnak:

— Olyan kár, hogy elmúlik...

Egy kis csönd után:

— Mi fiam? — nézett rám nagy, csodálkozó kék szemével. Úgy tudott csodálkozni, ahogy senki más.

— A meleg — mondtam.

Erre ő is közelebb húzódott, talán azért, hogy közös erővel ne engedjük elillanni.

Hosszúak a téli délutánok. Hallom az óra ketyegését. Mondom anyámnak:

— A nap gyorsabban megy le, mint ahogy az óra ketyeg.

Azt mondja:

— Igen. Télen gyorsabban megy, mint az óra. Azért hamar ráanksötétedik.

Ezen sokáig gondolkoztunk mind a ketten.

És ahogy így gondolkoztunk, ráanksötétedett. Csak a dobkályha két szeme világított hosszan a padlón. Néztük, hogy milyen nyugodtan pihen a két vörös szempár a rongypokróc végiben. Nem szóltunk, csak valami sajgott bennünk. Mert minél áthatolhatóbb lett az esti sötétség, annál jobban halványultak a padlón a tűzszemek. Hunyorogtak, szűkültek, mindig jobban, annak arányában, ahogy a dobkályhában fogyott a parázs. Azután egy utolsó pislogás következett, mint amikor a nap is lenyugvóban utoljára pislant. Erősebben, mintha csak összeszedné minden erejét, hogy kiadja utolsó lehelletét. És most — a parázs is erősebben pislantott, villant egyet, mint valami fényszikoly és a két vörös szem helyén ugyanolyan feneketlen sötétség tátongott, mint arrébb, a szekrények fekete ajtóí körül, az egész szobában... Szinte éreztem, hogy lengett, pe-

dig nem is a sötétség lengett, hanem a kihúnyó tűzzel együtt a szoba levegőjének melege is kezdett kialakulni.

Ágyba kellett térnünk. De nem akartunk még elaludni, mert vártuk haza a Tatát. Megígérte, mire bealkonyodik, itthon lesz. Igen, épp ezekkel a szavakkal mondta (még ma is emlékszem rá). Az is lehet, hogy hoz majd valamit, mert amikor elment tegnapelőtt is, tegnap is, máma is, azt mondta: „Majd hozok valamit!”... De ehhez mindig hozzátette: „... ha kapok munkát. Megígérték a városházán. Azt mondták, én kapom. Ha már azt mondták, akkor az biztos is. Mert azok csak akkor mondják, ha biztos...”

„Azok...”

Anyám szomorúan legyintett.

Miért?...

„Azért, mert más nem vállalta annyiért azt a munkát.”

Mindíg szükölve gondoltam „azokra”. A feketeruhás, fehérgaléros urakra, akik előtt apám hajlongott, de ha magunk között elfogta az őszinteség, fogcsikorgatva szidta, filisztereknek nevezte őket.

En nem tudtam, kik azok. Csak anyám szemeiből éreztem, és abból, hogy szomorúan legyintett. Mintha ez a legyintés azt jelentette volna, hogy kívül állnak azon a körön, amelyben ő az embert embernek érzi, s aki kívül van, az már nem „ember”, hanem „hatalom”.

Megmozdultunk a kályha mellett.

— Késő van már — mondta.

Féltem.

De az ágy ilyenkor menedékhely. Jó, olyan jó belebújni és melegengetni az ember fáradt, hidegülő tagjait. Mondom, szinte menedékhelynek éreztem az ágyat, mert attól féltem, hogy megint, amikor jön, majd markolássza a kilincset, és nem is lép, hanem befordul az ajtón. Mint a tuskó. És anyám sírva rákezd:

— Tata, megint ittál!

Anyám ilyenkor néha egész éjszaka sírt.

Most is attól tartottam. Már nem is gondoltam arra, hogy hoz valamit, esetleg egy kis töpörtyűt, meg kenyeret. Magamban már azzal is megbékéltem s annak is nagyon megörültem volna, ha csöndesen benyitja az ajtót és kedves dörmögéssel kérdi:

— Mama, alszol?

Mert erre a szóra még az ébredés is boldog. Amikor ő ilyen szépen beszél. És mosolyogva nyújtja a cylinder alá a gyufalángot.

Később.

Nem éppen könnyen nyílt az ajtó. Léptei sem voltak egészen biztosak, de dörmögő hangjában a várt kedvesség csengett.

— Mama, alszol?

Végre. Fölszakadt a csönd. Lassan mozdult meg mellettem anyám és gyermekem, vékony hangján szólt.

— Nem még!

Gyenge, asszonyi hangja az előbbi dörmögő hang mellett olyan volt, mint sas árnyékában a madár.

Milyen nagy különbség van hangokban is? ...

De jött a szó, most föllobbanó örömmel, mintha azért ő is, ott-hon is, vagy leginkább otthon, megértésre várna.

— Megkaptam... Ugye mondtam, hogy biztosan én kapom.

Így igazolta magát. És még meg is erősítette.

— Holnap már hozzák a deszkát.

... Igen?! ...

Anyám hangja volt ez. Benne rezgett némi bizodalom.

A szeretet és a gyűlölet bizonytalan keveréke a szomorúság. És mert mind a kettő, azért lehet benne bizodalom.

Nem tudtam miért, de akkor este anyám valahogy csöndben fölengedett (talán megbocsátott, megint, azért, amit ő nem akart?) és kicsit remegett az ajka, amikor mondta:

— Jól van, Tata ...

Milyen kesernyés az, ha az emberek így éreznek ...

Másnap nagy ostorcsattogással és káromkodásokkal hozták a deszkát.

Az utcán megálltak a szomszédok a kitárt kapu előtt; pislogtak és tűnődtek, — hogy mit hoztak az ács udvarába.

De akkor még senki sem tudta, hogy minek.

Öreg kocsis ugrott le a magas deszkarakományról. Alig hogy kioldotta a rakományt, hullottak a deszkák és csattogtak, a kocsis két oldalán mindjárt egész halom támadt. A nyers fenyő szaga egyszerre betöltötte az udvart. Lebegett a levegőben. Még a kutyánk is fintorgatta az orrát, olyan émelygős és olyan szokatlan volt a friss szag, erdei illat ebben a kietlen udvarban.

De azért nagyon megörültem, hogy megtelt az udvar új, idegen anyaggal. Olyan volt minden szál deszka — amikor közelebb hajoltam hozzá és nyirkos, szálkás felületét megszagoltam — mintha élne. Én úgy is tekintettem, mint élő darabokat. Már mértem is szememmel ezt az élő deszkahegyet, milyen magas lesz, és milyen magasra följutok én, ha megmászom. Szabadon átlátok a szomszédba. Mindent láthatok ott, még azt is, amit nem szabadna látnom. Egész testem bizsergett az örömtől és az izgalomtól.

A deszkának már majd fele lent volt a kocsirol, amikor az öreg fuvaros egy-két repedt szalát is közébe dobott. Ezek amolyan végdeszkák lehettek, sokhelyt kiesett belőlük a csomó és át lehetett látni a lyukon.

Nagyot krárogott és röhögött.

— Jó lesz ez azoknak a szegény ördögöknek. Ha belekerülnek, akkor már úgyse tekintgetnek maguk köré.

Csak néztem a fuvarost, néztem, hogy miket beszél.

Tán kiolvasta tágranyílt szemeimből a kérdést, mert mindjárt így folytatta tovább.

— Őket nem nézi senki, ne félj! A sárgaföldben nem kukucs-kál, nem lesekszik senki a másik élete után... Ott a szegény is, meg a gazdag is, hallgat.

Nem értettem az öreg szavát, de most már kezdtem más szemmel nézni a deszkára. Mintha mindaz, amit én magamban fölépítettem belőle, inogni, roskadozni kezdett volna; még az is, az az izgatató szomszédi kaland...

Felém sandított a szakállas kocsis, és dörmögött.

— Ugye fiam, nem tudod mi lesz ezekből?!...

A deszkákra mutatott.

Vállat vontam.

— Nem tudom.

A válasz a világ legtermészetesebb hangján szólt.

Az öreg nem is lepődött meg rajta. Tovább dobálta a deszkákat, s amikor az utolsót is a halom tetejére hajította, kajánul mosolygott.

— Koporsók lesznek belüle, koporsók.

Nagyot köpött, azután hozzátette:

— ... a szegények koporsója... Azoké, akiket a szegényházból visznek a föld alá... Azoknak ilyen is jó...

Visszahúzódtam a deszkáktól.

(Az emberi lény ösztönösen húzódozik a haláltól. Akár a Mikri, amikor ösztönösen érzi, hogy valami feléje közeledik. Így volt ez velem gyermekkoromban, amikor a gyermekkorra senki sem vi-gyázott!)

Nem szóltam semmit a kocsisnak. Mit is szólhattam volna ezekre a szavakra, amikor olyan váratlanul értek, s amikor én egészen mást szántam ezeknek a jóillatú, sárgás-fehér deszkáknak.

Ott álltam mozdulatlan az udvaron még akkor is, amikor a szekér már rég kifarolt az utcára és a kocsis nagy káromkodással elhajtotta a kocsit.

Anyám akkor jött ki a kishabából, amikor a kocsi már eltávozott. Nézte ő is a deszkákat, nézett engem, de nem szólt akkor egy szót sem.

Különös volt ez a hallgatás. A csönd úgy ránknehezedett, mintha

el akarta volna előlünk tagadni az igazat. Révedező szemekkel néztem a deszkát; lesütöttem a szemem és csak a deszkát néztem, mert nem akartam akkor anyámra nézni. Pedig a deszkára se akartam nézni, mert összeácsolt alakzatokban nem azt láttam benne, amit szerettem volna látni. Én olyant szerettem volna ebből a deszkából látni, ami megmarad, ami állja az időt, és nem olyant, ami alig hogy elkészül, eltűnik, elmerül és a nedves föld ezernyi szerves életével elemészti...

Anyám nem bírta tovább. Megszakította a csöndet.

— Majd ha apád hazajön, megkezditek a munkát.

Azt csak jóval később tudtam meg, hogy ahhoz, hogy valaki koporsót csináljon, másnak is kell fogni a deszkát. Nem elég egy ember, több ember kell hozzá. Sok kéz kell ahhoz, hogy a deszkából koporsó legyen... Négy, sőt, hat kéz is. Apámé, az enyém, s ha kell, esetleg anyámé is... Sok kéz kell ahhoz...

Ez a gondolat sokáig kavargott bennem.

Anyám hívott be az udvarról.

Bementem.

Akkor még nem lobogott a tűz, bár vékony hóréteg fedte még az udvart; a tél még ott ógyelgett körülöttünk, borzongatott bennünket, valamennyiünket. Nagyon kellett volna a tűzrevaló, de nem volt. Végső ideje volt már, hogy apám hozzáfogjon a munkához, legyalulja a deszkát és megkezdje ezeknek a föld alá szánt ládáknak az ácsolását.

Este, lefekvés előtt kibuggyant anyámból a kérdés.

— Miért kell ezt ácsnak csinálni, miért nem csinálhatja asztalos?

A kérdés nem sokáig maradt válasz nélkül. Apám ránézett anyámra, olyan szemekkel, mintha el akarta volna nyelni. (Tekintete miattam fedte a meggondolatlan kérdéért.) Fogai közt mondta.

— Nem gyalult koporsók lesznek ezek, hanem ácsoltak... Nem kell azoknak gyalult koporsó... Csak ilyen gyalulatlan. Ez is jó nekik.

Hallgatott egy darabig, azután jóéjszakát helyett mondta:

— Ennyi is elég.

MÁSNAP megkezdődött a munka.

Szedtük a deszkákat. Azt mondta apám, aszerint kell összerakni, hogy melyik hány colos. Persze aszerint, hogy az oldalakhoz kellett, vagy a fenékhez. Apám fogta a deszka egyik végét, én a másikat. És így raktuk egymás tetejére, amíg az egészet át nem raktuk az udvar másik felére, hogy az eresz alatt fölszabadítsuk a helyet a munkához.

Szabad ég alatt volt a „műhely”.

Majd lefagyott a kezem. Elkékült, meggémberedett a fagyban,

már alig tudtam vele fogni, a könnyem majd kicsordult, de azért fogtam... A hideg nem tudta elhessegetni a gondolatokat... Jött az egyik: most fogom a deszkáját, még darabokban hever, de aztán — kinek lesz ez a nyugóhelye? Hogy néz majd ki? Ha kistermetű, akkor ez hosszú lesz neki... És ha... De a gyerekzaj hozta az utcáról a másik gondolatot a szabad térből és időből. Az nem volt deszkák közé zárva... Mennyivel szívesebben mentem akkor játszani!... Jött a harmadik gondolat: a gyűlölet. Abban a pillanatban elpusztítottam volna minden szál deszkát. Akár el is égtettem volna, csak hogy megállítsam azt, ami most megindult... Az elmúlást... A negyedik gondolatot majdnem hangosan kiáltottam: Miért van az, hogy a játékhoz nem adnak nekünk ilyen szép, tiszta deszkát?...

De nem szóltam.

Néztem apámat. Milyen türelmes volt!? Hatvan esztendejével — mert én voltam az utolsó szerelmi fölvilanása, a kései gyerek — kiskabátban úgy sürgött, forgott, mint egy fiatal ácsmester, még fütörészett is a koporsók mellett, mert munka, élő munka volt a keze alatt, és sok, végtelen hosszúnak tűnő munkanélküliség után ez volt, ami fölvilanyozta.

Fűrészsel kiszabta a végeket, faszegekkel összeillesztette a fejet az aljával (ezeket a faszegeket nekem kellett faragni) és amikor elkészültek a kiszabott deszkák is, — összeácsoltuk az elsőt...

A kész koporsót odaállítottuk az eperfa alá.

Előbb az elsőt, azután a másodikat... Végül az eperfa alja egészen tele lett velük.

Az volt a rossz, amikor bealkonyodott.

Amikor elnéptelenedett az udvar, amikor már a kutya is behúzódott az odújába... akkor én is húzódoztam az udvartól. Nem akartam kimenni, egy istenért se, még vízért sem. Még az árnyékszékre sem. Inkább eltitkoltam mindent apám, anyám előtt, de ki nem mozdultam a kisszobából, s ha csak lehetett, szorosán ott ültem anyám mellett.

Hogy akkor mi játszódhatott le bennem, azt egy egyszerű ácsmester nem tudhatta. Nem is kutatta és nem is kérdezte, mert én egy szót se szóltam, csak ott ültem a szoba szögletében és jobb híján néztem az ostobán, kiismerhetetlenül duruzsoló dobkályhát.

Égett benne a forgács.

Az a drága forgács és deszkahulladék, ami a koporsókról lehullott a mi házunk eresze alatt a földre. Mit tagadjam, annyi év után: alig vártuk, hogy lehessen valamivel fűteni a kétszemű dobkályhában, amely már a második vagy a harmadik napja üres szemekkel nézett rézsútosan a szoba padlójára.

Akkor, — a második, vagy lehet hogy a harmadik napon este —

megint kigyulladtak ezek az üres szemek. Vibráltak a padlón. Villogtak, azután hunyorogtak, amikor egyet-egyet szökkent a láng.

A munka pénzt hozott.

Nem voltunk még éhesek sem. Mert apám elment a Herzliához, a koporsókra hivatkozva megivott hitelbe néhány fityók törkölyt és hozott nekünk töpörtyút meg kenyeref. Faltuk a boltszagú kenyeret, a szőrös, rágós töpörtyút és telt gyomorral ültünk le a kályha mellé.

Apámat azon az estén hamar elnyomta az álom. Ő nem szerette az esti beszélgetést. Csak mi motyogtunk ketten. Seppegtünk. Anyám és én.

— Mikor viszik el őket?

Csak így kérdeztem, hogy „őket”, hogy még a nevét is elke-
rüljem.

— Majd ha mind kész lesz, — mondta anyám.

Én tudtam, hogy még jó pár napi munka van hátra. De nem szóltam.

Égett a tűz és az asztalon ott volt a töpörtyű meg a kenyér.

Anyám nagyot sóhajtott.

— Mi mindent megtesz az ember a betevő falatért!

Apám meghallotta ezt. Fölkönyökölt a priccsen.

— Miért mondod ezt, mama? ... Hát mégis csak jó, hogy nekem adták a munkát. Kereshetek vele ... Most, hogy nem házat csinálók, hanem koporsót, hát ... ha most ezen van a sor ...

Erre nem volt mit válaszolni.

Igaz. Kell a kenyér. Anélkül nem lehet meg az ember. Ha megfeszül, akkor sem. Egy napig, két napig, öt napig — talán, de tovább nem, mert akkor ilyen gyalulatlan ládába kerül, mint ezek itt, az eperfa alatt.

A dobkályhában égett a tűz. A forgács meg a deszkatörmelék.

Apám szavaira gondoltam, és arcára gondoltam, amikor füttyő-
részve szegezte a koporsót s csak akkor káromkodott, amikor a szeg helyett kalapáccsal véletlenül az ujjára ütött. Valami nevetés akart kiszaladni a torkomon, valami nevetőgörcs fogott el, de legyűrtem magamban. Lenyeltem. Mert rámnézett és szemében szemrehányás volt.

A kályhában még mindig égett a tűz.

Igaza volt apámnak.

Miért ne lehetne koporsót is csinálni?

Ilyen gyalulatlan koporsót?

Szégyeltem magam pajtásaim előtt.

Fájt is.

De megnyugtatót apám szava.

És a kályha melege, meg a kenyér, amely megszegve ott pihent az asztalon a cifra kendő alatt.

Én az életem nem ilyennek akartam, —
nagy volt egykor a hitem és nagy a vágyam.
Ma már tudom: szívem ki hiába tártam,
mert végül mégis csak egyedül maradtam.

Késő a bánat, s most már minden hasztalan . . .

Vágyálmok kavargó, kusza szövevénye
és a szomorúság rabságba vert hamar.
A téboly, be régóta, gyakran agyamba mar,
s elhítteti velem, hogy az élet: béke.

Örömekből van és nagy a fényessége.

Pedig hazugság mindez. Jól tudom régen,
hogy ős harc az élet és kicsit halál.
A fejemnél láthatatlan, zord fejfa áll
és rámnevet egyre, nyáron is, meg télen.

Öröm helyett bánat ragyog a szemében.

Még szerencse, hogy ezreknek más a sorsa,
és éltükben nem vesztettek annyit, mint én.
Tán túltették magukat a lét bilincsen
és más is jutott nekik, nem csupán morzsa.

De nekem, lásd, nem jutott más, csak a torzsa.

Hiába, szent bosszút nem állhatok érte,
ostobaság is, ilyesmin törni magam . . .
szomorú, de néha kihagy szegény agyam,
és úgy érzem, hogy immár mindennek vége.

Betakar mindent a halál sötétségé.

*Ilyenkor bennem hullaként szertemálik
az élet, s nagymiséje a végére jár.
Ámenre csengett már a csuhátlan halál,
s szívem, mint a megcsalt hívő, némán ásit.*

Csak megtépett idegzetem hozsannázik . . .

*Ne kérdezd, hogy miért olyan furcsa e vers,
mely kínjaimnak torz tükörképe csupán.
Egyedül állok az élet halál-csúcsán
s csudálom: alant a tülekvés milyen nyers . . .*

Lásd, ezért oly szomorú és kusza e vers.

Vannak élettelen klasszikusok, akiknek műveiben elapadt a vér, szavuk elvesztette csengését, s akiket csak a kegyelet és az irodalomtörténések buzgalma tart vissza a teljes elmúlástól. A XIX. század első felének szerb irodalmából jóval több élettelen klasszikus maradt, mint az időnek ellenálló, a maga korát túlélő mű. Nemcsak Vúk reformja, de az induló szerb irodalom modorossága is siettetete a multbamerülés és a feledés folyamatát.

Sztérija, a szerb dráma klasszikusa, nem ezek közé tartozik. Kegyeletben nem részesült, s csaknem hét évtizeden át az irodalomtörténetnek is alig volt szava róla. S az ő hatása mégis, legalább egyes műveiben, — és éppen azokban, melyekben korának időszerű kérdéseit vetette fel, — ma is erőteljesen és frissen szólal meg. Nem a műveibe épített örökérvényű igazságok által, melyeknek tanulságait minden időben el kell fogadni, hanem éppen ellenkezőleg azáltal, hogy nem akart „minden időkre érvényes igazságokat” kimondani, hanem csupán a maga korának időszerű kérdéseire válaszolni. Nem a keresettségével hat még ma is, nem is azzal a szem-mellátható törekvéssel, hogy általános bölcsességeket adjon alakjai szájába, hanem egyszerűségével, minden modorosságtól való tartózkodásával, az akkori élet minél hívebb érzékeltetésével, s az akkori emberek minél reális megrajzolásával.

Így például „A gonosz asszony” egy tragikomikus szentenciát hord magában, azt a vulgáris bölcsességet, hogy „az asszony verve jó” — s ez az akasztófahumorról megfogalmazott tanulság vonul végig látszólag az egész komédián és a valóságban Sztérija egész magánéletén, mert boldogtalan házasságban élt, — s persze nem ennek a szentenciának ingadozó pillére tartja életben ezt a kedves, primitív bájjal teli vígjátékát, hanem a biedermeier korhangulatnak, a zenélő óra romantikájának és a vidéki úrhatnamságnak éleshangú persziflázsa. Az akkori Vajdaság úri köreinek füledt levegőjét semmilyen más irodalmi mű nem zárta ilyen szervesen magába, mint Sztérijának ez a vígjátéka. A krinolin és a kapcsos emlékkönyv, a

ripsz-szalón és a hosszúlejtésű órák korában ez a vígjáték mindent leleplezett, ami a divat konvenciója volt, ami ostoba ellentmondás volt. Az erőtlen úri marionett-figurákkal szemben ott van az urakat látszólag alázatosan szolgáló cselédség, amely magában jót mutat gazdái tökéletlenségén, s ott van az erőteljes csizmadia alakja azzal a kritikai fénnel megvilágítva, hogy a szegényember csak úgy segíthet a maga sorsán, ha holtrészegre issza magát és megveri a feleségét, — s abban az időben bizonyára nem is tehetett egyebet, — szóval Sztériájának ebben a színdarabjában is megkapjuk miniatűr színpadi keretbe foglalva az akkori társadalom és az akkori idő teljes hangulatát.

S mindehhez Sztérijának kritikai távlatra volt szüksége, csak a társadalmilag és nemzeti szempontból is független szemlélet tükrében jelenhetett meg így az akkori élet, az akkori Versec négy-nemzetiségű társadalma. S ha Sztérija szereplői szerbek is, mint ahogyan a múlt század írói csaknem kizárólag a maguk népéről írtak, magának az írónak a szemléletéből nem nehéz ama hatásokra következtetni, melyek szülővárosa heterogén nemzeti és társadalmi összetételéből egységessé kovácsolódtak benne. A magyar jurátus és a svábok fiskálisa nem lehetett türelmetlen más népekkel szemben. Az úri osztályból származása már eleve kitagadta. A templomfestő nagypapa unokája és a bevándorolt, a szerb nyelvet soha megtanulni nem tudó levantei szatócs fia nem tartozott a rendezett viszonyok között élő úri családok környezetéhez. Néki még azért is küzdenie kellett, hogy tovább tanulhasson, hogy ne raffiát és kékkövet áruljon a Zsidóvár meszes szölleihez. Versec főterén néhány patricius családi palota szomszédságában ott terpeszkedett az emeletes hombár rusztikus méltósággal hirdette, hogy a monarchia éléstárának színhelyén vagyunk és svábok, szerbek, magyarok és románok mindegyike ennek a nagyhatalmú monarchiának a szolgálói. S azokban a barokk palotákban papok, tisztek, hivatalnokok és gazdag kereskedők élték a város úri életét. A fiatal Sztérija magára maradt. Meg kellett várnia, amíg jurátusi kard csörög az oldalán, amíg szattyáncipőt húzhat a lábára s keskeny arcának magas homlokára pomádéval tapaszthatja oda a haját, hogy aztán ebben az úriás habitusában bebocsátást nyerhessen ama palotákba és udvarházakba, s apró szemével gyanakodva nézhessen szét.

Mert addigra már a magány, a kényszerű tartózkodás megérlette benne a gyanakvást mindennel szemben, ami az ő egyszerűbb és egészségesebb életviszonyain kívül esett. A saját erejéből kellett felemelkednie, nemcsak a verseci főtér magasabb régióiba, hanem

hombárokon, palotákon, kisvárosi jóléten túl egy olyan világba, melyet csak a szellemi készség tudott biztosítani. De Sztérija konok természet volt, nem tudott megbocsájtani, s ennél fogva nem tudott bele sem illeszkedni abba a vékony társadalmi rétegbe, amelyhez mint tanult ember, mint ügyvéd és mint író tartozott. Mindig magányos maradt és gyanakvó. S ebből a magatartásából, a magány szabadságából, a különállás függetlenségéből alakult ki bátor és megalkuvást nem ismerő könyörtelen szemlélete.

Ezzel a szemlélettel azonban megtanult csinján bánni. Amikor 21 éves korában, 1827-ben első darabjával a nyilvánosság elé lépett, még nyomát se látni nála a kritikai élnék, amely később oly határozottan hasított bele koturnusokba, drapériákba, hogy felfedhesse az élet igazibb arculatát. A fiatal szerző „Ártatlanság” című romantikus darabjával csupán bebocsátást kért az irodalom szentélyébe, — amely abban az időben csakugyan szentély volt még, a szónak ebben a tömjénszagú és ünnepélyesen fojtogató értelmében, — csupán a szellemi lovaggáútésre várt, hogy aztán szabadon szólhasson. A romantikának ebben a törvényesített állapotában a fiatal színpadi írónak is alkalmazkodnia kellett.

De már három évvel később megírja az akkori élet polgári viszonyainak első szatiráját, a „Hazug és Füllentőt”. Ez a színdarabja teljes szakítást jelent a szerb színpadi hagyományokkal, reális megfigyelésekre épült, a közvetlen környezet inspirációjaként. Milován Vidákovics, a tabáni remete hatása helyett a szabad és szellemesen sziporkázó Moliere szava csendül a szereplők száján, alakjai azonban több rokonságot tartanak Kisfaludy ugyancsak maradi viszonyok között tengődő polgári figuráival. A vidék Versecen ugyanolyan álmosan pöffeteg volt, s az érvényesülési vágy ugyanolyan formák között nyilvánulhatott meg, mint Kisfaludy pátriájában. S hogy nem egyéneket rajzolt, mint Molier, hanem típusokat, mint Kisfaludy, — a maga korának éppen szürkeségükben kirívó típusait, — ez a nagy franciánál kisebb drámai invenciója ellenére biztosította művei tartós fennmaradását.

Az ő típusai azonban általános jellemvonásuk mellett sincsenek híjával az egyéni és személyes vonásoknak. A „Kir Janyában”, például, — Sztérijának ebben a színpadi szempontból legtökéletesebb komédiájában — egyszerre kapjuk meg a mániákusan fősvény kereskedő típusát és a helyi viszonyokból kinőtt, már felemás nyelvének kómikus voltában és helyzetéből eredő sajátosan egyéni ember alakját. Ha Sztérija valamit átvett Moliertől, ehhez a drámájához, s a „Fősvényre” gondolva nehéz ettől a feltévéstől szabadul-

ni, úgy az elsősorban a biztatás lehetett. Mert az egész világot a magány által megérlelt könyörtelen szemlélettel nézve, Sztérija saját apját írta meg Kir Janyában. Vérbeli író volt, akit a szülői szeretet se feszélyezett és semmi, ami „szent és sérthetetlen” volt az emberek és a társadalom szemében, mintha éppen legjobb műveiben azt az elvet vallotta volna, hogy a tagadásban mindig több az igazság, mint a glorifikálásban, s a negáció mindig erősebb a törvények és életformák, az adott helyzetek elfogadásánál. Tudta, hogy az a legkevésbé szent és sérthetetlen, ami annak akar látszani.

Nem csoda hát, hogy annyi évtizeden át hallgattak róla. A szerb irodalomnak és szellemi életnek az a kor, amelyben Sztérija élt, a hőskora volt és sokáig úgy tűnt, hivatalosan legalább úgy jegyezte fel a történelem, hogy a népi és nemzeti eszmélkedés hőskora is volt. Sztérija tagadta elsőnek kora hősiességét. Ha voltak mozzanatok, amikor tévedett, — ilyen tévedése volt a Vúk népi reformjával szembeni bizalmatlansága, — ezek a mozzanatok mindig a magára maradt ember következetes negációjából származtak. Aki az egész világot olyan kritikus szemszögből nézi, mint ahogyan ő nézte; attól nem várhatjuk, hogy a részletekben megalkuvó legyen. Aki olyan erkölcsi bátorsággal rendelkezett, mint ő, hogy apját, feleségét és osztályát nézve, észre merte venni azoknak fonák vonásait, s az életük és természetük epidermiszén kiütköző hullafoltokat, aki a saját koráról, legszűkebb környezetéről se átalzott ítéletet mondani s ítéletével ugyanabban az időben kiállni a nyilvánosság elé, az természetesen nem várhatott megértést és megbecsülést a saját korától, mint ahogyan nem is a maga korának írt, hanem az időtlen tárgyilagosságnak.

Az érvényesülésre, a meggazdagodásra törekvő levantei szatócs fia azonban örökölt apjától annyi óvatosságot, hogy nem akart fejjelel a falnak menni. Történelmi drámáival megadta a kor konvencióinak a maga adóját. A régmúlt irodalmi reminiscenciáinál hajlandó volt előidézni, a legendákban élő történelmet minden kellékével nem egyszer vitte színpadra; az írói mesterségnek ezzel a tornájával s az akkori köztudatban élő régmúlt felidézésével akart polgárjogot szerezni magának, s így lett magasrangú állami hivatalnok, így lett hivatalosan az akkori szerb kulturális élet irányítója, szervezője, a szerb drámai irodalom megteremtője. De a maga korának izgató eseményeiről, társadalmi ellentmondásairól szólva nem hazudhatott. Ez volt az az élő és nyugtalanító irodalmi anyag, amelytől nem szabadulhatott, amelyen örökké rajta volt a tekintete, amelyet formába kellett öntenie, ha mindjárt az asztalfióknak írva is. S éppen ez az

egyszerű eszközökkel gyúrt, lélettel és izgató vibrálással teli anyag tartja össze életművét. Nem a formai, hanem a tartalmi ihlettség; nem az irodalmi mestermű s nem a színpadi tökély, — hiszen a szerb dráma klasszikusának színpadi ismeretei igen hiányosak voltak; — nem a felépítés törvénye, hanem az összehordott anyag tömkellege olyan lenyűgöző erővel hatva, mint valami hegy, amelytől idegenek az architektúra szabályai.

Sztérija mai hatása nem lehet teljes, a tartalmi tényezőkkel egyértékű színpadravitel nélkül. Rosszul felfogott rendezésben, a korkép megfelelő kifejezése nélkül elsikkad mondanivalójának lényege. De helyesen alkalmazott színpadi képekben, vagy olvasásban, Sztérija komédiái is frissebben hatnak, mint sok jelenkori színpadi mű, s ezt a frissességét nem ronthatta meg az idő, hiszen a belőle szóló igazság csak most kaphatta meg a hitelét s a megváltozott idő visszhangját. A tetszhalálra ítélt szerb klasszikus most támadt fel, hogy igazi jelentőségében mutatkozzék meg a késői kor előtt.

Utópikus regény

Mildred a telefonnál nem tudott a nevetéstől magához térni.

Montagk bement a hálósobába, kikereste szekrényében a nyilvántartásból a „Kivizsgálendő ügyek (?)” felíratú iratsomót. Megtalálta benne Faber nevét. Nem jelentette fel, de nem is törölte. Egy szárny-telefonkészüléken feltárcsázta Faber számát. A telefonvonal túlsó végén a készüléknek egy tucatszor kellett kiáltoznia Faber nevét, amíg végül a tanár vékony hangján jelentkezett. Hosszabb hallgatás. — Kérem Montagk úr?

— Tanár úr, egy furcsa kérdésem lenne. Hány példány lehet még a bibliából az egész országban?

— Dehát miről van szó tulajdonképpen?

— Szeretném tudni, hogy egyáltalában van-e még néhány példány.

— Törbe akar csalni, ki hallott ilyesmiről telefonon beszélni!

— Hány példány van még Shakespeare, Plato műveiből.

— Egyetlen egy sem. Éppen olyan jól tudja, mint én, egyetlen egy sincs.

Ezzel letette a kagylót.

Montagk is letette a hallgatót. Egyetlen egy sincs. Ezt természetesen maga is jól tudta, hiszen a tüzéségi könyvjegyzék is tanúsította. De magának is érthetetlenül szerette volna Fabertől is hallani.

Mildred kinn állt a folyosón boldog elragadtatásban. — Átjönnek a barátnőim.

Montagk megmutatta a könyvet: — Ez a könyv az ó- és újtestamentum, és...

— Csak ne kezd újra, kérlek.

— Talán az utolsó példány a mi világrészünkön.

— Estig be kell szolgáltatnod. Hiszen Beatty tudja, hogy nálad van.

— Nem hiszem, hogy tudja, milyen könyv van nálam. De melyiket adjam helyette? Jefferson-t adjam át? Vagy inkább Thoreau-t? Melyik ér a legkevesebbet? Ha valami mást adok át, s Beatty véletlenül tudja, melyiket hoztam el, akkor azt gondolhatja, hogy egész könyvtárunk van.

Mildred arca megrándult. — Látod mit tettél? Milyen nagy bajba sodortál bennünket. Mi fontosabb neked, én vagy ez az ócska biblia? — Hangja sikollyá hegyesedett. Úgy ült ott, mint egy viasz-baba, amely sajtát lázában olvadni kezd.

Montagk most mintha Beatty hangját hallotta volna: — Ül le, Montagk. Nézd ezt a lapot, olyan szelíd, akár egy szíromlevél. Gyűjtsd meg az első lapot, aztán a másodikat, olyan lesz mindegyik, mint egy fekete lepke. Szép, úgy-e? A másodikon gyűjtsd meg a harmadikat, és így tovább sorban, akár egy futó tűzláncot, fejezetet fejezet után, mindazt az ócska holmit, ami benne van, a hazug ígéreteket, a felfújt véleményeket és avult bölcseségeket. — Beatty ott ült, homlokán gyöngyöző izzadság, előtte a földön pedig garmadában kunkorodó fekete papírűszkók.

Mildred éppen olyan hirtelenül abbahagyta a sírást, mint ahogy elkezdte. Montagk ügyet sem vetett rá. — Nincs más hátra, — mondta mintegy magának, — mielőtt a könyvet átadom, valahogy másolatot kell róla szereznem.

— Talán csak nem mulasztod el a fehér bohócot ma este, ha jönnek a többiek — kiáltott Mildred.

Montagk megállt az ajtóban, Mildrednek háttal. — Millie?

Egy kis csend. Aztán: — Tessék.

— Millie, szeret téged az a fehér bohóc?

Csend.

— Millie, szeret téged... — nyelvét végigvonta ajkán — szeret téged a te családod, nagyon szeret, igazán szeret Millie?

Szinte látta Mildred meghökkent arcát.

— Mit akarsz ezzel a buta kérdéssel?

Legszívesebben elsírta volna magát, szeme azonban száraz maradt.

— Ha meglátod kinn azt a kutyát, — mondta Millie, — rúgj bele helyettem is.

Egy kicsit hallgatózott, habozott az ajtó előtt. Aztán kinyitotta, es kilépett.

Nem esett már, a nap éppen lebukott a derült esti égen. Az utca, a pázsit tökéletesen üres volt, elhagyott. Fellelegzett, becsukta maga mögött az ajtót.

**

Földalattin ment.

Mintha elhaltam volna, gondolta magában. Mikor kezdődött ez az érzéketlenség tulajdonképpen és hol? Az arcomon? A testemben? Talán akkor éjjel, amikor belebotlottam abba az orvosságos üvegcsébe?

Majd elmúlik az érzéketlenség, gondolta. Lehet, hogy eltart egy ideig, de lerázom magamról, vagy Faber segít lerázni. Kell valahol lenni valakinek, aki segít visszaszerezni volt arcomat, régi kezeimet. Hiszen még a mosolyomat, azt arcomra ragadt mosolyt is elvesztettem. Nagyon hiányzik.

Az alagút ott száguldott mellette, sárga és szurokfekete csempe, sárga és szurokfekete, számok és feketeség, mind több feketeség egybefolyva.

Valamikor gyermekkorában ott ült a tenger sárga fövényén, egy forró kék nyári napon, és egy rostába homokot meregetett, mert valamelyik kegyetlen rokona azt ígérte, hogy egy garast kap, ha telemeri. De minél gyorsabban merte, annál gyorsabban kifolyt a homok. Keze belefáradt, a homok égette, de a rosta üres maradt. Csak ült a forró napon, hangtalanul, arcán nesztelenül könnyek csordultak végig.

Ahogy most a csővonat a város dermedt pincéin át rohant, annak a nyári napnak szörnyű tanulsága újra belefészkelte magát az agyába. Lenézett, észrevette, hogy a bibliát kinyitva kezében tartja. Mások is voltak a kocsiban, de ő nem tette el a könyvet, mert egyszerre az a bolond gondolata támadt, hogyha gyorsan mindent elolvas, akkor a homokból talán valami a rostában marad. Olvasott, de a szavak átperegtek, ő pedig arra gondolt, néhány óra múlva Beatty előtt állsz majd, s átadod a könyvet, egy szót sem szabad hát kihagynod, minden sorát meg kell jegyezned. Nincs más, magámnak kell megtennem.

Görccösen szorította a könyvet.

A szókürt harsogott:

— Zander fogpaszta.

— Hallgass, mondta magában Montagk. — Nézzétek a mezők liliomait...

— Zander fogpaszta.

...nem munkálkodnak...

— Zander

— Nézzétek a mezők liliomait, hallgass már el, hallgass!
— fogpaszta.

Felütötte a könyvet, lapozgatott benne, tapogatta az oldalakat, mint a vak, s a betűk egyenként szöktek meredt szemébe.

— Zander. Betűzzük: Z...a...n...

— Nem munkálkodnak, nem fonnak...

A forró homok átperreg az üres rostán.

— Zander fogpaszta csodát tesz.

— Nézzétek a liliomokat, a liliomokat, a liliomokat...

— Zander fogtisztítószer...

— Hallgass már, hallgass, hallgass! — Olyan esedező kiáltás tört ki belőle, hogy utitársai megdöbbenve meredtek rá, visszariadtak attól az embertől, aki most tébolyult, kidülledt szemekkel felugrott, értelmetlen szavakat hebegett, s a nyitott könyvvel hadonászott, utitársai, akik eddig nyugodtan ültek, s talpukkal csapkodták a taktust a Zander fogpasztára, Zander remek, utolérhetetlen fogpasztájára, Zander fogpaszta, fogpaszta, egy-kettő, egy-kettő-három, egy-kettő, egy-kettő-három, emberek, akiknek ajkán visszhangzott a fogpaszta, a Zander fogpaszta. A szókürt mintha jóvá akarta volna most tenni Montagk kitörését, egyszerre zenét bőfögött ki, zenét bádogból, rézből, ezüsből, krómból, bronzból. Az embereket egyszerűen lehengette, meg sem moccantak, mintha odacövekelték volna őket. A csövonat száguldott velük a dermedt alagutakon a város alatt.

— A mezők liliomai...

— Zander.

— Liliomok, nem hallod!

Az emberek tágra nyitották a szemüket.

— Hívjátok a kalauzt!

-- Ez bizonyosan nem egészen...

Knoll View!

A vonat sipítva megállt.

Knoll View! — üvöltött az állomás.

— Zander — mondta a szókürt halkán.

Montagk alig hallhatóan: — Liliomok...

A vonat ajtaja nyikorogva megnyílt. Montagk felemelkedett. Az ajtó megcsikordult, kezdett bezárulni. Csak akkor ugrott egyetlen lökéssel utitársai mellett az ajtó felé, hangtalan belső kiáltással, és az utolsó percben keresztülfúrta magát a már majdnem becsukódott tolóajtón. Végigfutott az alagúton, fel a fehércempés lépcsőkön, ügyet sem vetve a mozgó lépcsőkre, mozgást akart érezni lábaiban, karjait lóbálni, tüdejét ziháltatni, éles szelet érezni tor-

kában. A távolból oda hallatszott: Zander, Zander, Zander — a vonat sziszegett, mint a kigyó és eltűnt a kötömbben.

**

- Ki az?
- Montagk.
- Mit kíván?
- Engedjen be.
- Nem csináltam semmit!
- Hiszen magam vagyok, az ördögbe is!
- Megesküszik?
- Esküszöm!

Az ajtó lassan kinyílt. Faber kikémlelt a nyíláson, vénnek látszott most, töpörödöttnek, ijedtnek. Azt hihette volna az ember, hogy már évek óta nem hagyta el a házat, mintha odaragadt volna a fehér gipszfalakhoz. Szája széle, arca fehér volt, haja is fehér, szeme fénytelen, kékje is sápadt, fehér. Akkor megpillantotta a könyvet Montagk hóna alatt, s mindjárt nem tűnt fel olyan öregnek és töpörödöttnek. A félelem is eltűnt lassan.

— Bocsásson meg. Óvatosnak kell lenni.

Tekintete odatapadt a könyvre Montagk hóna alatt. — Szóval mégis igaz.

Montagk belépett, az ajtó becsukódott.

— Foglaljon helyet. — Faber hátrálva ment, mintha attól félne, hogy a könyv megszökik, ha kiengedi szeme ügyéből. Mögötte a hálószoba ajtaja nyitva állt, asztalán egymás hegyén-hátán gépalkatrészek, szerszámok. Montag ugyan csak futólag látta, mert Faber, mihelyt tekintetét észrevette, megfordult és gyorsan becsukta az ajtót, és reszkető kezével a kilincset tartva, megállt az ajtóban. Habozva nézett Montagkra, aki a könyvet az ölében tartva leült. — Ez a könyv... honnan...?

— Eltulajdonítottam.

Faber most nézett először a szemébe. — Maga ugyan bátor.

— Nem — ellenkezett Montagk. — A feleségem nem sokáig él már, egy barátnóm pedig már meghalt. Valakit, akivel megbarátkozhattam volna, alig egy napja megégettek. Csak maga tud rajtam segíteni, hogy lássak. Hogy lássak...

Faber keze megrándult. — Szabad?

— Ó, ezt — mondta, s odanyújtotta a könyvet.

— De régen volt. Nem vagyok vallásos, nagyon, nagyon régen volt. — Lapozgatott a könyvben, itt-ott elolvasott egy részt. — Szakasztott olyan, amilyennek emlékszem rá. Atyaisten, mit csinált belőle a televízió! Krisztus ma a család tagja. Azt hiszem maga az

uristen se ismerne rá egyetlen fiára ebben a maskarában. Mézeskalács-megváltót csináltak belőle, csupa szaharin és cukorszirup, és finom célzásokat tesz bizonyos gyártmányokra, amik a hívők üdvösségéhez nélkülözhetetlenek. — Faber beledugta az orrát a könyvbe. — Tudja maga, hogy a könyvek szerecsendióra meg más trópusi fűszerre szaglanak? Valamikor, gyermekkoromban, de sokat szaglászta a könyveket. Isteném, valamikor micsoda gyönyörű könyvek voltak, mielőtt el nem pusztítottuk őket. — Tovább lapozott: — Montagk, én nagyon gyáva ember vagyok. Annakidején, nagyon régen, láttam, hogy közeledik. Én egyike vagyok azoknak a nem terhelteknek, akik felemelhették volna szavukat, amikor a „vádlottakra” már senki sem hallgatott, én azonban nem szólaltam fel, és ezzel magam is bűnössé váltam. És amikor a könyvelégetést bevezették, hogy a tűzoltókat foglalkozáshoz juttassák, akkor morogva bár, de beletörődtem; hiszen akkor már nem volt senki, aki együttmorgott volna, nemhogy együtt tiltakozott, lármázott volna. Most pedig már késő. — Faber becsapta a bibliát. — Nos, megmondja nekem, mi hozta ide?

— Senki sem hallgat már a másokra. A falakkal nem beszélhetek. Hiszen azok engem beszélnek agyon. A feleségemmel nem beszélhetek, ő a falaké, falakhoz ragadt testestől-lelkestől a falaké. Nekem pedig szükségem van valakire, aki meghallgat, aki meghallgatja mondanivalómat. Ha kibeszélem magam, talán mégis kilyukadok valami értelmes dologra. Szeretném megtanulni magától, hogy kell értelemmel olvasni.

Faber figyelmesen vizsgálta Montagk keskeny, szederjes arcát. — Mondja csak, hogy történt ez? Mi ütötte ki a kezéből a tűzfecskendőt, a fáklyát?

— Nem tudom. Mindenünk megvan, ami a boldogsághoz kell, mégsem vagyunk boldogok. Valami hiányzik. Körülnéztem. Az egyetlen dolog, amiről bizonyosan tudom, hogy nincs az életünkben, az a könyv, amit most már 10—12 éve állandóan gyűjtögetek. Így jöttem arra a gondolatra, hogy talán a könyv hiányzik nekünk.

— Maga egész reménytelen rajongó — mondta Faber. — Valósággal nevetséges volna, ha nem annyira életveszélyes. Nem a könyv hiányzik magának, hanem valami, amiről valaha a könyvek írtak. Ezt akár a televízió is elmondhatná. Ugyanazt az értelmet a rádió és a televízió is elmondhatná. De nem teszi. Nem, maga nem a könyvet keresi, nem a könyv hiányzik. Ugyanúgy megtalálhatja régi gramofonlemezeken, régi filmekben, megtalálhatja régi barátokban, a természetben, saját magában. Nemcsak könyvekben őrződnek meg azok a dolgok, amikre emlékezni akarunk. A könyv maga nem varázsszer. A varázs abban van, amit a könyv leír, abban a módban, ahogy a

világmindenség darabjaiból ruhát készít a lelkünknek. Ezt maga természetesen nem tudhatja, és most sem érti, mit gondolok. Érzelmileg azonban igaza van, és ez a fontos. Három dolog tűnt el az életünkben.

— Először: tudja-e miért olyan fontosak az olyan könyvek mint ez is? Mert színvonaluk van. Mit jelent a színvonal? Számomra ez a könyv váza, lelke. Ennek a könyvnek is pórusai vannak, arca van, nagyító alá lehet tenni és hihetetlen bőségű életet fedezünk fel benne. Minél több pórusa van, minél több valóságosan rögzített eleven egyéni részlet, vonás van egy arasznyi papíron, annál inkább irodalom. Legalább is az én véleményem szerint. Jelentős egyéni vonás, friss élmény. A jó író gyakran megfogja az életet. A közepesek csak felületesen érintik, a rosszaktól beköphetik a legyek.

— Látja most már, hogy miért félnek a könyvtől, miért gyűlölik? Mert bemutatják az életet minden pórusával. Az emberek viszont kényelemszeretetből inkább viaszbabukat néznek, pórusok, hajszálak, kifejezés nélkül. Olyan időket élünk, amikor a virágrágból akar élni, nem pedig jó esőből és zsiros fekete földből. Pedig még a tűzijáték is, akármilyen szép, a föld vegyi műhelyéből származik. Mi meg azt hisszük, hogy a valóságot megtagadva, virágból és tűzijátékból élhetünk. Ismeri-e azt a mondát Anteusról, arról a hatalmaserejű lényről, akinek az ereje győzhetetlen volt, amíg mindkét lábával a földön állt? Csak amikor Herakles fölemelte a levegőbe, csak akkor vesztette el, erejétől elhagyva, az életét. Ha ez a monda nem ránk vonatkozik, itt és most, akkor semmi sem. Ez tehát az első dolog, amire szükségünk van. Színvonal, életből szőtt vallomás.

— Hát a második?

— Ráérő idő.

— De hiszen van szabadidőnk elég.

— Szabad időnk? Az van. De időnk gondolkodásra? Aki nem százötven kilométeres sebességgel rohan úgy, hogy másra mint halálos veszélyre nem is tud gondolni, az valami sportot űz, vagy ott ül a televíziós falak között. Ezekkel pedig nem lehet feleselni, a televízió valóságnak tolikodik fel, igényei vannak, megszabja a gondolataidat. Mindig igaza van, a látszat mindig mellette szól. Olyan ellenállhatatlanul magával ragad, ahová csak akar, hogy az embernek ideje sincs szembeszállni ezzel az örültséggel.

— Csak a „család” az élet!

— Mit mond?

— A feleségem szerint a könyv nem valóság.

— Hálisútnak, azt legalább be lehet csukni, azt mondhatjuk neki „várj csak egy kicsit”. A könyvnek lehet parancsolni. De va-

jon ki tud szabadulni a televíziótól, ha egyszer karmaiba kerítette az embert? Azt csinál vele, amit akar. Olyan világgá hazudja magát, mint az igazi, valósággá válik. A könyvet meg lehet cáfolni értelemmel, de minden tudomásom és kételkedésem ellenére még sohasem voltam képes szóhoz jutni egy száztagú szimfónikus zenekarral szemben, kivált ha 3 D-színű és térhangú televízión közvetítik azon a valószerűtlen négy falon. Az én szobám, látja? négy csupasz gipszfalból áll. Aztán itt van ez is. — Két kis gumidugaszt mutatott. — A fülemnek, ha földalattin útzatom.

— Zander fogpaszta — mondta Montagk csukott szemmel. — Hogy tudunk valaha ebből a kátyúból kikerülni? Nem segíthetnének-e rajtunk a könyvek?

— Csak akkor, ha a harmadik föltétel is megvan hozzá. Az első, ahogy mondtam, a vallomás színvonala. A második: ráérő idő, hogy belülről magunkévá tegyük. A harmadik: aszerint cselekedni, ami e két dolog együtt hatásából ered. Sajnos, alig hiszem, hogy egy aggastyán és egy pártütő tűzör a dolgok mai állásán sokat változtathat.

— Én tudok könyveket szerezni.

— Csak veszélyeztetné magát.

— Hiszen éppen ez a jó; ha az embernek nincs veszteni valója, akkor a haláltól sem fél.

— Látja, — nevetett Faber — most valami rendkívülit mondtott, anélkül, hogy valahol olvasta volna.

— Ilyesmi is van a könyvekben? Én csak úgy vaktában mondtam.

— Annál jobb, akkor nem nekem cirkalmazta ki, sőt még saját magának sem.

Montagk közelebb hajolt hozzá. — Ma délután az jutott eszembe, ha valóban szükség van könyvekre, akkor valami nyomdát kellene szerezniünk, és sokszorosítanunk.

— Kicsoda?

— Maga és én.

— Engem hagyjon ki. — Faber egyszerre mintha kővé meredt volna.

— Hallgassa meg a tervemet...

— Ha még egy szót szól, meg kell kérnem, hogy hagyja el a házat.

— Hát nem volna hajlandó...?

— Nem, ha olyasmiket beszél, amik a vesztőhelyre juttatnak. Csak akkor hallgathatnám meg, ha legalább a lehetőségét látnám annak, hogy otthagytja a tűzörséget, ha mondjuk arra gondolna, hogy könyveket nyomassunk, és az egész országban szerteszét becseni-

pésszük a tűzörök lakásába, hogy ezeket a gyújtogatókat egymás ellen szorítsuk, akkor hajlandó lennénk...

— Arra gondol, hogy becsempésszük a könyveket, aztán feljelsük őket, és nézzük, hogy borítják tűzbe a tűzörök házát?

Faber nagy szemeket meresztett rá, mintha egészen új embert látna maga előtt. — Hiszen csak tréfáltam.

— Ha azt gondolja, hogy érdemes, én e szavára ráállok.

— Erről nem tudok kezeskedni. Hiszen valamikor volt könyvünk elég, mégis idejutottunk. Hanem egy lélekzetvételnyi időre meg egy kis okosságra nagy szükség lenne. És akkor, talán ezer év múlva, nem leszünk már olyan mélyen. A könyvek arrávalók, hogy hogy emlékeztessenek bennünket, milyen szamarak és tökfilkók is vagyunk; azt a szolgálatot teszik nekünk, amit azok, akik Caesar-nak győzelmi útján a fülébe súgták: Ne feledd, Caesar, hogy halandó vagy! Senki sem utazhatja be a világot közülünk, ismerhet meg minden várost, s beszélhet mindenkivel, ehhez nincs se időnk soha meg se látnak, legfeljebb könyvből ismerik meg. Ne kérdezze, se pénzünk, se elég barátunk. Amit maga keres, Montagk, megtalálható a világon, de a tucatemberek száz közül kilencvenkilenc dolgot hogy érdemes-e, biztos-e? És ne is számítson arra, hogy egyetlen dologban, személyben, technikai találmányban vagy könyvtárban megtalálhatja lelke nyugalalmát. A lelki nyugalmat önmagával kell elintéznie, s ha eközben életét veszti, hát legalább azzal a tudattal vesz el, hogy a mentő partok felé úszva történt.

Faber felkelt, hosszú léptekkel méregette a szobát.

— Nos? — kérdezte Montagk.

— Mondja, valóban egészen komolyan gondolja?

— Tökéletesen.

— Csakugyan alattomos terv, meg kell hagyni. — Faber fé-lénk tekintetet vetett hálószobája felé. — A tűzörök házát ország-szerte lángokban látni, feldúltan, mint az áru-lás gócpontjait. A szalamandra beleharap a saját farkába, atyaisten, ez lenne csak valami!

— Kezembem van az összes tűzörök lakásának jegyzéke. Valami földalatti mozgalommal...

— Sajnos, senkiben sem lehet bízni. Maga meg én, mi ketten borítsuk lángba a házakat? Ki más?

— Hát nincs több volt tanár, mint maga, volt író, történelem-tudós, nyelvész...?

— Vagy holtak, vagy aggastyánok mind.

— Minél öregebbek, annál jobb, annál kevésbé tűnnek fel. Maga bizonyosan ismer jónéhányat, vallja csak be.

— Ó, hiszen van egy sereg színész, aki már évek óta nem lépett fel Pirandello, Shaw vagy Shakespeare darabban, mert ezek túlságosan éber szellemet lehelnek. Ezeknek az elégedetlenségét jól fel lehetne használni. És a történettudósok méltó haragját is, hiszen már negyven éve nem írhattak egy sort sem. Valóban elkezdhetnék az embereket gondolkodásra, olvasásra nevelni.

— Igen.

— De ezzel csak egy kis sarkát fognánk meg a dolognak. Kultúránk egész világa belülről róthadt, az alapjait kellene átformálni. Nem arról van szó, hogy felszedjünk egy könyvet, amit valamikor fél évszázaddal ezelőtt eldobtak, nem ilyen egyszerű a dolog. Gondolja csak meg, hiszen alig is van szükség a tűzörségre, az emberek maguktól abbahagyták az olvasást. Ti, tűzörök olykor-olykor gondoskodtok egy kis népmulatságról, amikor egy-egy házat felgyújtotok, de ez semmi más, mint bolhacirkusz. Nélkületek is meglennének. A lázadó lelkek úgyszólván kihaltak. És ez a kevés, aki megmaradt, olyan pipogya, mint én. De hát tudja-e túltáncolni a fehér bohócot, tudja-e túlharsogni a vásári kikiáltókat és a televíziós családot? Csak ha túl tud tenni rajtuk Montagk, csak akkor tud érvényesülni. Bolond maga, Montagk mindenképpen. Hiszen az emberek mégis csak élvezik az életet.

— Csupa gyilkos és öngyilkos.

(Folytatása következik)

ÉLET ÉS DOKUMENTUM

Kucsera Ferenc

Emlékezés Hegedűs elvtársra

A huszas évek végén, a munkásmozgalom egyre élénkülő forradalmi forgatagában találkoztam vele Szabadkán. Ifjúmunkások voltunk mind a ketten és az akkori SzKOJ, a Jugoszláv kommunista ifjúmunkás szövetség tagjai.

En a Párt helyi bizottságának felszólítására kerültem Szabadkára, ahol az akkortájt megjelenő „Szervezett Munkás” magyarnyelvű osztályharcos hetilap kiadóhivatali teendőit kellett végezni. A lap megjelenését ugyanis veszélyeztette a szerkesztőség körül csoportosult egyes fizetett személyek megalkuvó politikája, akiken keresztül az akkori reakciós népellenes rendszer mindent elkövetett, hogy a vajdasági magyar dolgozók kezéből kicsavarja hatásos eszmei fegyverüket, a „Szervezett Munkást”. A burzsoá elnyomatás egyik leghívebb végrehajtó közege, a szabadkai rendőrség, állandó üldözésnek tette ki a lapot s a legnagyobb csapást úgy vélte mérni rá akkoriban, hogy felelős szerkesztőjét, Hedrih Károlyt, — aki pedig régóta szabadkai illetőséggel bírt, — kiutasította az ország területéről. Így került a „Szervezett Munkás” élére felelős szerkesztőként a fiatal Hegedűs József.

Nem volt könnyű dolga. A január hatodiki diktatúra időben még messze volt, de rendőri intézkedésekben már előre vetette árnyékát. Hegedűsnek azonban nemcsak a könyörtelen külső ellenséggel kellett megküzdenie, de a sorainkban lapító megalkuvókkal is. A „Szervezett Munkásnak” főleg Gubik Nándor és a köréje csoportosult opportunisták klikk volt az ellensége. S Hegedűs a munkásmozgalomnak ezekkel a kivénhedt és levitézlett figuráival szemben fiatalos hévvel vette fel a harcot és következetesen határozott munkájával kitűnően megállta a helyét. De én nemcsak a lapnál voltam tanúja fáradhatatlan aktivitásának, hanem a SzKOJ egyik alapszervezetében is alkalmam volt közelebbről megismerni ezt a fáradhatatlan szervezőt, aki nagy hatással volt az öntudatosodó osztályharcos ifjúságra és kiváló agitátora a munkásmozgalomnak.

Bátorságára, a küzdelemben mindig tettekész egyéniségére jel-

lemző az az eset, amely bár közel harminc éve történt, ma sem felejtettem meg emlékeimben. 1928 nyarán alapszervezetünk határozatot hozott, hogy a szabadkai rendőrségi fogdában agyonvert Vojnic-Zélics ifjúmunkás elvtársunk halálának évfordulóját méltóképpen fogjuk megünnepelni. Vasárnap volt. Szép, meleg nyári nap. A Tol-sztoj-utcai Munkásotthon már a koradélutáni órákban zsufolásig megtelt. Kint az utcán is nagy tömeg csoportosult s így indult el aztán mintegy hatszáz ember, főleg ifjúmunkások, ki a temetőbe. Zárt sorokban vonultunk fel, vörösszallagos koszorúkat vittünk a bajai-úti temetőbe mártírhalált halt elvtársunk sírjára.

Útközben megnőtt a menetelők száma, a komor ünnepélyesség-gel haladó tömeg hatása olyan lenyűgöző volt, hogy a munkásmoz-galom harcával rokonszenvező emberek mindenütt csatlakoztak hoz-zánk. Elhelyeztük a koszorúkat, de addigra megérkeztek a rendőr-ség lovas és gyalogos osztagai és oszlásra szólították fel a tömeget. De egyetlen ember nem mozdult a helyéről. Ökölbeszorult kézzel, elszánt arccal néztünk farkasszemet a rendőrökkel. Aztán, amikor megtudtuk, hogy a rendőrség e bátor forradalmi tüntetés szerve-zőit le akarja tartóztatni, áttörhetetlen gyűrűt formáltunk Hegedűs elvtársunk körül. Nem tudtuk, kapott-e parancsot a rendőrség fegy-verhasználatra, nem is sokat törődtünk vele. Mindenre elszántan, saját testünkkel védtük azt a vékony, élénk tekintetű fiút, aki nekünk tanítónk, legkedvesebb elvtársunk volt, Hegedűs Józsefet. Nem hurcolhatták el hát közülünk. Nem, ez nem sikerült a rendőrségnek. Hegedűs meg látva a tehetetlen és megzavarodott rendőröket, még bátrabban hajtotta végre az alapszervezet határozatát. Két ifjúmun-kás vállain ülve lelkesítő forradalmi beszédben emlékezett meg Voj-nics-Zélics munkásságáról halálának nyolcadik évfordulóján.

Mondom, közel harminc éve, hogy elmúlt ez a szép harcos nyári nap a szabadkai temetőben. De ahogy én nem tudom elfelejteni, ahogy nekem ösztönzést és bátorítást adott az a nagyszerű forradalmi tömegjelenet az utána következő évek és évtizedek sok keserű megpróbáltatással teli napjaiban, úgy biztosra veszem, hogy a velem egykorúak, a lassan öregedő proletár harcosok emlékében is ott él az a kép: a rendőrökkel farkasszemet néző ifjúmunkások gyűrűje, közepén a lángoló szavakkal beszélő Hegedűs Józseffel. Gyászünnepség volt ez, de az élet minden erejével teli megmozdu-lás, a forradalomért küzdő öntudatos ifjúmunkásság felejthetetlen megmozdulása.

Persze, a rendőrség is megtalálta a módját, hogy bosszút álljon ezért az elszenvedett vereségért. Hegedűst letartóztatták és 14 napi elzárásra ítélték „csendháborítás” miatt.

Abban az időben a jugoszláv munkásmozgalom, valamint annak élcsapata, a Jugoszláv Kommunista Párt, mindinkább erősödött és

tevékenységével egyre forradalmibbá vált. 1928 tavaszán és nyarán egymást érték a földmunkásság megmozdulásai a Vajdaság falvaiban és városaiban a nagyobb darab kenyérért, de megmozdultak az ipari központok kizsákmányolt proletártömegei is az ország más részeiben. Ennek az osztályharcos vajdasági mozgalomnak magyar viszonylatban a „Szervezett Munkás” volt szellemi irányítója és szervezője. S abban az időben Hegedűs elvtárs nem egyszer állt vádlottként, — mint a lap felelős szerkesztője, — az osztálybíróság előtt, ahol keményen védte a munkásosztály igazát. Egyszer sajtó útján elkövetett „rágalmazás” miatt kéthónapi elzárásra ítélték.

1929 január hatodika után megszűnt a „Szervezett Munkás”, Hegedűs Zágrábba ment s évekig nem találkoztunk. 1935-ben ismét Szabadkára kerül, tevékenyen vesz részt a Kommunista Párt munkájában, s mint a szabadkai pártvezetőség tagja Zomborba jön, a pártszervezet megalapításán fáradozik. Egy évvel később, 1936 novemberében a nagy vajdasági lebukások idején ő is rendőrkezre kerül és a többi letartóztatottal együtt Zrenyaninba, — az akkori Petrovgrádba — szállítják, majd később a szabadkai törvényszék fogházába kísérik. Itt egyik kitartó szervezője volt a mintegy 120 politikai letartóztatott éhségstrájkjának, amely teljes győzelemmel végződött. Későbbben részt vett a letartóztatott elvtársak májuselsejei tüntetésének előkészítésében, de közben egészségi állapota a kínzások és a börtönlevegő következtében annyira megromlott, hogy 1937 május kilencedikének hajnalán, amikor a csendőrök sorfala között vasraverve négyes csoportokban kísérték bennünket az állomásra, ő már csoportukhoz láncolva, súlyos betegen került a ránkvárakozó vonatra. De még így betegen is forradalmi jelszavakat kiáltott búcsúzóul hozzátartozóinak és szabadon maradt elvtársaink felé.

A kétévi börtönbüntetés letöltése után Hegedűs József ismét Zágrábba ment, ahol a Párt instruktoraként működött. Akkor már egészségesebb szellem uralkodott a Pártban és Hegedűs, mint hallottam, jól megállta a helyét.

De én, sajnos, többé nem találkoztam vele. Haláláról is csak a sajtóból értesültem, temetésére se mehettem el. Csak az ő halálával ért kínzó veszteség érzése mardosott és az a keserű tudat, hogy Hegedűs József a magyarországi Sztalin-imádatnak esett áldozatul.

Most, hogy visszaemlékezem rá, folytonosan feltolul emlékeim közül annak a régi tüntetésnek a képe a szabadkai temetőben s gondolatban ott állok a zárt sorokban, amelyek azóta naggyá, hatalmasná nőttek, egész Jugoszlávia öntudatos dolgozó tömegeiből, hogy lankadatlan hittel kiáltson magasbalökött ököllel, mint annakidején az ő példájára azon a tüntetésen, de most már az ő nevét:

Dicsőség Hegedűs elvtárs emlékének!

Csak egy epizódot mondanék el a közülünk eltávozott Hegedűs József életéből. Voltak az ő következetes harcának nagyobb és megrendítőbb mozzanatai, de én egy szép napsugaras délután lelkes hangulatából kísértem végig messziről nézve az ő fejlődését, üldözéssel és börtönbüntetéssel súlyosbított életét.

1928 május 1. A szabadkai Tolsztoj-utcai munkásotthon udvarán, szabadtéri színpadon egész délután folytak az előadások. Mert a tömeges felvonulást a rendőrség betiltotta. (Persze, a hagyományos hajnali kirándulást a városi erdőbe sem akkor, se később nem akadályozhatta meg a reakció.)

A Munkásotthon színpadán egymást követték a drámai jelenetek, szavalatok, de igazán akkor kaptuk fel a fejünket, amikor bejelentették, hogy Somogyi Pál vajdasági proletárköltő „A rab” című verse következik s szavalja Hegedűs József. Egy alacsony termetű, vékony fiatalember jelent meg a színpadon. De amint szavalni kezdett, egyszerre megnőtt, alakja hatalmas lett. Szavalt? Lángolt! Lángolt és lángragyújtotta hallgatóit. S később, valahányszor megjelent az előadás további folyamán a színpadon, mindannyiszor lenyűgöző erővel áradt belőle a lelkesedés. Csodálatos volt szuggesztív ereje, az ember szinte nem akarta elhinni, hogy egy ilyen vékony, alacsony termetű fiatalemberben ilyen hatalmas életerő lobog.

Később megismerkedtünk, sok mindent megtudtam róla, mégis szaválásával tette rám a legnagyobb hatást. Pedig fiatalabb volt nálam, sőt a legtöbb szervezett elvtárstól is, de már akkor igen képzettnek mutatkozott, s tudása leginkább a „Szervezett Munkás” szerkesztésében jutott kifejezésre. 21 éves korában főszerkesztő volt! Az akkori viszonyok nem ismerői azt mondhatnák, hiszen vidéki munkáslap volt a mi lapunk. Igaz, de pár hónappal előbb még Bodnár Zsigmond emigráns egyetemi tanár szerkesztette.

Hegedűs Józsefre emlékezve még az utolsó találkozásunk maradt meg a tudatomban. 1931 májusában Zágrábban találoztunk s akkor azt mondta, nagyon szeretne kis időre külföldre menni, vilá-

got látni, tanulni, de mint nyilvántartott kommunista, nem remélhet útlevelet. Hangja kicsit rezignált volt, de a következő pillanatban felvillant a szeme és bizakodással telve jegyezte meg, hogy idehaza is van elég tennivaló.

Persze, akkor én nem tudtam, hogy utóljára találkoztunk, s huszonöt évvel később a halála híréből kell értesülnöm. Kis pontja voltam a munkásmozgalomnak, Hegedűs elvtársnak is csak egy ismerőse a sok közül, de mindig büszkeséggel néztem fel a haladásért és felszabadulásért vívott harc kiemelkedő alakjaira. Hegedűsre is.

Annál inkább megdöbbenett a hír betegségének és halálának okáról. Ha a Horthy-rendszer pribékjeitől szenvedett volna el ilyen bánásmódot, az érthető lett volna. De így...

Hogy nem lehettem ott a temetésén, hogy hazaérkezéséről se szerezhettem idejében tudomást, nagyon fáj nekem, de bizonyára sokan, nagyon sokan sajnálják, hogy életében nem foghattak még egyszer kezét vele. Talán könnyebb lett volna néki a szenvedés s az örök távozás, mikor végre szabad hazájába érkezett. Most már csak azt szeretném, ha az elvtársak közül valaki, aki közelebről végigkísérte Hegedűs elvtárs útját, maradandó emléket állítana róla az utókornak. Én, amíg élek, szívemben őrzöm Hegedűs elvtárs emlékét.

Szabadkai temetésen még nem látott nagy tömeg kísérté el utolsó útjára a városháza előcsarnokában fölrvatalozott halott forradalmárt, Hegedűs Józsefet.

Hideg szél fújt a széles úton és a temetőben. A fagyos sárban mégsem maradtak le a katonai díszpompával gördülő menethez igazodó kísérők. Barátok és ismerősök meneteltek itt egymás mellett. Hegedűs régi küzdőtársai és újabb elvbarátai, szakszervezeti tagtársai és még sokan mások, a szocializmus hívei, akik Hegedűs és elvtársai munkája és tanítása nyomán értették meg itt a városban a történelem hívását...

A hosszú úton lépésben haladó temetési menetben a régi ismerősök, barátok halk beszélgetéseiből egyre frissülő színekkel képek, emlékek vetődtek föl az elhunyt harcosnak eseményekben gazdag életéből.

Ha nem is volt hosszú az élete, de hosszú és kemény megpróbáltatásokkal volt tele küzdelme egy célért, mindig csak egy célért: a munkásosztály fölshabadításáért.

**

Szlavón-Bródban született ugyan Hegedűs József, de még karonülő csecsemőkorában visszakerült szülei városába, Szabadkára. Első kisgyerekkori emlékei mind e városban vésődtek nyugtalanul kutató agyába. Itt érte meg emberi fölvilágosodását és harcbaállásának első napjait is. Egyre népesülő családjukat itt üzte-verte a szegénysors. Apjuk nem volt szerencsés kezű ember, talán egy kicsit könnyelmű is néha, apró gyermekeinek mindig nehezen szerezhette meg a kenyeret. Hentesmunkás, tőkenélküli birkavágó mester volt és sok volt a gyereke.

Az első világháború is közbeszólt életük folyásába. Hegedűsék is megízlelték a szabadkai külvárosok szegényrétegeinek minden fájalmát. De a sok csapást szenvedő családnak volt egy jó nemtője, Jóskának és testvéreinek melegszívű anyja. Ő egyszerű szavával, jó intézkedéseivel, áldott anyai ösztönével átvezette a családot ezernyi nehézségükön.

Fölcseperedtek valahogyan a gyerekek. Kit erre, kit arra munkába kellett korán indítani. Tizenhárom éves csak Jóska, s a bajai-úti bérelt kis birkavágó üzletből egy szabómesterhez kíséri el az anyja. Négy évre szegődötteti a vékony, de bátor és szívós kisiút. Nehéz még akkoriban az ipari tanuló sorsa. Inas-sors, négy ridegen hosszú évre...

Mesterénél az akkori inasviszonyok között hosszú napi munkaidővel sokat robotol. De szerencséje is van. Mert a Gréczi-utcai mester, akihez szegődötték, olvasni szerető, az ipartestületben funkcióviselő és általában a társadalmi életben élénk tevékenységet betöltő iparos. Konzervatív polgárember, de mesterségbeli ízlése kitűnő, szaktudása elsőrangú. Jóhírű divatszabó a környéken. A műkedvelésnek is nagy barátja a „főnök úr”. Nála értelmes szakmunkássá nevelődik, helyes magaviseletére sokat adó emberré formálódik Hegedűs József. Ő is megszereti a műkedvelőéletet, s mint öreginas bekapcsolódik a szakszervezeti kultúréletbe. Ott könyveket is kap és olvasni kezd. Hegedűs is sokat ad rendezett külsejére, ruházatára és jómodorra, akár a mestere. S társadalmi életet él már ifjú segédkorában.

De azért ebben az egyben egészen más utat követ. Míg a mester a régi társadalmi rend fejlesztésén és megőrzésén dolgozik, Hegedűs a baloldali szakszervezetek inastáborában már megtalálja a maga helyét. S már segédkorában egy sosem látott, új társadalom megvalósításának gondolata serkenti tevékenységére.

Ezután már mi, ifjabb barátai keveset láttuk Szabadkán. Itthon hagyott családját időnként meg-meglátogatja, mert édesszülejét a rajongásig szerette és amikor csak tehette, anyagilag is támogatást nyújtott neki.

**

Oszijek, Noviszád, Zágráb az újabb életállomások. Csak időnként tér vissza Szabadkára, amikor munkahelyet változtat, vagy valami nagyobb ünnepi szünetet használ ki szabadidejéből. Gyöngéd szeretettel ragaszkodik továbbra is szüleihez és testvéreihez. Látogatásai alkalmával kiségti édesanyját, megöleli testvéreit és már megy is vissza, mert felelősen tevékenykedik a munkásosztály forradalmasításán.

1928-ban visszaköltözik Szabadkára. Szakmájában most nem vállal munkát, mert hivatásos forradalmárként dolgozik. A nagyhatású munkáslap, a „Szervezett Munkás” felelős szerkesztője ebben az évben. Agitálni, szervezni jár az egész Bácskában. A független szakszervezetek munkásgyűlésein, falusi népgyűléseken vesz részt, mint szónok. A május elsejei fölvonulás egyik szónoka. Majd a munkásmozgalom halottainak sírjánál mond beszédet a szabadkai terne-

tőben, s gyakran a közönség soraiban rejtőzködve, vékony természetével a jelenlevők kabátjai alatt menekül a csendőrgyűrűből. Ezévből jónéhányszor letartóztatják. Csendőrök, detektívek vadásznak rá szüntelen és meg is verik többször. De ezek az üldözések és bántalmazások csak edzettebbé és elszántabbá teszik Hegedúst.

A királyi diktatúra első éveiben megint távozik Szabadkáról. Zágrábban él, az ottani mozgalmi életnek egyre értékesebb katonája. 1936-ban megint Szabadkán találjuk. Novemberben itt tartóztatja le a régi jugoszláv rendőrség. Vallatják, de elegendő bizonyíték hiányában csak ismert forradalmi magatartása miatt ítélik el az osztálybíróságon.

Az 1936-os letartóztatás alkalmával az együttérzés széleskörű megnyilvánulása vigasztalta és erősítette harcosainkat a szabadkai fogdában. Hegedús és fogolytársai friss gyümölcsöt, különféle tápláló élelmiszert, könyveket, ruhaféléket, pokrócokat kaptak a vörösegély helybeli szervezeteitől. Ez a gondoskodás elkísérte őket Mitrovicára, a börtönbe is.

Ebből az időből való egy kedves kis emlékem. A segély-gyűjtéskor némi élelmiszer mellett egy szürke pokrócot is beadtam a közös csomagküldeménybe. A pokróc bent maradt az elítélteknél, nem hozták ki a fölmentettek. A szakszervezeti és a proletár kultúr munka, valamint a sajtóélet akkoriban elég viharosan fejlődött, s én a pokrócomról meg is feledkeztem. Két esztendővel később Hegedús Jóska állított be hozzám a pokróccal, s tréfálkozva mondta: visszahoztam, és itt tudtam meg, hogy a tied volt. Épségben megőriztem. Sokat védett másik pokróccal együtt a hideg mitrovicai börtönben, de itt a fogda priccsén is...

A börtön kétéves „munkásegyletemének” elvégzése után megint Zágrábban telepedett meg Hegedús. Szakszervezeti és párti tevékenységének ott találtak széles teret. S már sok zágrábi és zágráb-környéki munkás szerette és tisztelte benne a törhetetlen harcost.

**

1941 áprilisában a megszállás itthon éri Szabadkán. Budapestre távozik, mielőtt a helyi kopók a nyomába erednének. Szabadkán egyik ifjú öccsét, Ferencet az első ellenállók között végzik ki a megszállók.

Maga József Pesten tevékenykedik a népfőlszabadító mozgalom javára. S aztán a főlszabadulás után is Pesten marad, mert mint tapasztalt és megbízható pártmunkást, őt is fölkerítették, hogy a magyarországi munkásmozgalomban dolgozzon. Hegedús a magyar pártkörök kérésére ott is marad. Különféle párttisztviselők és a Jugoszláv-Magyar Társaság titkáráként a maga kedves foglalkozásának is teret talál, kultúr munkával tevékenykedik. A szakszervezeti kul-

túrmunkának is lelkes segítője és résztvevője ott. De nem feledkezik meg a szabadkai elvtársairól sem. Szülővárosa színházának színdarabokat küld, fordításokat és eredetieket, jól jön ez a segítség az új Jugoszláviában fejlődésnek indult magyar színjátszásnak.

A Tájékoztató-Iroda határozata után súlyos napok következnek Hegedűsre. Az elsők között tartóztatták le őt a sztalinista deszpotizmus hívei. Megkínózták és életfogytiglani fegyházra ítélték. Gyógyíthatatlan betegsége ott a börtönben keríti hatalmába. Fehérvérűség — Leukémia. S a börtönből nem engedik ki, hogy magát kezeltesse.

Mikor az államközi ügyek némiképpen rendeződése után új bírósági tárgyaláson hat évre csökkentették ítéletét (ezt az időt már le is ülte), emberi roncsként szabadul ki.

A múlt év végén került haza. S családjánál töltött pár kedves napja után a betegség annyira levette lábáról, hogy a belgrádi „Dr. Dragisa Misovics” kórházba utalták orvosai. Ott a kitűnő kezelés és ápolás még néhány hónapra meghosszabbította életét, de megmenteni nem tudta...

S aztán baráti örömteljes kézfogások és újabb munka, építő munka helyett búcsúintés a szabadkai temető díszsírhelyén...

**

Temetése után nemsokára meglátogattam gyászoló hetvenkét-éves édesanyját. Beszélgetünk Józsiról. Egyre több és több velekapcsolatos élmény tör föl emlékezetünkéből, amelyet elraktározott a megrázó eseményekben gazdag néhány évtized.

Könnyegek ülnek csöndesen emlékező édesanyja szemében. Hányszor könnyezett már a fiaiért. Különösen Józsiért. De akkor mindig volt egy csöpp reménység, hogy még egyszer hazakerül. Hányszor nem tudta, hogy él-e, hal-e, de eddig minden hosszabb útjáról, minden letartóztatásából hazakerült. Most a sír zárta le. Többé nem jön haza...

Nézegetem Józsi régi fényképeit. És ezt a bajszos legújabbat. A kórházban csináltatta, még akkor élt benne egy kevés remény, benne és az övéiben, hogy a rendkívül áldozatos ápolás megmentheti...

Régi műkedvelő korában, fiatal segéd idejében készült fölvételek. Cilinderes uracsojt játszott, vagy valami szalónképes urat. Más-hol elegáns fővárosi munkást ábrázol a kép. Nézem ezeken a régi képeken és minden életkorában bizakodó barna szemét, keskeny arcán a sima, kiegyensúlyozott nyugodtságot. Tiszta derű sugárzik mindenütt az arcáról. Ez az ember rendezte a maga benső érzéseit és a világnézetét. A jóízlés és a kifinomult szépség szeretete nemesítette meg Hegedűs egész arculatát. Csak a vékony, formás száj

záródik komoly vonalakba. Komoly hivatásvállalás szilárdságát jelzi a két alig észrevehetően kirajzolódó és a szájszögletétől szabályosan lefelé hajló karaktervonás. Egy játékosságot és szórakozást becsülő embernek, de mégis mindenre elszánt harcosnak az arca tekint rám barátságosan. Hogy szerette a kultúrmunkát, különösen a színjátszást, és oly keveset volt benne része.

Lapozgatom a könyveit. Kevés regény, de sok-sok színdarab. Főlnöttek színpadára való színjátékok, és bábszínházi játékok.

Elegáns volt a megjelenése a színpadon. Nagyon szerette a színjátszást. A politika után az volt mindene... — mondja jelenlévő fivére.

Megérkezik Józsi kislánya. Harmadik elemista. Odaszalad a nagymamához. S bár sosem látott, csillogó nagy szemével barátságosan rárnevet, amikor nagymamájától hallja, hogy Józsinak régi barátja vagyok. Imádásig szerette a kislány az apját.

Mindig a családjáért, a hozzátartozóiért rajongott Józsi. Azonban többször is megtorpant, amikor családot akart alapítani. Talán érezte, hogy gyermekeit nem nevelhetné föl.

— Mi forradalmárok nehezen alapíthatunk családot. Olyan sok minden vár ránk... Talán nem is volna szabad családalapításra gondolnunk... — Így tanakodott néha, meséli édesanyja.

A főlzabadító háború győzelme után mégis csak családot alapított. S most egyetlen kislánya, Marika, aki apját annyira szerette, s aki apja szemefénye volt, csak a nagymamának nyújt vigaszt. Egy sereg igazi proletár jó anyjának, aki késő életében a kis Marikának is gyámolítója...

Önkéntelenül gondolom: Hegedűs elvtársunk, gyermeked jó szárnyak alatt itt nő majd nagygyá, és Szabadka népe sosem fog Téged elfeledni...

A tulsó partról, Batina felől, iderémlik az égbeszökő emlékmű figyelmeztető uja.

Ideát, a hevenyében emelt sánc mögött szürkeegyenruhás katonák sorfala áll résen, mint majd tizenkét esztendővel ezelőtt. Szemben velük az ősi ellenség — a víz; legalább olyan alattomos mint amaz a másik, a tizenkét év előtti.

A csillogó végtelen víztükrön halovány, szegényes napfény játszik. A döntő csatának vége. Elhalt már a jégtorlaszokat bombázó repülőrajok félelmetes dübörgése, és az embernek, a vízzel farkaszemet néző szürke rajvonal láttán, régen elfelejtett mondatok jutnak eszébe.

„Az ellenség előretörését megakadályoztuk... Bezdánnál áll a front...”

A víztükröből, közvetlenül a töltés előtt, kilátszik a bezdáni sportegylet játszóterének kapuja: a felírásos tábla mintha lábujjhegyen pipiskedne, hogy kiérjen a vízből, hogy észrevétesse magát az emberekkel. Gondosan festett betűi mintha sértődötten kiáltanának az emberek felé:

— Én is itt vagyok! Hol vagytok most ti százak és ezrek, akiknek vasárnaponként hosszú esztendőkön át a szórakozás jelképe voltam? Elfelejtettetek?

Az emberek, százak és ezrek azonban rá sem néznek. Csak az idegennek tragikomikus amint pipiskedik, a nyakát nyújtogatja a vízből. A bezdániak számára csupán eggyel több az élet kicsiny örömei közül — amelyek most a védelmi vonalon kívül maradtak...

A Kolut felé vezető utca baloldalán a házak leültek mint a kiskutyák. Hátsó részük amely a víz felé néz megroggyant és sötét világtalan ablaküregükkel merednek az elmenőre.

Az udvarokban itt-ott a gazda ténfereg. Szedi össze, menti amit menteni lehet:

— Szerencsénk, hogy jött a katonaság. Szombat este, amikor legveszélyesebb volt egy óra alatt kilencszáz repülő katona termett itt. Azok csudát csináltak...

Ugyanezt mondták a Bezdán—koluti vasút mentén, ahol szá-

zak és százak feketélő raja bányászta a földet és rakta a várakozó két vonatszerelvényre.

Az árvédelmi vezérkar ülésén a gyerekarcú alezredek mást mondott:

— ... sok helyen jártam, de sehol sem dolgozott ilyen önfeláldozóan a polgári lakosság... nélkülük nem tudom mi lett volna...

Vajjon kinek volt igaza?

Kolut...

Háza végében idősebb ember áll és nézi a kert mélyében terpeszkedő vizet.

— Apad?

— Apad. Tegnap óta több mint harminc centit leapadt...

— Sok ház összedőlt itt?

— Sok. A falu másik végén...

— Baj.

— Az. De jobb így... inkább egy falu pusztuljon el mint amarra lent a gyarak. Ha itt meg nem állítjuk a vizet még Noviszád is úszott volna. Egy falut, két falut is könnyű felépíteni...

Eszembe jutott az az ember aki kijelentette, hogy majd akkor vesz lapátot a kezébe, ha az ő háza elé ér a víz. Mert ilyen is akadt egy-kettő, mondják...

Végig a hosszú utcán az üres házakon zöld cédulák: „... tilos a bemenet”. Az egyik ház előtt arcán bocsánatkérő mosollyal egy ember áll.

— Visszahoztam kérem az aprójószágot, hogy el ne pusztuljon — a takarmány itt maradt...

Miután rájön, hogy nem vagyunk hivatalos közegek és nem vonjuk felelősségre mert megszegte a biztonsági intézkedéseket, egy kissé felszabadul.

— Itt volt már a víz egészen a kapuban...

— A ház nem volt víz alatt?

— Nem.

— Akkor miért ragasztották ki a zöld cédulát?

— Belülről is jött a víz. Megingatta az alapot, felmászott a falakon... ilyen ez az egész sor...

Az egyik udvaron felszerelt fecskendő áll. A nyitott pinceajtót csődület állja körül. Kiszivattyúztak valamennyi vizet és most csákyakkal, kötelekkel halásznak valamit.

Egy hordó bort.

A házon ott a zöld cédula, de nem törődik vele senki. A gazda irányítja a hadműveletet, a többiek pedig csillogó szemmel, fel-alá mozgó ádámcsutkával, segítenek.

Az udvaron rongydarabok és sárbataposott szalma. Közötte valami fehér villan. Megnézem: kártya — Jolly-Jocker.

A faluvégen, ahonnan már csak a messzi víz és egy-két rombadőlt, elöntött tanya látszik, egy ember áll:

A fák közül egy csónak bukkan elő. Az ember odakiált:

— Mi újság?

— Ott vannak még — felelik a csónakosok.

Az ember felénk fordul.

— Rókák — mondja — körülvette őket a víz. Jó lenne megfogni őket.

Megyünk vissza a faluba.

Az egyik ház tornácán asztal, előtte két kisgyerek ül a vöröslő, hideg délutáni napsütésben. Be vannak bugyolálva, kendőbe, kabátba. Előttük könyv. A kislány kezében ceruza és szemmellátható erőfeszítéssel ír valamit.

Az udvaron valaki lármázik. A kisfiú időnként odasandít, aztán hirtelen, hogy észre ne vegyék, ő is belenyomja orrát a könyvébe.

A háznak nincsenek ablakai. Csak az üres keretek. Az utcai falon ott fityeg a zöld cédula.

A népbizottságban cseng a telefon:

— Halló, itt Kolut! Helyi árvízvédelmi központ... igen... igen...

Egy idősebb nő kardoskodik az elnökkel.

— Hagyjuk a vitát, be kell tiltani a kutak használatát...

...tifuszveszély... minden kutat fertőtlenítünk.

Az elnök lemondóan bólint.

— Az orvosoknak lakást kell biztosítani.

— Menzát is kell szerveznünk gyorsan...

Az első vonal megerősítette állásait. Jönnek a segédcapatok...

Alkonyodik amikor visszaindulunk Bezdán felé. A távolban vörösebe játszik és csillog a roppant víz. Szelíd, csendes és ártatlan.

Ha nem láttam volna a rombadőlt házakat, a zöld cédulákat, kilakoltatott embereket, ha nem tudnám, hogy megfertőzte a kutakat, elvitte a jószág takarmányát, kizavarta a vadat rejtekéből, megfojtotta a mezőn a csirázó életet, nem is félnék tőle.

Mindig azt hittem, hogy csak a tűzvéstől lehet félni. Most már tudom, hogy ettől is lehet. Ez másfajta veszedelem. Hideg, könyörtelen mint a kigyó: előbb megbűvöl, azután körétekerődik és megfojt.

Most tehetetlen. Nyálkás, hideg testével, fáradtan nyúlik el a töltés mentén. Eszembe jut a szürke rajvonal, a földhányók a vasútvonal mentén, az öreg mérnök a járási árvédelmi központban, aki már napok óta alig aludt valamit, a csendes bácskai falvak és virágzó városok amarra dél felé — és mint a sóhajtás, felszakad belőlem a megkönnyebbülés.

Lévay Endre

Garcia Véres mennyegzője

A tőr
 behatol a szívbe
 mint a földbe az ekevas.
 Ne.
 Ne döfd belém.

Lorca

„A tőr, mint a nap sugara, lángragyújt borzalmas mélységeket.”

E költemény pár sora is elég lenne ahhoz, hogy a forradalmi költő művét a látott játék után elmondja az, aki szólni akar.

Igen. De most nemcsak ő szólt, hanem az a kor is, amelyben Leonardók és Fernandezek egymásnak estek, és az a kor is, amely éppen a forradalom lángját gyújtotta föl, hogy lobogjon.

Ezért, az idézett strófa csak egy bevezető akkord. Változatok egy spanyol gitárszólóra.

Szeretnék „beszélő kritikát” írni — nem verseskönyvről, nem festményről s nem egy szimfonikus hangversenyről, hanem egy színházi bemutatóról, amely — valami szerencse folytán — mind a háromhoz közel jár. Csakhogy az előbbi három művészi alkotásnak a formai, tartalmi szépségét, harmóniáját és a harmóniából sikolyként kivágó disszonánsait (mert a sikoly, ha való, mindig disszonáns!) a színpadon valószínűleg meg.

Akárha a legnagyobbakat is nézzük, minden nagymester művében megvannak a hibák. Hiba nélküli isteni lényekben és hiba nélküli isteni művekben nem hiszünk, de most megint ez a *csakhogy*: Garcia Lorca forradalmi művében sikerült meglelnünk azt, ami igazán nagy, a konvencionális vagy egyhangú megoldások helyett azt, ami megmutatja benne épp a legnagyobb erőt... Hát akkor, a hibakeresés helyett miért ne fognánk össze a leírt szó kifejezőképességének minden erejét, hogy az apró pörsenések, elsiklások helyett (mert olyanok is voltak, vannak, és lesznek) rámutassunk arra, ami a Véres mennyegzőben és Lorca strófái nyomán a színpadon nagy volt.

Végre egy előadás, amely ledöntötte a provincializmus lomha, szürke falait.

Az annyira kedves próza helyett költői művet láttunk színpadon. Nem véletlen, hogy a drámairodalom legnagyobbjai ebben a műfajban örökítették meg műveiket és nem is csoda, ha annyi idő után színpadra visszük őket, még ma is élnek. Erősebben, maradandóbban élnek, mint a prózai művek. Ez a megállapítás persze, egy pillanatra sem akarja elmarasztalni a prózai műveket, hiszen korunk, a ma legnagyobb művei prózában élnek, — de egy kicsit afféle védőbeszéd a költői nyelv mellett, amely sokak fülében időszerűtlenül, archaikusan hangzik. A költői nyelvnek megvan a maga muzsikája, lágyan, könnyedén, lehetőfinoman vagy ha kell drámai sötétséggel simul a témához, úgy érezzük, szinte plasztikussá teszi azt. Ha az ember a nézőtérben behúnyja a szemét, akkor is érzi, látja a képeket. Igen, hatványozottan úgy, ha színpadi játékról van szó, de igaz, hogy ez a szövegmondásnak — mint ahogy a muzsikában is megvan a szimfóniáknál — egy magasabb foka, s vele együtt a játék is, természetesen, magasabb szinten jár.

Költői művet színpadra vinni műfordító, rendező és színész számára egyaránt próbakő. Megcsillogtathatja, ha tudja, és ha a költői mű valóban magával ragadta, sodorta, a legszebb képességeit.

Az a kérdés hát, hogy a dramaturg, a rendező és a színész készen talál-e egy hangot ahhoz, hogy elgondolása, művészi megérzése szerint színpadra vigye a művet. Federico Garcia Lorca Véres mennyegzője költői mű, drámai költemény, amely úgy érvényesül, ha a fordítás is mélyen azt adja, amit a költő művében megalkotott. Helyesebben, ha nem „fordítást” ad a műfordító, hanem átköltést, úgy hogy az eredetibe még egy eredeti hangot visz, gazdagítja. Fehér Ferenc — jöllehet nem eredeti spanyolból, hanem szerből ültette át a színművet magyarra s így az eredeti műhöz nem ragaszkodhatott, finomságait, a kifejezések árnyalatait nem követhette végig — mégis, azt kell mondanunk, hogy egészen tiszta, poétikus szöveget adott, amelyben a cselekmény zavartalan gördülését, forradalmi lobogásait nem fékezhettké az erőltetett verslábak, mert a tiszta ritmus mindvégig szabadon csörgedezett. Éreztük, hogy költő fordította a költői művet. Fehér szóképei itt is — mint egyéni verseiben — ereideien erőteljesek, hasonlatai merészek, különösek s egy-egy jelzője néha szinte megejtí az embert. Fehér e mű fordításában olyan munkát végzett, amelyért alkotói munkához hasonló elismerés jár.

A Véres mennyegzővel a spanyol forradalomba tekintünk vissza: a forradalomra és a forradalmárra — mert Federico Garcia az volt. A mi Goránunkhoz hasonlóan poétában a legragikusabb életű; hangja forradalmat hoz s élete a forradalomban ég el. Kioltja a Franco fegyveréből feléje szálló „eltévedt” golyó. (Mert azt mondták, hogy „eltévedt golyó” volt, hogy a temérdek embertelenség mellett ezért a szörnyű embertelenségért is igazolják magukat a világ előtt. De ugyan ki vállal közülok felelősséget egy ember életéért, mégha az géniusz is volt?)

Federico Garcia a nép költője volt. Költészete ahogy formában megszabadult a lírai konvenciók kötöttségeitől, tartalmában az egyik legmere-

vebb és egyik legsötétebb feudo-kapitalista társadalom ellen fordult. Ám az ő harca nem Don Quijottei harc volt, ha voltak is benne don-quijottei momentumok, a XX. századi fasizmus feneketlen sötétségének fekete lovagjai, nem az én szenvedéseiből kicsorduló keserűség lázadása: nem volt előtte spanyol költő, aki annyira népével érzett, aki annyira magában hordta a katalán paraszt, az andalúziai proletár keserveit. Valami már évszázadok óta lebegett a, forró spanyol levegőben. A Véres mennyegző levegőjén át is ennek a közlő forradalomnak a forróságát érezzük; majd kirobban. Garcia verset írt a *tórról*. Spanyolországban az osztályellentétek úgy kiéleződtek mint a tör, mint a kés, a társadalmi élet ellentmondásai mögött a vad gyűlölet lángja lobog. A föld birtokosai tíz körömmel védik birtokaikat, védik, még akkor is megvédik annak oszthatalanságát, ha az egész család kihal: ha mindenki belepusztul. A gazdag egyház és a gazdag földbirtokosok mellett a katalán vage andalúz koldúsook is élni akarnak. Az élet parancsa ez s ellene teljesen helyzetlen a tőkés társadalom, mert ha harcba lép: önmagát pusztítja el. Így a véres menyegző két családja is az ellentmondások viadalába belepusztul.

Federico Garcia drámái költeménye ezt a tragédiát tárta elének egy szerelmi történet végső fejleményeiben. Igen — tragédiát, mert tragédia ez, a maga klasszikus és modern értelmében is: tragédia huszadik századi történelmi kerettel. A költő egy szerelmi tragédiával szinte vért forraló forradalmi művet adott, amelyben valósággal kettéhasadt az élet. Ez a cselekmény vezérvonala, innen kellett lefelé hatolni, hogy minden érték a fölszínre kerüljön.

Virágh Mihály — a Népszínház rendezője — határozott művészi megérzéssel tapintott rá a színpadi játék belső és láthatatlan rúgóira. Nem maradt meg a cselekmény fölszínén s nem is elégedett meg azzal, hogy a fabula viszi magával a színészeit; sőt, menekült az általánosításoktól. A sablón most egészen távol esett a rendező kezétől, jellemei határozottan és önállóan álltak a színpadon. Meglelte az alakokat, akiket keresett és sikerült belőlük egy egész galériát kiállítania. És még egy szerencsés erényét meg kell említenünk itt: ezek a plasztikus alakok nem csupán különböző arcú és jellemű élőlények voltak, akik jellemüknek megfelelően cselekszenek, hanem sikerül a rendezőnek kicsalni és fölszínre hozni azt is, ami a lelkiük mélyén végbement. (Ez a megállapítás nem azt akarja jelenteni, hogy más drámái előadáson ezzel nem találkoztunk; igen, találkoztunk a Szálemi boszorkányokban is, de nem ilyen mértékben és nem ilyen megalapozottsággal.) ... Nem könnyű dolog egyszerre negyven embert mozgatni a színpadon úgy, hogy az a tömeg bármelyik oldaláról nézve élő, hitelesen élő tömeg legyen. Olyan élő tömeg, amely egy pszichológiai drámának minden mozzanatában, hogy úgy mondjuk minden akciójában megfelelő háttérrel ad. Mert Garcia tragédiájában nem elegendő a pusztá cselekmény, mintahogy Shakespearenél sem elegendő az. A költő minden kísérő hangot hozzáadott — rendező legyen az, aki mindezt megtalálja.

Virágh közvetlen közlelről akarta megvilágítani alakjait, úgy, mint amikor a filmben a rendező planba állítja hősét: hadd lássa arcának, pilláinak, szem-

bogarának legkisebb rezdüléseit is. Lehet a színpadon ilyen mélyre nyúlni? ... Ügylátszik igen...

Gavella és tanítványai (mert Virágh is Gavella tanítvány s magán hordja a mester tanításának kezevonásait) már nem egyszer megmutatták.

A költői nyelvben a mérték a legnehezebb. Meddig tarthat a sóhaj s milyen mélyre hajlítható a lírai ellágyulás. Mikor válik fellengzőssé, mikor önti el a dagály? ... Ezt már nem a rendezőnek kell adnia, de neki kell fékeznie, ha a színész magával sodorja a szenvedély. A pátosz olyan mint a hinár, el is nyelheti azt, aki hozzáér. Néhányan belemerültek, a bűgő zöngéktől nem hallották a saját hangjukat és elfelejtették, hogy a szó értelme mást követel. Itt a jelenet fölhígult, tömörségéből engedett és egy kicsit előtérbe lopakodtak a hatásvadászó törekvések is. De nem sokszor. Ez a vígasztaló.

Akkor igazi és meggyőző a művészi élmény, ha az alkotót az őszinteség hatja át. A színészi alkotásnak a játékon túl mély emberi követelményei vannak s csak akkor tud minden gesztusa, minden szemrebbenése beszélni, ha a színész minden porcikájával azt az alakot éli, akit jelenít. Ha nem az érzések peremén, hanem azoknak a mélyén jár és az alkotás teljes szabadságával tud élni.

Kevés az olyan bemutató és még kevesebb az olyan színpadi teljesítmény, amelynek kapcsán a fennebb elmondottakat lehetne idézni. És most milyen nagy öröm, hogy a Garcia dráma színészeit említve ezekről beszélhetünk. Elsősorban Szabó Máriát. Olyan alakítást adott, amely az évad emlékeit messze túl fogja élni. Magában hordozta és megtestesítette a dráma egész tragikumát, azt az anyaságot, amelyben a szeretet és a gyűlölet csaknem egyforma tűzzel ég, mert amennyire szeret, annyira tud gyűlölni is, ha szeretetének védelméről van szó. Szövege és a játéka ritka szép összhangban volt; tudott a verssel bánni, hozzá tudta idomítani a játékhoz, még akkor is, amikor erre mindössze egy lélegzetvételnyi ideje maradt. Anyát élt át és nem szerepet. Alkotott, eddig talán legszebben ezen a színpadon. Ez a legtöbb, amit róla mondhatunk. A másik női főszerepben egy másik kitűnő drámai színésznőt láttunk. Heck Paula spanyol menyasszonya valóban olyan volt, mint egy néma forradalom. Ez a szerep tele van szenvedéllyel, tele van tűzzel és vad tombolásokkal is; csodáltuk, hogy ennyire le tudta egyszerűsíteni és a harsogó színpadi effektusok helyett megállt, csak egyszerűen megállt a színpadon és szemmel beszéltek. Kevés az a színésznő, aki mozdulatlanságával ennyit tud mondani. Az ember ilyenkor érzi a művésznek a szívdobogását. Heck Paulában Garcia Lorca szíve dobogott. Igen, úgy dobogott, mint egy forradalom.

Sajátosak Garcia Lorca férfialakjai. Sokkal forróbban spanyolok, mint előtte bármelyik spanyol szerzőé, mert költészete átforrósitja őket. A Véres mennyegző férfinője Leonardo — aki amint hogy szerelmében, úgy osztályában is elnyomott, a fölötte terpeszkedő osztály és az osztályérdek nyomta el és fosztotta meg szerelmétől. Megfosztotta az élettől. Ez ellen szállt harcba Szilágyi László Leonardója olyan őszintén és olyan mindenre elszántan, hogy vele éreztünk. Egyénien megfogalmazott és kiegyensúlyozott játéka, ha

néha a kelleténél egy-egy szélesebb gesztussal is bővült, a darab lélektani mélységeit mindenütt elérte és teljes emberi alakot hozott belőle a fölszínre. Megmutatta, hogy a cselekmény művészi kivetítésében minden szólamnál nagyobbban érvényesül az eszmeiség. **B o c s k o v i c s** Rózsi fejlődő képességeiről és mind szélesebb alakítókézségéről tett tanúságot. Nehéz fiatal erőnek élvonalbeli színészekkel játszani s hogy nem maradt le, ezzel elérte, hogy nem vonja senki kétségbe tehetségét, sem komoly ígéreteit. **Godányi Zoltán** jelentős szerepben jelentős munkát végzett biztos színészi formaérzékkel. **Juhász Anna** megszokott szerepkörében — cselédasszonyt játszott — új, szép vonásokkal gazdagította az ismert arcot. Egy pillanatra sem sülyedt bele a mellékszerepek jelentéktelenségébe. Jelenvaló volt akkor is, amikor messze elkerülte a szöveg. **Szabó István** röpke szerepéből mély emberi vonásokat hozott elő s fölemelkedett a legjobbak közé. **Raczkó Ilusnál**, **Dováth Amáliánál** és **Tóth Évánál** komoly színészi igyekezetet láttunk.

Ilyen játék megköveteli a színpad tökéletes összhangját is: a szokványos díszletmegoldások, kulissza-közhelyek helyett a művészi igényt. **Dejánovics Mihajlónak** gazdag képzelőereje van és szívesen nyúl a merész megoldások felé. Érdeme, elsősorban az ő érdeme, hogy díszlettervei csaknem mindvégig összhangban álltak a drámai játék különös, költői hullámvázaival.

IRÓK — KÖNYVEK

SZEMBEN A VIHARRAL

Cazi Jozsip élmény-írása

Egy-két héttel ezelőtt érdemes kiadvánnyal gyarapította a Testvériség-Egység kiadóvállalat magyar nyelvű ifjúsági könyveinek sorozatát. **Cazi Jozsip** „Szemben a viharral” c. könyvét adta a szaporodó új olvasók kezébe.

A könyvet Cazi a maga ifjúkori mozgalmi életének ébredéséről írta. A régi Jugoszlávia megalakulása után a kiterbélyesedő munkásmozgalom kezdeti sikerei, az ebből támadó derűs reménykedés és a durván lesújtó kapitalista osztályerosztak első csapásainak idejében találkozik a kis Cazi a munkásszervezkedéssel. A „Hadiárvák otthonának” éhes lakója, majd robotoló kislány Cazi, aki ifjú élményeinek hite-

les és friss ecsetelésével a királyi fegyházakban kezdett később foglalkozni.

Könyve jónéhány fejezetében úgy nekilendül jó elbeszélőkedvében, hogy izgasmas regényekéhez hasonlóan, lelkzetelállítóan sodró történéssel ragad magával egy-egy elmondott életpizód.

Színesek és fiatalosan csillogók az ifjú Cazi elképzelései a proletár jövőről, a felszabadulás sugárzó hajnaláról. A szabadság és a munkás-győzelem után való sóvárgását egészen költi képekbe átömlő fogalmazásban nyújtja. Ellenállhatatlan erővel ad hitet és forró vallomást ifjú lelkületének tiszta törekvéseiről. Hiteles kordokumentum ez a könyv, a szegény hadiárva inas szemlélkedése a régi Jugoszlávia megalakulása utáni első évekből.

A kényelmes polgári életre beren-

dezekedő iparos mesterek, az inastársak, a szociáldemokráta megalkuvás vulkóvári képviselője, a rendőrgolyó által legyilkolt kommunista forradalmár: Szupanc elvtárs, a toporzékoló csendőr-százados, a vrangelistákból összeálló ellenforradalmár polgári-gárda, mindmind élénk, szinte filmszerűen élesképekben jönnek élénk a könyv olvasásakor. Talán mégis legfelejthetlenebb az a fejezet, amelyben inaskori „zsupolás” szülőfaluja felé, mondja el Cazi. A tizenötévkörüli horvát forradalmár ifjú hosszú vasláncra fűzve nagyobb csapat fogolytársával toloncúton menetel, s kezét egy beográdi szerb nyomdász, Bukovác Nikola kezéhez kötötték. Az ősz, hatvanéves forradalmár az úton bölcsen tanítgatja, s kitartásra buzdítja a forradalmi tettekért lelkesülő fiút. Útközben egy ismeretlen fogolytársuk, kezét kiszabadítva, szökni próbál. Bukovác a szökevényre célzó fegyveres őr puskacsöve elé veti magát és meghal, hogy a megszabadult ismeretlen kommunista harcost le ne lőhesse az ő.

Az emberi önfeláldozás megindító ábrázolása ez. Az öreg Bukovác példáját állította maga elé az ifjú Cazi, aki később végigjárta a régi jugoszláviai mozgalom nehéz útjait, illegális munkát végzett és börtönöket lakott. Majd fegyvert fogott a népfőlszabadító háborúban. A főlszabadulás után különböző fontos állami tisztségeket töltött.

Ma a zágrábi szakszervezeti tanács elnöke és a Kommunista Szövetsége horvátországi központi vezetőségének tagja. Könyvét elsősorban az ifjúságnak szánta, de minden könyvbarát lélekemelő érzéssel olvashatja.

Valóban az ifjúságnak szól tanulságul egy életút megkezdéséről. Nem az írói érdemek fontosak Cazinál — habár íróilag is érdekesen mondja el ön-

életrajzát — hanem az őszinte forradalmár lelkiületének megnyilatkozása. Meghatottsággal forgatja az ember a vonzó közvetlenséggel megírt lapokat, fejezeteket, egy munkásharcos életszakashának keresetlen kivetítését. A mi mai ifjúságunkhoz elkerülő, gyakran zavaros és néha értelmetlenségekkel modernkedő olvasmányok mellett meny nyire új és az igazi modern eszméket példaadóan sugárzó könyv a Cazié! Mert van-e modernebb és emberhez méltóbb írnivaló, mint a szocializmusért küzdő emberek életútjának szép közvetlenséggel készített irodalmi megörökítése? Lehet-e megindítóbb és lelkesítőbb, kalandosabb és ifjakat föl-emelőbb olvasmány, mint a népfőlszabadító forradalmi küzdelmek harcosainak életregénye?

Nevelő erejű könyv a Cazi könyve. Sok példányban kellene eljuttatni ifjúságunk új rétegei közé, hiszen a most cseperedő évfolyamok mitsem tudnak arról az idegőrlő, kimerítő, szenvedésekkel teli évekről, amelyekben népfőlszabadító háborunk nagy győzelmét sok-sok áldozatos munkával előkészítették a neves és névtelen mozgalmi emberek.

Jó, ha finom tollal, hiteles élményanyaggal ifjaink emlékezetébe idézik, hogy a világosságot hintő könyvekért, melyeket most minden tanulóifjunk szabadon a kezébe kap, kínzattal, börtönnel és halállal fizettek a mult rezsimék elnyomott dolgozói. Nagyon sok jajba és vérbe került minden lépésnyi előrehaladás a munkások főlszabadításának útján.

Herceg János jó és izes fordításában a vajdasági magyar olvasók is szívesen veszik kedves olvasmányaik közé Cazi Joszip könyvét, mégha sikerületlen címlapja kissé émellyítően hat is.

Latajk István

